

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra církevních dějin a literární historie

Alena Kráčmarová

Barokní legendy a kulty panenských mučednic

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. Miloš Sládek, Ph.D.

Praha 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 12. 5. 2021

Alena Kráčmarová

Bibliografická citace

Barokní legendy a kulty panenských mučednic [rukopis]: bakalářská práce / Alena Kráčmarová; vedoucí práce: Miloš Sládek. -- Praha, 2021. -- 96 s.

Anotace

Má práce se zabývá barokními legendami a kulty *virgines capitales*. Úvod do tématiky je zde zastoupen třemi kapitolami o legendistice, barokní literatuře a barokní zbožnosti. Na tuto obecnou část navazují kapitoly týkající se samotných *virgines capitales*, jejich legend a barokních kultů. Pozornost je věnována hlavně barokním souborům legend, které vznikly na našem území s přihlédnutím ke středověké legendistické tradici. V práci se zabývám řadou projevů úcty k *virgines capitales*, jako byly poutě na místa jim zasvěcená, dále lidové divadelní hry, včetně lidových občůzkových her a dalších tradic.

Klíčová slova

panenské mučednice, barokní legendy, panenství, kulty svatých, barokní zbožnost, lidové obyčeje

Baroque legends and cults of virgin martyrs

Abstract

The theme of my thesis is baroque legends and cults of virgines capitales. The introduction into the topic is covered by three chapters dedicated to hagiography, baroque literature and baroque piety. This general part is followed by chapters concerning virgines capitales, their legends and baroque cults. Focusing mainly on baroque legend collections originating in Czech lands, I also take into account the medieval hagiographic tradition. In my thesis I cover multitude of manifestations of esteem towards virgines capitales, such as pilgrimages to places dedicated to them, folklore plays and other folk customs.

Keywords

virgin martyrs, baroque legends, virginity, cult of saints, baroque piety, folk customs

Počet znaků (včetně mezer): 177 720

Poděkování

Děkuji vedoucímu své práce, docentu Miloši Sládkovi, za trpělivý přístup a mnohé dobré rady. Dále děkuji své rodině za oporu a neutuchající víru i ve chvílích, kdy jsem ji sama neměla. Děkuji svým přátelům, hlavně těm z fakulty, za pochopení a podporu. V neposlední řadě děkuji Kateřině Kolaříkové za pomoc v dobách, kdy ji sama potřebovala, za neutuchající trpělivost a za vůli jít se mnou dál, i když si to občas nezasloužím.

Obsah

Úvod.....	8
1. Virgines capitales	10
1.1. Kult čtrnácti svatých pomocníků.....	11
1.2. Kulty virgines capitales v baroku.....	14
2. Barokní legendy	16
2.1. Barokní soubory legend.....	17
3. Kateřina	23
3.1. Kult svaté Kateřiny v baroku.....	23
3.2. Poutní místa zasvěcená sv. Kateřině	25
3.3. Barokní legendy	26
3.4. Srovnání děje legend	27
4. Barbora.....	36
4.1. Kult svaté Barbory v baroku	37
4.2. Barokní lidová hra o svaté Barboře z Vamberka	40
4.3. Poutní místa zasvěcená sv. Barboře	41
4.4. Barokní legendy	44
4.5. Srovnání děje legend	46
5. Dorota.....	53
5.1. Kult sv. Doroty v baroku.....	53
5.2. Svatodorotské hry.....	54
5.3. Barokní legendy	55
5.4. Děj legend.....	56
6. Markéta	62
6.1. Kult sv. Markéty v baroku.....	62
6.2. Poutní místa zasvěcená sv. Markétě.....	63
6.3. Barokní legendy	64
6.4. Děj legend.....	65
7. Topoi	72
7.1. Topos urozeného původu	75
7.2. Topos fyzické krásy.....	76
7.3. Topos „staré dívky“ a zmužilosti světice	77
7.4. Topos mystického zasnoubení s Kristem	78
7.5. Topoi pohanského tyрана a „modly nebo život“	79
7.6. Topos mučení a sexuálního násilí	82
7.7. Topos obrácení pohanů	85
8. Vztahy středověké a barokní hagiografie.....	87
Závěr	90
Seznam literatury	92

Úvod

Zásadní součástí pobělohorské barokní zbožnosti byly kulty svatých prosazované v rámci intenzivní rekatolizace. Kulty některých z nich, vedle kultu mariánského, byly neodmyslitelnou součástí rekatolizací prosazované habsburské zbožnosti, pietas austriaca a stavěly na legendách, jichž bylo zejména v první polovině 17. století sepsáno a přeloženo nevídané množství, a to hlavně otcí jezuitů. V 17. století také narůstá popularita souborů legend sestavovaných s cílem zaplnit kalendář legendami k příslušným svátkům.

Právě tímto tématem se zabývá předložená práce. V práci se konkrétně zabýváme barokními kulty panenských mučednic spadajících do skupiny *virgines capitales* a jejich barokními legendami s přihlédnutím ke středověké tradici. Cílem této práce tak je vysledovat rozdíly mezi legendami s jinak velmi podobnými motivy a zodpovědět otázku, z jakého důvodu se i přes tyto podobnosti v legendách projevy úcty a formy kultu často dramaticky liší.

První část práce představuje skupinu *virgines capitales* a její vazby na skupinu svatých nazývanou čtrnáct svatých pomocníků. Následuje kapitola o barokních souborech legend, jelikož právě legendy ze tří barokních souborů v této práci analyzujeme.

Druhá část je rozdělena na čtyři kapitoly dedikované jednotlivým světicím, kapitolu pojednávající o topoi a závěrečnou kapitolu o vztazích středověké a barokní hagiografie, ve které porovnáváme dosavadní výsledky bádání s našimi závěry. *Virgines capitales*, tj. Kateřina, Barbora, Markéta a Dorota, byly populárními i ve středověku, a právě proto jsou zajímavé pro zkoumání vztahů mezi středověkými a barokními legendami.

U jednotlivých světic popisujeme různé aspekty jejich kultu, zpracování jejich legend v souborech, které mezi sebou detailně porovnáváme, a doplňujeme informacemi o legendách vydaných samostatně mimo soubory. Věnujeme se konkrétně několika aspektům kultů, a to barokním poutím na místa zasvěcená světicím, barokním náboženským bratrstvům, lidovým tradicím a projevům zbožnosti na svátky daných světic (popř. v období jejich svátku), lidovému divadlu a místy i patrociniím kostelů či výtvarnému umění.

V práci jsou využity dobové prameny i sekundární literatura, která je blíže představena v příslušných kapitolách. *Virgines capitales* jako takovým nebyla doposud na našem území věnována žádná odborná publikace, a tak musíme do jisté míry vycházet

i z literatury zahraniční. Naopak v částech o české barokní literatuře či zbožnosti pochopitelně vycházíme z českých publikací.

1. Virgines capitales

Světecká skupina virgines capitales zahrnuje čtyři světice, a to raně křesťanské mučednice svatou Kateřinu, Barboru, Markétu a Dorotu.¹

Nejen na území Čech byly zmíněné čtyři světice velmi populární, a to už od středověku, mimo jiné i z toho důvodu, že tři z nich byly součástí populárního uskupení svatých, tzv. čtrnácti svatých pomocníků.² Kult čtrnácti svatých pomocníků se ve Střední Evropě uchytil již ve 14. století. V tomto uskupení čtrnácti svatých byly jen tři ženy světice, a to právě Kateřina, Barbora a Markéta, které byly nejspíše již ve 14. století vnímány i odděleně od mužských světců a oslavovány jako skupina virgines capitales.³ Velkou oblíbenost tohoto kultu v oblasti jeho vzniku dokazují mimo jiné velmi častá zobrazení virgines capitales (hlavně na mariánských tryptiších) či zahrnutí nové mše *Missa de sanctis quatuor virginibus capitalibus* do Kolínského misálu z roku 1494.⁴ V 15. století se kult čtrnácti svatých pomocníků, a tedy i virgines capitales, rozšířil všemi směry, a tudíž i do Čech.⁵

Co se týče čtvrté panenské mučednice, svaté Doroty, příčinou jejího přičlenění byl ne zcela výjimečný jev přidávání dalších svatých do skupiny čtrnácti svatých pomocníků. Nebylo neobvyklé, že se počet čtrnácti svatých pomocníků regionálně měnil a v pozdním středověku byla svatá Dorota natolik populární, že se začala objevovat jako patnáctá členka tohoto uskupení v dobovém umění (rané příklady máme například z Tyrolska, kde se Dorota mezi dalšími pomocnicemi objevuje již před rokem 1400).⁶ A tak vznikl kult virgines capitales ve složení Barbora, Kateřina, Markéta a Dorota.

Všechny čtyři mučednice patří mezi nehistorické světice, u kterých nemáme žádné spolehlivé zprávy o jejich životě⁷ a u některých z nich existují dokonce hypotézy o tom,

---

¹ Dorota jako později přidaná se někdy ve výčtu nevyskytuje.

² WEED 2010, 1065.

³ WEED 2010, 1072.

⁴ WEED 2010, 1073.

⁵ HLAVÁČEK 2014, 8.

⁶ „The most important addition to the *Vierzehnheiligen* for this study was the inclusion of Saint Dorothy within the group, and specific pairing with the other three virgin martyrs, Barbara, Catherine, and Margaret, to form the *Virgines capitales*. Saint Dorothy enjoyed significant popularity in late medieval Germany, on her own and as an addition to the holy helper group.” (WEED 2010, 1071).

⁷ Nejstarší doložený záznam o svaté Dorotě se nacházel v Jeronýmově martyrologiu. (WOLF 1997, 1) Stejně je tomu i u svaté Barbory, ale ta je dopsána až v o něco pozdějších opisech. (DENOMY 1939, 148).

z jakých jiných příběhů, či událostí, byla jejich legenda složena.⁸ Nicméně jim to neubíralo na popularitě, ostatně nehistoričtí světcí obecně byli často velmi populární.⁹ Vzniku legend o *virgines capitales* bude věnován prostor v kapitole Topoi.

Virgines capitales byly populární hlavně v lidových vrstvách, možné důvody shrnula Karen A. Winstead:

„The references to virgin martyrs in conduct books written by and for laypeople and the abundant representations of virgin martyrs in Books of Hours further suggest a genuine enthusiasm for those saints among people whose vocations did not demand sexual abstinence. [...] One obvious source of appeal is the virgin martyr legend's emphasis on sex, violence, and sexual violence. It is not necessary to equate medieval and modern tastes to conclude that these elements were popular. [...] As I discussed earlier, the virgin martyr legend offers a heroine who is invariably young, beautiful, and endangered by sexual predators. Her narrow escapes from brothel and boudoir provide moments of suspense, while the torments she does not evade are rendered palatable—possibly even enjoyable—by their necessity and by the certainty of her body's ultimate miraculous restoration. The virgin martyr legend thus affords a safe distance from which to indulge 'innocent' escapism as well as less innocent fantasies of 'harmless' violence against women.”¹⁰

1.1. Kult čtrnácti svatých pomocníků

Jak jsme již výše uvedli, skupina *virgines capitales* vznikla osamostatněním od skupiny čtrnácti svatých pomocníků.¹¹ Nyní se tedy zastavme právě u nich. Jejich kult byl prominentní hlavně ve středověké střední Evropě, po které se šířil původně ze svého centra ležícího jihozápadně od Čech (mezi Kremží, Pasovem, Řeznem a Brixenem). Významným impulsem k jeho šíření byla událost zjevení Dítěte Ježíše a čtrnácti svatých pomocníků ve Frankenthalu (v Horních Francích), který se tak v polovině 15. století stal významným poutním místem a novým centrem kultu a přinesl do něj novou christocentrickou dimenzi. Kult byl populární mezi elitou i mezi širokými lidovými vrstvami, u kterých se uplatňovala představa, „... že vzývání vícera světců a světic najednou má také větší účinek.”¹² Petr Hlaváček, autor publikace o pozdně středověkém kultu čtrnácti svatých pomocníků osvětluje, proč právě číslo čtrnáct hrálo tak velkou roli: „Za nejdůležitější platilo číslo sedm, číslo plnosti, a jeho násobky. Stačí připomenout

---

⁸ Jedná se o legendu o svaté Kateřině: „Another figure who, it is often argued, may have provided more specific inspiration for St Katherine is that of the Neoplatonist philosopher Hypatia. A pagan scholar of Alexandria, Hypatia, in an inversion of the virgin martyr's *passio*, was attacked and killed by a Christian mob for refusing to renounce her pagan beliefs.” (JENKINS/LEWIS 2003, 7).

⁹ KUBÍN 2011, 30.

¹⁰ WINSTEAD 1997, 12.

¹¹ WEED 2010, 1072.

¹² HLAVÁČEK 2014, 20.

sedm dní v týdnu, s nimiž se operuje hned v úvodním textu Písma svátého, sedmiramenný svícen jakož i sedm novozákonních blahoslavenství nebo sedm darů Ducha svátého...“.¹³ Členové tohoto světeckého uskupení se měnili, avšak kolem roku 1400 se ustálila tzv. klasická (řezenská) skupina,¹⁴ do které patří jedenáct světců a tři světice, totiž Jiří, Blažej, Erasmus, Vít, Pantaleon, Kryštof, Diviš, Cyriak, Achác, Eustach, Jiljí, Kateřina, Markéta a Barbora. Až na Jiljího jsou to tedy raně křesťanští mučedníci a mučednice, kteří byli vzývání ve chvílích největší úzkosti a beznaděje.

Do Čech se úcta začala šířit od poloviny 15. století, „... *intenzivněji pak po vzniku poutní kaple Čtrnácti sv. Pomocníků v severozápadočeské Kadani, jež byla patrně prvním chrámem tohoto patrocinia na území tehdejší České koruny.*“¹⁵ Po utlumení v důsledku šíření reformace se kult obnovoval až v 17. století v souvislosti s katolickou reformací, avšak již bez christocentrické dimenze jako lidový kult.¹⁶ Významná byla jejich funkce ochránců před morem, což se týkalo svatých Kryštofa a Jiljí.

V baroku byl významným poutním místem klášter s kostelem čtrnácti svatých pomocníků v Kadani.¹⁷ Kaple byla ve vinicích za Kadani postavená v druhé polovině 15. století a již 6. dubna 1462 dostala stodenní odpustky pro poutníky, kteří by kapli navštívili na přesně určené svátky.¹⁸ Na tomto místě roku 1473 vznikl františkánský klášter a byl postaven nový klášterní kostel (dle tradice vysvěcený 24. září 1480).¹⁹ Odpustků potom poutní místo obdrželo ještě mnoho a stalo se velmi oblíbeným mezi poutníky. Kostel byl však 2. září 1618 znesvěcen, drancován a na několik let byl poté opuštěný.²⁰ V rámci rekatolizace byl klášter obnoven, od 30. let se opět obnovily poutě a také se udály četné zázraky.²¹ Pozvolnou a komplikovanou obnovu kláštera a poutního místa se snažil podpořit papež Urban VIII. udělením plnomocných odpustků 30. května 1642.²² Od roku 1662 probíhala rozsáhlá rekonstrukce areálu i rozšiřování kostela. Oprava kostela byla dokončena 1679 a zázračný oltář čtrnácti svatých pomocníků získal o pár let později svou barokní podobu. V druhé polovině 17. století byla také zapsána legenda o čtrnácti svatých pomocnících, zachovaná v několika rukopisech a tiscích ze

---

¹³ HLAVÁČEK 2014, 21.

¹⁴ HLAVÁČEK 2014, 37.

¹⁵ HLAVÁČEK 2014, 251.

¹⁶ HLAVÁČEK 2014, 262.

¹⁷ Srov. Petr HLAVÁČEK: Dějiny františkánského kláštera v Kadani. Kadaň 1999.

¹⁸ HLAVÁČEK 2014, 159.

¹⁹ HLAVÁČEK 2014, 166.

²⁰ HLAVÁČEK 2001, 72.

²¹ HLAVÁČEK 2001, 72.

²² O podmínkách získání odpustků viz HLAVÁČEK 2001, 72.

17. a 18. století, která ještě upevnila legendární tradici a popularitu poutního místa.²³ Zajímavostí je, že místo roku 1720 navštívil jezuita Jan Beckovský, zmiňovaný i v této práci, který se zajímal právě o legendu o čtrnácti svatých pomocnících.²⁴ Poutě se v barokní době konaly také ke kostelu čtrnácti svatých pomocníků ve Světicích u Tachova.

Na našem území existovalo hned několik náboženských bratrstev se zasvěcením čtrnácti svatým pomocníkům. Jedno vzniklo nejpozději roku 1708 ve svatojakubské farnosti v Brně jako uzavřené společenství o maximálním předepsaném počtu 1400 členů.²⁵ Podobně omezený počet členů mívalo více konfraternit, jednalo se o čísla s hlubokou symbolikou, a toto omezení zaručovalo exkluzivitu bratrstva.²⁶ Ze zápisného listu se dozvídáme o povinnostech členů bratrstva, které byly v porovnání s ostatními konfraternitami rozsáhlejší.²⁷ Roku 1770 byl zřízen oltář čtrnácti svatých pomocníků, který následně sloužil jako oltář bratrstva.²⁸ Zápisná kniha se nedochovala, a tak máme jen zmíněný zápisný list, zmínku o založení oltáře a návrh na jeho zrušení z roku 1782.²⁹ Obdobná situace je bohužel u barokních náboženských bratrstev vcelku běžná, po jejich hromadném rušení za Josefa II. zbylo velmi málo pramenů.

Omezený počet členů mělo i bratrstvo čtrnácti svatých pomocníků při kostele svaté Markéty v klášteře Zlatá Koruna. Založené bylo roku 1734 a zrušené roku 1771.³⁰ Konfraternita měla 392 členů obojího pohlaví a byla rozdělena do dvou částí po 14 x 14 členech.³¹

Bratrstvo čtrnácti svatých pomocníků bylo roku 1707 zřízeno v kostele svaté Kateřiny na Novém Městě. Bylo založeno se svolením pražského arcibiskupa i Vatikánu a dle Ekerta „... mnoho členů v šlechtických i měšťanských rodinách i v duchovenstvu v Praze čítalo.“³² Hlavní oltář bratrstva byl obdařen plnomocnými odpustky za každou slouženou mši. „Oltář ten ozdoben byl množstvím obětních dáreků ze zlata a stříbra, jež vydávaly

---

²³ Více HLAVÁČEK 2001, 73–82.

²⁴ HLAVÁČEK 2001, 73.

²⁵ MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 111.

²⁶ MIKULEC 2000, 108.

²⁷ „V případě brněnského bratrstva byly povinnosti ještě rozsáhlejší: za každého zemřelého dát sloužit třicet zádušních mší čtených a jednu zpívanou, a k tomu se účastnit zádušních bohoslužeb o suchých dnech.“ (MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 111).

²⁸ MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 113.

²⁹ MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 113.

³⁰ HANSOVÁ 2007, 238.

³¹ MIKULEC 2000, 109.

³² EKERT 1884, 176.

svědectví o vyslyšených modlitbách zbožných dárců. Prvním starostou bratrstva řečeného stal se František Antonín svobodný pán Talmberk.“³³

1.2. Kulty virgines capitales v baroku

Jak jsme již zmínili v úvodu, věnujeme se několika aspektům barokních kultů. Neopominutelným projevem barokní zbožnosti a úcty ke svatým byly poutě. Ty se konaly k místům, kde se dle obecného mínění boží milost projevovala silněji než jinde a tvořily nedílnou součást barokní zbožnosti. Kořeny poutnictví na našem území lze klást do 14. století,³⁴ avšak poutě barokní se v lecčem od dřívějších poutí lišily, a hlavně se týkaly mnohem většího počtu lidí; byly vsutku masovou záležitostí všech společenských vrstev.³⁵ Cesty na poutní místa trvaly někdy i řadu dní a byly zpravidla organizovány místním kostelem. V centru poutních míst se často nacházely milostné obrazy či sochy, ale byly s nimi často spojeny i zázračné či léčivé prameny vody, či byla dějištěm nějaké mimořádné události, například zjevení Krista a jeho svatých.³⁶ Na rozdíl od středověkých poutních středisek, která byla spíše skrytá v kláštorech, cíle barokních poutí byly často na návrších a imponovaly nádhernou barokní architekturou.³⁷ Barokním poutím se věnovalo mnoho badatelů, v naší práci se často odkazujeme na publikace Jiřího Černého, věnující se konkrétním regionům a jejich poutním místům.³⁸ Když pomíneme publikace o mariánských poutních místech, významným zdrojem nám byl sborník *Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*³⁹ či publikace *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)* autorů Jana Malury a Jakuba Ivánka.⁴⁰ V příslušných kapitolách se snažíme ilustrovat rozmanitost poutních míst od léčivých pramenů po impozantní barokní kostely.

V podkapitolách o kultech jednotlivých svetic se věnujeme i náboženským bratrstvům. Náboženská bratrstva byla neodmyslitelnou součástí duchovního i společenského života 17. a 18. století. Sdružovaly se v nich všechny společenské vrstvy, převážně ve městech,

---

³³ EKERT 1884, 176.

³⁴ ZUBER 1991, 77.

³⁵ ZUBER 1991, 84.

³⁶ MIKULEC 2013, 179.

³⁷ ZUBER 1991, 80.

³⁸ Jiří ČERNÝ: Poutní místa jihozápadní Moravy. Pelhřimov 2005; Jiří ČERNÝ: Poutní místa Soběslavska a Třeboňska s přílehlou částí Dolních Rakous. České Budějovice 2009; Jiří ČERNÝ: Poutní místa Českobudějovicka a Novohradska. České Budějovice 2004.

³⁹ Jiří MIHOLA (ed.): Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu 2010.

⁴⁰ Jan MALURA / Jakub IVÁNEK: *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*. Brno 2019.

ale i na vesnicích. Jednotlivá bratrstva se od sebe lišila kulty, počtem členů či majetkovými poměry, avšak jejich činnost byla vesměs identická: účast na bohoslužbách, procesích, doprovod kněží k umírajícímu, doprovod zemřelého do hrobu aj.⁴¹ Tématu se dlouhodobě věnuje Jiří Mikulec, jehož publikace jsou nám také hlavním zdrojem,⁴² spolu s publikacemi o moravských náboženských bratrstvech: *Vnitřní krajiny zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*⁴³ a *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*.⁴⁴ Využíváme však i jednotlivých článků a studií, z nichž je nutné zmínit studii *Zbožné bratrstvo svaté Barbory v Mirovicích mezi vrcholným barokem a josefínskými reformami*⁴⁵ od Petra Himla, která poskytuje komplexní vhled do fungování barokního náboženského bratrstva.

Jednotlivé svěťice pak mají i svá kultická specifika, jako lidové barokní hry či lidové tradice, které se u ostatních nevyskytují. Těm se budeme podrobně věnovat v příslušných podkapitolách.

---

⁴¹ MIKULEC 2000, 69.

⁴² Jiří MIKULEC: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013; Jiří MIKULEC: *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha 2000; Jiří MIKULEC: *Proměny náboženských bratrstev Čechách v raném novověku*. In: Tomáš JIRÁNEK / Jiří KUBEŠ (ed.): *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*. 2005, 19–35; Jiří MIKULEC: *Náboženská bratrstva – institucionalizovaná zbožnost i smrt*. In: Martin HOLÝ / Jiří MIKULEC (ed.): *Církev a smrt*. Praha 2007, 163–184.

⁴³ Tomáš MALÝ / Vladimír MAŇAS / Zdeněk ORLITA: *Vnitřní krajiny zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*. Brno 2010.

⁴⁴ Zdeněk ORLITA / Vladimír MAŇAS (ed.): *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*. Olomouc 2010.

⁴⁵ Petr HIML: *Zbožné bratrstvo svaté Barbory v Mirovicích mezi vrcholným barokem a josefínskými reformami*. In: *Folia Historica Bohemica* 17, 1994, 183–193.

2. Barokní legendy

Samotný pojem legenda je předmětem mnoha diskuzí a publikací a často se v nich jeho definice liší. S přihlédnutím k moderním výsledkům bádání v západní Evropě předložila definici pojmu *legenda*, ale také *hagiografie*, *vita*, *passio* etc., Vendula Zajíčková v publikaci *Staročeský Passionál: žánrová struktura pozdně středověké hagiografie*.⁴⁶ V ní přehodnocuje dosavadní označení legendy jako hagiografického žánru a drží se spíše pojmů *passio*, *vita*, *hagiografická romance*, *apoštolský román* apod. Vzhledem k povaze této práce, která se zabývá hlavně topoi, se však pro zjednodušení budeme držet tradičního výkladu pojmu *legenda*, jak je uveden např. v Lexikonu literárních pojmů⁴⁷, a který označuje *legendu* za hagiografický žánr se svými typy: typ *vitae*, typ *passiones*, typ *translationes* a typ *miracula*.

Barokní hagiografie doposud nebyla, až na několik výjimek, středem zájmu badatelů. Ač se česká barokní literatura jako téma otevřela významněji již v první polovině minulého století, zásluhou vědců, jako byl zprvu Arne Novák, později Josef Vašica či Zdeněk Kalista, byly tyto snahy přerušeny komunistickou totalitou (i v této době vycházely však nemnohé články a publikace, například Milana Kopeckého či Antonína Škarky).⁴⁸ Baroku, avšak primárně zahraničnímu, se v této době věnoval i Václav Černý, ač jeho nejvýznamnější dílo *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*, vyšlo až po revoluci a barokní hagiografii připisuje minimální význam. Z uvedených vědců se legendistice významněji věnoval Zdeněk Kalista, stačí vzpomenout na *České baroko*, *Z legend českého baroka* a mnoho článků.⁴⁹ Postupně se od devadesátých let dostává české literární baroko čím dál více do povědomí, vychází mnohé publikace, ale hagiografie mezi nimi jaksi pokulhává. Můžeme však zmínit práce Michaely Soleiman pour Hashemi⁵⁰ a Martina Svatoše či Jana Linky⁵¹, který se ve svých pracích

---

⁴⁶ Pojmu legenda se již v padesátých letech 20. století věnoval Antonín Škarka (Antonín ŠKARKA: *Básnická legenda v literatuře českého středověku*. In: *Dvě legendy z doby Karlovy*, 1959, 5–13). Zajímavé a rozmanité pohledy na termín legenda obsahuje diskuze za referátem J. K. Kroupy *Legenda a její funkce v proměnách křesťanské společnosti* v KROUPA/SVATOŠ/ŠRONĚK 1992.

⁴⁷ PAVERA/VŠETIČKA 2002, 199.

⁴⁸ Více o odborném zájmu o barokní literaturu v doprovodné studii Alexandra Sticha k souboru *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. (STICH 1996)

⁴⁹ Zdeněk KALISTA: Na okraj legendických sbírek českého baroka. In: *Listy filologické CXI*, 1934, 293-300; Zdeněk KALISTA: Literatura o našem baroku. In: *Československý časopis historický*, 1937, 424-433.

⁵⁰ Michaela HORÁKOVÁ: Ke vztahům středověké a barokní legendistiky. In: *SPFFBU V 3*, 2000, 11-17.

⁵¹ Kupříkladu Jan LINKA: Kult českých patronů v díle Jiřího Fera-Plachého. In: Ivana ČORNEJOVÁ (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, 2003, 317-331; Jan LINKA: Jiří Ferus-

věnuje barokním souborům legend, o nichž bude následující podkapitola. Legendě o svatém Janu Nepomuckém se ve své, již dvakrát vyšlé, publikaci *Jan Nepomucký: česká legenda* zabývá Vít Vlnas. Nelze opomenout ediční činnost, díky které se do rukou badatelů, ale i širší veřejnosti dostávají barokní legendy.

2.1. Barokní soubory legend

Soubory legend mají dlouhou historii, sahající až do 4. století, kdy začaly na východě vznikat kolektivní životopisy asketů.⁵² Na západě vzešly soubory životů svatých z pera Řehoře Velikého (v Dialozích, týkající se italských světců) a Řehoře z Tours (*Liber in gloria martyrum, Liber in gloria confessorum*) a zanedlouho poté se začaly objevovat soubory sestavené z legend rozličného původu.⁵³ Nejstarší dochovaný rukopis tohoto typu obsahuje passia třiceti raných křesťanských mučedníků a je nyní uložený v Staatsbibliothek v Mnichově.⁵⁴ Následně počty vznikajících pasionálů a jiných souborů legend dramaticky rostou. Objevují se jejich regionální zpracování zaměřená jen na lokální světce či například na svaté z konkrétního řeholního řádu.⁵⁵ Výjimkou nejsou ani pasionály zaměřené čistě na světice ženského pohlaví.⁵⁶

Nesmírně významným souborem se stala *Legenda aurea* Jakuba de Voragine, o jejímž českém přepracování, staročeském Pasionálu, pojednáváme v jedné z následujících podkapitol.

„Podobné svody hagiografické, určené k praktické potřebě církevní – k liturgickému uctění památky světcovy patří i četba jeho životopisu – vznikaly již v dřívějších dobách středověku; pořizovaly si je samy jednotlivé významnější ústavy církevní. Známější z podobných sbírek je např. tak zvané »Magnum legendarium Austriacum«, pocházející z XII. století a obsahující i životopisy patronů českých. Ale působnost podobných kompilací zůstávala omezena jen na menší území; naproti tomu dílo janovského arcibiskupa rozšířilo se neobyčejně rychle po čelem západním křesťanstvu, a jeho oblibu nedovedl zmenšiti žádný z podobných pokusů pozdějších.“⁵⁷

V baroku již byly soubory legend běžné, sloužily účinně rekatolizačním snahám, a byly většinou psány jezuiti. Legendy v nich byly značně beletrizované, zaměřené na prostý lid a upoutávající svou dramatičností.⁵⁸ Právě množství souborů legend vyšlých

---

Plachý SJ a jeho okruh, aneb Dílo nejzáhadnějšího českého autora 17. století. In: *Listy filologické* CXXVIII, 2005, 145-180; Jan LINKA: *Vitae sanctorum* 1696. In: *Bibliotheca strahoviensis*, 2001, 191-230.

⁵² BARLETT 2013, 547.

⁵³ BARLETT 2013, 548.

⁵⁴ Bayerische Staatsbibliothek Mnichov, sign. Clm 3514 (”Codex Velseri”).

⁵⁵ BARLETT 2013, 549.

⁵⁶ BARLETT 2013, 549.

⁵⁷ VILIKOVSKÝ 1948, 141.

⁵⁸ ČERNÝ 1996, 280.

v 17. století odpovídá přání zaplnit kalendář příběhy svatých tak, aby vyšel alespoň jeden na každý den.⁵⁹

Níže představíme tři barokní soubory, se kterými pracujeme. Pokud se budeme držet generační periodizace Václava Černého,⁶⁰ tak dva ze tří barokních souborů (Obora panenská a Zahrada panenská) spadají do první barokní generace (1620–1650). Třetí soubor, *Vitae sanctorum*, byl sice vydán až roku 1696, ale vychází silně z jeho prvního vydání z roku 1625, zapadajícího časově taktéž do první generace.

Významnou osobností právě této generace byl kompilátor Obory panenské a autor/kompilátor Zahrady panenské, Jiří Ferus-Plachý. Rok i místo jeho narození se v pramenech různí, avšak narodil se někdy v 80. letech 16. století a Anna Fechtnerová vylučovací metodou určila jako místo jeho narození Horšovský Týn.⁶¹ Studoval v Plzni a Praze, načež roku 1602 nebo 1604 vstoupil do Tovaryšstva.⁶² Od roku 1604 přestal užívat své rodové jméno, v pramenech ho tedy nacházíme pod jménem Ferus.⁶³ Studoval metafyziku a později teologii ve Štýrském Hradci, v krumlovské jezuitské koleji učil mezi lety 1609 a 1611 gramatiku a rétoriku, načež od roku 1616 působil na pražské klementinské koleji jako učitel rétoriky, filosofie, morálky a polemické teologie.⁶⁴ Roku 1610 vyšlo jeho první identifikované dílo, *Rada o víru a náboženství*.⁶⁵ Jiří Ferus-Plachý se následně stal kazatelem u Nejsvětějšího Salvátora a 27. září 1621 dosáhl nejvyššího stupně řádového svěcení.⁶⁶ Dramatickou epizodou v jeho životě byl jím organizovaný útok na hlavní stan utrakvismu, Týnský chrám, z jehož fasády strhl zlatý kalich. Spolu s jeho kritikou na rozpínavost cizí šlechty v Čechách to bylo příčinou jeho vypovězení do Prachatic roku 1623. Na nátlak jeho pražských příznivců se však vrátil zpět. Poté se stal kazatelem v Jičíně, avšak roku 1628 se vrátil do pražské koleje, kde sídlil až do roku 1648, ač se často vydával na misionářské cesty. Mezi lety 1623 a 1644, vyjma jeho jičínské působení, byl prefektem klementinské knihovny a v této době byl také literárně nejvíce činný.⁶⁷ Roku 1648 se stal kazatelem a zpovědníkem v residenci v Březnici, kde pak působil až do své smrti roku 1655.

---

⁵⁹ LINKA 2001, 202.

⁶⁰ ČERNÝ 1996, 261–354. O periodizaci starší české literatury viz PETRŮ 1996, 368–374.

⁶¹ FECHTNEROVÁ 1979, 428.

⁶² FECHTNEROVÁ 1979, 429.

⁶³ FECHTNEROVÁ 1979, 428–429.

⁶⁴ FECHTNEROVÁ 1979, 429.

⁶⁵ LINKA 2005, 161 – č. 53.

⁶⁶ FECHTNEROVÁ 1979, 430.

⁶⁷ FECHTNEROVÁ 1979, 431.

Jeho zásluhy jsou mnohé – účastnil se jednání o založení klatovské koleje, byl, dle Bohuslava Balbína, velmi zapáleným knihovníkem, který své práci věnoval každou volnou chvíli, inicioval založení kaple na Svaté Hoře u Příbrami a mnoho dalšího.

První pokus o soupis jeho děl, která nikdy nepodepisoval vlastním jménem, ale četnými pseudonymy, učinila Anna Fechtnerová.⁶⁸ Aktualizovaný soupis 86 děl, které se podařilo přiřknout Jiřímu Ferovi publikoval Jan Linka.⁶⁹ Na svých dílech spolupracoval s mnohými svými žáky a sám byl hlavně kompilátorem.⁷⁰

2.1.1. Obora panenská

Obora panenská, to jest Životové slavnějších panen z rozličného stavu, věku, rodu etc. přes celý rok, z Suria, Metafrasta etc., a jiných spisovatelův vybrání vyšla roku 1634 v pražské jezuitské tiskárně.⁷¹ Podepsán je pod ní Tomáš Ignác Placalius Pražský, což je pseudonym Jiřího Fera-Plachého,⁷² pod kterým vydal ještě několik dalších publikací mezi lety 1633 a 1636.⁷³ Jan Linka ve své rozsáhlé studii z roku 2001 zjistil, že „... ze 48 otištěných životů jich Placalius 45 vzal ze Scipionova překladu Životů svatých Petra Skargy, [...] život sv. Kateřiny Alexandrijské vzal z Vitae Sanctorum 1625.“⁷⁴ Zbytek životů přebírá z jiných zdrojů a u jednoho je zdroj neznámý. Zároveň zjistil, že „Z Obory přebírá už redaktor Zrcadla (tj. Štajer)⁷⁵ v r. 1678 patnáct životů, redakce Vitae Sanctorum 1696 přebírá prostřednictvím Zrcadla 38 životů, tedy dost podstatou část Obory.“⁷⁶ Tisk je věnován Anně Marii Skřimiřské z Pilzenburku.

V této práci užíváme exemplář uložený v Národní knihovně pod signaturou 54 E 62. Dochovaných je však ještě několik dalších exemplářů.

2.1.2. Zahrada panenská

Další barokní soubor legend, Zahrada panenská, je na rozdíl od Obory zachován v jednom jediném exempláři, a to jako přívazek k *Rozkoš a zvůle panenská* Adama Klementa

⁶⁸ FECHTNEROVÁ 1979.

⁶⁹ LINKA 2005, 146–170.

⁷⁰ LINKA 2005, 177.

⁷¹ http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=NKCR_-NKCR_54_E_000062_3K26V56-cs, vyhledáno 6. 5. 2021.

⁷² LINKA 2005, 168 – č. 77.

⁷³ LINKA 2005, 171. Jedná se o publikace *Martyrologium Romanum* z roku 1634, *Pobožný soldát, to jest Naučení, modlitby, příkladové soldátskému životu příslušné...* taktéž z roku 1634, *Orloj a budič anděla strážci dnem i nocí k dobré smrti horlivému modlení a příkladnému životu křesťana zbuzující...*, což je překlad díla Jeremiáše Drexela z roku 1636, *Nebeský kolovrátek, to jest Lidská zvůle ve všem a vždycky Božskou vůlí se řídící...* z roku 1635 a *Postní potrava, kterou se duše živiti může* z roku 1633.

⁷⁴ LINKA 2001, 196–197.

⁷⁵ O Zrcadle svatém viz LINKA 2001, 196.

⁷⁶ LINKA 2001, 197.

Plzeňského. Je uložen v Národní knihovně v Praze pod signaturou 54 E 124. Vytisknuto byl roku 1630 u Pavla Sessia⁷⁷ a je rozdělen na tři části: *Dvanácté historií o svatých pannách Pánu Bohu posvěcených a oddaných*, *Druhých dvanácte historií o svatých pannách světských* a třetí, nedochovanou část *Třetích dvanácte historií o svatých mládencích*. I s nyní chybějící částí obsahoval soubor původně 36 životů, z dochovaných 24 jich 12 převzal autor z *Vitae sanctorum* 1625.⁷⁸ Tisk je podepsán Daniel Hussoniem Pacovským, ale na konci tisku *Dvanáctera řádu rytířův Božích* (dalšího díla Jiřího Fera-Plachého) je inzerován jako dílo Daniela Solnického (nejspíše došlo k záměně jmen Hussonius a Solnický).⁷⁹

2.1.3. Vitae sanctorum 1696

Vitae sanctorum z roku 1696 je druhým, však výrazně přepracovaným, vydáním *Vitae sanctorum* z roku 1625. Zastavme se tedy na moment právě u prvního vydání z roku 1625. *Vitae sanctorum* jsou rozloženy do dvou knih, první obsahuje život Ježíše Krista a Panny Marie z pera svatého Bonaventury a druhý 368 životů svatých (na některé dny připadají dva životy).⁸⁰ I tento raný barokní soubor již přebírá životy ze svých předchůdců, kterými jsou *Rozmlouvání o životech a zázracích svatých* z roku 1602, což je překlad spisu sv. Řehoře od Šebestiána Vojtěcha Scipia (překladače Životů svatých Petra Skargy, které nacházíme v Oboře panenské) a Mezeříckého *Životové některých známějších svatých*.⁸¹ Velkou část životů však redakce čerpala ze souboru kolínského kartuziána Vavřince Suria *De probatis Sanctorum historiis ab Al. Lipomano olim conscriptis nunc primum a Laur. Surio emendatis et auctis* z let 1570–1575.⁸² Část životů je převzata (jak je i uvedeno v titulu *Vitae sanctorum* 1625) z díla Valentina Leuchtia, který ovšem užívá hlavně Suriových životů. Sám SURIUS čerpal z díla Symeona Metafrasta a oba se potom stávají významnými zdroji pro české barokní hagiografy (výrazně z Metafrasta čerpá například *Obora panenská*).⁸³

Vitae sanctorum z roku 1625 sloužily jako hlavní podklad pro druhé přepracované vydání z roku 1696, které zkoumáme v této práci. To vypouští první knihu s textem

---

⁷⁷ Německý písmolijec a tiskař činný převážně v Praze v letech 1606–1631. (Encyklopedie knihy, 786).

⁷⁸ LINKA 2001, 196.

⁷⁹ LINKA 2005, 168.

⁸⁰ LINKA 2001, 194.

⁸¹ Více informací, včetně přehledu převzatých životů najdeme v LINKA 2001.

⁸² LINKA 2001, 191.

⁸³ LINKA 2001, 191.

sv. Bonaventury a životy (z prvního vydání jich přebírá 350) doplňuje legendami z jiných mezitím vydaných souborů, či z Postily Matěje Václava Štajera.⁸⁴

Zajímavou otázkou je, kdo byl redaktorem těchto souborů. Touto otázkou se zabýval již Kalista ve svém článku Na okraj legendistických sbírek. Vitae sanctorum 1696 v titulu vyloženě určují jako překladatele jezuitu Albrechta Chanovského⁸⁵, avšak je doloženo, že na prvním souboru pracoval další jezuita, Jakub Beckovský. Jan Linka pak upozorňuje na ediční chybu v souboru, která taktéž dokazuje práci více osob, což bylo u takto velkého souboru očekávatelné.⁸⁶

2.1.4. Další soubory obsahující legendy o panenských mučednicích

V 17. století u nás vyšlo mnoho barokních souborů legend, z nichž velká část čerpala z již uvedených souborů. Legendy o všech čtyřech virgines capitales, z toho svatobarborskou a svatodorotskou legendu převzatou z Obory panenské, obsahuje Zrcadlo svaté, přisuzované jezuitu Matěji Václavu Štajerovi.⁸⁷ Vitae sanctorum 1625 zase čerpalo svou svatodorotskou legendu z výše zmíněného souboru Tobiáše Mezeříckého.⁸⁸

2.1.5. Zástupce středověkého souboru legend: Staročeský Pasionál

Jednou z našich ambic je i nastínění vztahů pozdně středověké a barokní legendistiky a k těmto účelům nám poslouží staročeský Pasionál. Jedná se o první soubor legend takového rozsahu sepsaný v českém jazyce.

O staročeském Pasionálu v souvislosti s jeho předlohou, Legendou aureou, psala ve vydáních z roku 1982 a 2012 Anežka Vidmanová. Hluběji se jednotlivým rukopisům a tiskům věnuje ve článku *K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu*. Ve své publikaci *Staročeský passionál. Žánrová struktura pozdně středověké hagiografie* z roku 2010 přináší zajímavé závěry Vendula Zajíčková. Zde tedy shrneme základní realie a realie týkající se našeho tématu, virgines capitales.

Ve 14. století nabývají na důležitosti a na četnosti prozaické česky psané legendy, jejichž svodem je značně beletrizovaný český překlad⁸⁹ latinské Zlaté legendy Jakuba de Voragine, která byla v té době na našem území populární a nesmírně rozšířená.⁹⁰

---

⁸⁴ LINKA 2001, 195.

⁸⁵ „*Vitae sanctorum, to jest Životové, skutkové, mučednictví, smrt a památka nejpřednějších svatých a světic Božích ze všech národův, stavův, řádův, zemí a časův na všechny dni dvanácti měsícův před celý rok pěkně spořádání a rozdělení, předě od ctihodného kněze Vavřince Suria, kartuziána, v latinském jazyku složení, pak od velebného pátera Albrechta Chanovského z Tovaryšstva Pána Ježíše na česko přeložení...*“.

⁸⁶ LINKA 2001, 195.

⁸⁷ O Zrcadle svatém viz LINKA 2001, 198; Knihopis č. 15950.

⁸⁸ LINKA 2001, 209.

⁸⁹ O míře zásahu českého autora do Legendy aurey viz VIDMANOVÁ 1984, 59.

⁹⁰ Vyčerpávající přehled rukopisů sestavila Anežka Vidmanová viz VIDMANOVÁ 1984, 21–56.

Pracujeme s jedním ze dvou prvotisků staročeského Pasionálu, tzv. Pasionálem kališnickým, který byl vytisknut roku 1495 v Praze, v tiskárně Jana Kampa. Dle Vidmanové vznikl tento tisk kombinací minimálně dvou rukopisů, které Kamp vzájemně kombinoval a „*Jeho snahou bylo mít ve svém Pasionále všechny články, které se v různých rukopisných verzích vyskytovaly, a to v pořadí podle církevního roku.*“ Řazení dle církevního roku se mu nepodařilo perfektně.⁹¹ Prvotisk je kombinací všech archetypů, které se rozlišily v rukopisech staročeského Pasionálu v sedmdesátých letech 14. století na základě přidávaných či přesunovaných článků.⁹² Kališnickým se nazývá, jelikož k němu bylo možno dokoupit kališnický dodatek na svátky Jana Husa a Jeronýma Pražského.⁹³ Zároveň přidává Kamp oproti svým předlohám 14 dalších článků do základního textu „katolické verze“.⁹⁴ Kališnický Pasionál užíváme v exempláři 42 D 36 uloženém v Národní knihovně, dle edice zpracované Martinem Stlukou a Pavlínou Kuderovou.⁹⁵

Staročeský Pasionál (včetně naší inkunábule) obsahuje legendy o všech *virgines capitales*, včetně Doroty a Barbory, které jsou přidány navíc oproti Legendě Auree. Není jasné, zda byly již v latinské předloze, ze které autor Pasionálu vycházel, či zda je přidal sám.⁹⁶ Zajímavé také je, že autor staročeského Pasionálu zakončil celé dílo legendou o svaté Kateřině (nenajdeme to však v Kampově tisku, který je jinak uspořádaný), což souvisí s pravděpodobným objednavatelem, či iniciátorem vzniku celého díla, Karlem IV.⁹⁷ Vendula Zajíčková upozorňuje, že legendy o pannách-mučednicích ve staročeském Pasionálu nejsou *passia* jako taková, ale hagiografické romance, která má velmi blízko ke světské romanci.⁹⁸

„Čtenářům v 16. století stačily exempláře obou prvotisků, a tak se už Pasionál dále neopisoval ani netiskl. V českých předbělohorských kázáních vyprávěli kazatelé jednotlivé příběhy o svatých buď podle latinského znění Zlaté legendy, nebo podle českého Pasionálu. Tím příběhy o světcích a mravoličné historoky pronikaly mezi neučený lid a stávaly se součástí folklóru.“⁹⁹

---

⁹¹ Srov. VIDMANOVÁ 1985, 44.

⁹² VIDMANOVÁ 1985, 44.

⁹³ Otázce vztahu utrakvistů k svatým se věnuje Ota Halama; HALAMA 2002.

⁹⁴ VIDMANOVÁ 1984, 62.

⁹⁵ LINKA 2005, 168.

⁹⁶ Staročeský Pasionál 1495, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 42.D.36. Stluka/Kuderová 2020 — Martin Stluka / Pavlína Kuderová (ed.): Pasionál kališnický. Praha 2020. Dostupné na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/125a0032-03b5-40ec-b68d-80473cc5653a/plny-text/s-apatem/folio/2r>.

⁹⁶ VIDMANOVÁ 1984, 61.

⁹⁷ VIDMANOVÁ 1984, 59.

⁹⁸ ZAJÍČKOVÁ 2010, 83.

⁹⁹ VIDMANOVÁ 2012, 35.

3. Kateřina

„Ona sice v ruce drží meč, s kterým velikomocného monarchu, křesťanského jména nepřítele Maximina přemohla, ne aby s tím mečem jako Judith Holofernovi, anebo Dobora Sisarovi, hlavu byla sřala, ale aby skrze ten meč z lásky svého nebeského Ženicha a pro vyznání pravé katolické víry svou vlastní hlavu ztratila a své nevinné panenské hrdlo jemu podložila. Ejhle, nový způsob boje, který Bůh v svatý panně a mučedlnici své Kateřině dokázal.“¹⁰⁰

Svatá Kateřina, dle legend žijící mezi lety 289–307 po Kristu, je v našem prostředí, ale i celosvětově, nesmírně významnou a oblíbenou světicí, o čem může svědčit vlna odporu, která se zvedla po vyřazení jejího svátku z Římského kalendáře v roce 1969.¹⁰¹ Jinak tomu nebylo ani ve středověku a raném novověku, o čemž svědčí nezměrné množství literárních i výtvarných děl vyprodukovaných v rámci jejího kultu.¹⁰² Svatá Kateřina byla uctívána všemi vrstvami, oběma pohlavími a ve všech zemích západního křesťanství.¹⁰³ Na svých vyobrazeních je spolehlivě rozpoznatelná díky atributu kola, na kterém měla být dle legendy umučena, nebýt zázračného zásahu anděla. Kromě skupiny světic *virgines capitales* patří také mezi čtrnáct svatých pomocníků a je patronkou mnoha profesí, institucí či v mnoha situacích, například učitelů, studentů a žáků, teologů, řečníků univerzit a knihoven, nemocnic, umírajících či pomocnicí při migréně a bolestech jazyka.¹⁰⁴

3.1. Kult svaté Kateřiny v baroku

Ostatky svaté Kateřiny měli dle legendy andělé (ve skutečnosti to byli však basilianští mniši) přinést do kláštera na hoře Sinaj,¹⁰⁵ který byl založen za vlády císaře Justiniána I.¹⁰⁶ Tento klášter (nacházející se na území Egypta), je centrem jejího kultu do dnešní doby. Ten se na východě začal poprvé šířit v 7. století po Kristu¹⁰⁷ a na západ pak její kult pronikal od 11. století.¹⁰⁸ Na Moravě můžeme první doklady datovat do první poloviny

¹⁰⁰ Karel RAČÍN: *Sněm nebeský*, Národní knihovna, sign. 54 S 324, pag. 707.

¹⁰¹ Kateřina byla navracena do Římského kalendáře roku 2002, avšak slaví se jen její památka, a to jako památka nezávazná. Dorota, Barbora a Markéta byly z Římského kalendáře k 1. lednu 1970 také vyjmuty, a od té doby neslavíme ani svátek, ani jejich památku.

¹⁰² JENKINS/LEWIS 2003, 1. Jako jeden z důvodů uvádí autorka možnost identifikace s jednotlivými částmi legendy a jejími atributy. Kateřinino kolo tak mohlo oslovit mlynáře, koláře, hrnčíře, její královský původ šlechtu, řeholnice mohla oslovit jako nevěsta Kristova a na studenty zapůsobila v disputaci.

¹⁰³ JENKINS/LEWIS 2003, 1.

¹⁰⁴ RAVIK 2002, 342.

¹⁰⁵ VONDRUŠKA 1991, 76.

¹⁰⁶ PRACNÝ 1994, 284.

¹⁰⁷ UHRIN 2016, 558.

¹⁰⁸ ŠKARKA 1959, 112.

12. století a v Čechách¹⁰⁹ a Slezsku¹¹⁰ ještě o něco později. Její kult se velmi úspěšně šířil středověkou Evropou díky Zlaté legendě a křižáckým výpravám, a to zprvu do vyšších vrstev společnosti a až poté i mezi běžný lid.¹¹¹

V Čechách byl, jak je všeobecně známo, významným ctitelem a propagátorem kultu svaté Kateřiny císař Karel IV., avšak její kult byl silně rozšířen ještě před jeho nástupem na trůn a měl u nás již staletou tradici.¹¹² V druhé polovině 14. století byl kult Kateřiny rozšířený a populární i v odlehlých částech Čech.¹¹³

Kostely zasvěcené svaté Kateřině byly velmi časté v hornických oblastech, jelikož je patronkou horníků,¹¹⁴ a zvýšenou popularitu bylo možno vyzorovat v Praze, díky jejímu patronátu nad univerzitami a studenty. Avšak kult svaté Kateřiny byl unikátní i tím, jak rozmanité skupiny věřících oslovoval, jelikož její legenda mohla být čtena a chápána mnoha způsoby, oslovujícími širokou masu lidí.¹¹⁵ Její přímluva byla považována za nesmírně cennou, protože je svatá Kateřina nevěstou Kristovou. Populární byla také díky svému vítězství nad padesáti učenici (což z ní učinilo patronku studentů a učenců a institucí jako byla pařížská Sorbonna) a je i pomocnicí při smrti.¹¹⁶

Jako patronku si svatou Kateřinu volila náboženská bratrstva i cechy.¹¹⁷ Bratrstva zasvěcená svaté Kateřině byla, hlavně spolu s konfraternitami svaté Barbory, zaměřena na pohřební a zádušní funkci, jelikož je Kateřina mimo jiné patronkou umírajících.¹¹⁸ Jako příklad lze uvést Bratrstvo svaté Kateřiny a Barbory při děkanském chrámu svatého Štěpána v Kouřimi. Od středověku existovalo při chrámu literátské bratrstvo, které mělo za patronky svatou Kateřinu a Barboru. Od roku 1707 užívalo názvu *Bratrstvo pod titulem*

---

¹⁰⁹ DOSKOČIL 1962, 137. Doskočil uvádí jako první písemný doklad kultu jméno Kateřina v Olomouckém kalendáři z roku 1137 a znojemskou rotundu přibírající zasvěcení svaté Kateřině nejspíše mezi lety 1132 a 1134 (nejspíše vlivem sňatku Konráda II. Znojemského s Marií, dcerou srbského krále Uroše). V Čechách jsou první kostely zasvěcené sv. Kateřině v Tetíně (románský obdélný kostel z doby kol. r. 1200), České Třebové (rotunda z 1. pol. 13. století). Raný kostel sv. Kateřiny je také v Olšovských Vratech, kde lze toto patrocínium vyložit příslušností ke královskému hradu Lokti.

¹¹⁰ DOSKOČIL 1962, 144.

¹¹¹ VEČERKOVÁ 2015, 344.

¹¹² DOSKOČIL 1962, 139. Císař Karel získal pro naše země její ostatky (pro jejichž uchování založil v Praze na Novém Městě kostel a klášter augustiniánek), vložil novou univerzitu pod její patronát, a roku 1347 ji vložil do korunovační litanie českých králů, avšak projevu jeho úcty by bylo možno vyjmenovat mnoho dalších.

¹¹³ DOSKOČIL 1962, 139.

¹¹⁴ DOSKOČIL 1962, 143.

¹¹⁵ JENKINS/LEWIS 2003, 3.

¹¹⁶ FARMER 2003, 95.

¹¹⁷ PÁTKOVÁ 2006, 224–225. Kromě náboženských bratrstev měly Kateřinu za patronku i mnohé cechy, například tkalci v Benešově nad Černou, kameníci v Praze na Hradčanech, či ševci v Českém Krumlově.

¹¹⁸ RAVIK 2002, 342.

*sv. Kateřiny panny a mučednice za šťastné na světě obcování a šťastné skonání.*¹¹⁹ Jeho regule se několikrát měnily, ale vždy uváděly velmi podobné povinnosti svých členů: zpívat v chrámu a na procesích, zpovídat se o titulárním svátku bratrstva,¹²⁰ o přesně vyjmenovaných svátcích přijmou Svátost oltářní, pomáhat spolubratrům a spolusestrám v nouzi a nemoci, chránit navzájem svou čest, modlit se za zemřelé spolubratry a spolusestry, doprovázet je k hrobu a každý měsíc se při mši za mrtvé i živé bratry a sestry modlit.¹²¹ Dále pak stanovily výši příspěvku při vstupu do bratrstva a určovaly specifické funkce, jako byli sakristani, praeses, rektor, apod.¹²² Nováčci se nazývali tyronové a teprve po roce zkušebního členství byli přijati „dokonale“ za plnohodnotné členy. Roku 1714 obdrželo bratrstvo z Vatikánu odpustky a bylo také bratrstvem zámožným, avšak stejně jako ostatní literátská bratrstva bylo zrušeno za císaře Josefa II.¹²³

Lidové tradice na svátek svaté Kateřiny byly neodmyslitelně spojeny s nadcházejícím adventním půstem. A tak se období konce listopadu stávalo každý rok s tradičními zábavami zvanými kateřina, zástěrková či pentličková. Platilo při nich tzv. „ženské právo“, kdy si celou událost organizovaly ženy, platily za muzikanty, obstaraly občerstvení, a dokonce při nich platila dámská volenka až do půlnoci, kdy se role obrátily v pánskou volenku.¹²⁴ Mnohde byla dříve poslední taneční zábava konaná o několik dní dříve, v souvislosti se svátkem sv. Cecílie,¹²⁵ a až „po zaniknutí literátských sborů a muzikantským družin zapomínalo se na patronku muzikantů, sv. Cecílii a místo Cecilek se přenesly zábavy na rozloučenou před adventní a vánoční dobou na den sv. Kateřiny.“¹²⁶

Na den sv. Kateřiny se také nesmělo pracovat s žádným objektem ve tvaru kola.¹²⁷

3.2. Poutní místa zasvěcená sv. Kateřině

V údolí nedaleko Blanska se nachází obec Šebrov-Kateřina, vzniklá v roce 1960 spojením dvou vesnic. U potoka v původní obci Kateřina, na skalním ostrohu, tam stojí gotický kostel svaté Kateřiny, postavený dle data uvedeného na stěně kostela, roku

---

¹¹⁹ PODLAHA 1910, 77.

¹²⁰ Tzn. na svátek sv. Kateřiny.

¹²¹ PODLAHA 1910, 78–79.

¹²² PODLAHA 1910, 77–78.

¹²³ PODLAHA 1910, 79.

¹²⁴ VEČERKOVÁ 2015, 344.

¹²⁵ LANGHAMMEROVÁ 2004, 242.

¹²⁶ ZÍBRT 2006, 441.

¹²⁷ VONDROUŠKA 1991, 76.

1469.¹²⁸ V 17. století se rozproudil ke kostelu velký poutnický ruch, proslýchaly se zvěsti o zázračných uzdraveních¹²⁹ a kostelu byly věnovány záslibné obrazy a nový oltář.¹³⁰ V hlavním oltáři z počátku 18. století stojí pozdně gotická dřevěná plastika svatě Kateřiny.¹³¹ Později kostel pustl až do 1836, kdy byl obnoven.¹³² V současnosti je kostel filiálním kostelem farnosti Vranov u Brna a od roku 2019 probíhají jeho extenzivní opravy.¹³³

Další, dnes již neexistující poutní kostel sv. Kateřiny stával ve Svaté Kateřině u Poličky již od počátku 13. století. Poté byl radikálně přestavěn roku 1668 a následně na konci 19. století zbořen.¹³⁴ Dodnes se z něj v poličském muzeu zachovala pozdně středověká socha sv. Kateřiny, považovaná za zázračnou.

Nedaleko Počátek, při léčivém prameni v Lázních svatě Kateřiny pak stojí barokní kostel sv. Kateřiny, zbudovaný roku 1730 na místě původního gotického kostela.¹³⁵ Na bočním oltáři v presbytáři stávala gotická socha svatě Kateřiny ze třetí čtvrtiny 14. století.¹³⁶ „První bezpečné zprávy o kostelíku se nacházejí v městských knihách teprve z druhé poloviny 16. století, kdy byl pravděpodobně vybudován z příspěvků poutníků.“¹³⁷

Na našem území se pochopitelně také nachází obrovské množství barokních či barokizovaných kostelů zasvěcených svatě Kateřině, které nebyly cílem poutí. Jako působivé příklady mohu uvést například v minulosti dlouho chátrající, dnes však nádherně opravený kostel ve Sloupu v Čechách. Svými nezvykle nízkými věžmi v průčelí zaujme o něco mladší kostel svatě Kateřiny na návrší nad obcí Choteč.

3.3. Barokní legendy

Legenda o svatě Kateřině se nachází ve všech třech barokních souborech legend zahrnutých v této práci. Legendy ve Vitae sanctorum 1696¹³⁸ a Oboře panenské¹³⁹ byly

---

¹²⁸ SKOUPÝ 2016, 46. Jeho stavba bývá připisována členům moravského rodu Dobešovi a Benešovi Černoorským z Boskovic.

¹²⁹ SKOUPÝ 2016, 49.

¹³⁰ EICHLER 1888, 449.

¹³¹ EICHLER 1888, 447.

¹³² EICHLER 1888, 449.

¹³³ <http://www.dc-vranov.cz/index.php/oprava-kostela-svkateriny>, vyhledáno 19. 3. 2021.

¹³⁴ WIRTH 1906, 45.

¹³⁵ POCHE 1980, 105.

¹³⁶ POCHE 1980, 105.

¹³⁷ <http://web.archive.org/web/20120306070710/http://www.farnostpocatky.estranky.cz/clanky/cirk-evni-pamatky-.html>, vyhledáno 14. 2. 2017.

¹³⁸ Vitae sanctorum 1696, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 507–508.

¹³⁹ Oboře panenská 1634, Národní knihovna, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E. 62, pag. 366–367.

převzaty ze staršího souboru Vitae sanctorum z roku 1625,¹⁴⁰ a proto jsou všechny tři téměř identické.¹⁴¹ Odlišná je legenda v Zahradě panenské¹⁴² z roku 1630, jejíž zdroj není dosud známý. Kromě těchto vybraných barokních souborů se vyskytuje i v „Životové některých známějších svatých, jak se v Římském breviáři latině čtou, česky sepsáni“ Tobiáše Mezeříckého z roku 1616¹⁴³ a v souboru legend Zrcadlo svaté od Matěje Václava Štajera, kde se ovšem jedná opět o přepsání legendy z Vitae sanctorum 1625.¹⁴⁴

Odhlédneme-li od souborů legend, je nutno zmínit i *Zrcadlo pravé udatnosti [...] z života svaté Kateřiny mučedlnice Alexandrinské k následování představené a na světlo vydané*, od Jiřího Fera-Plachého z roku 1642,¹⁴⁵ vytištěné v pražské jezuitské tiskárně, obsahující krom samotné legendy i pojednání o Karlu IV. jako propagátoru kultu sv. Kateřiny, mnohé modlitby ke svaté Kateřině a soupis dalších světic jménem Kateřina se stručnou informací o jejich životě. Avšak vzhledem k zaměření této práce na barokní soubory legend, mu nebude věnováno více prostoru.

3.4. Srovnání děje legend

Tato kapitola porovnává děje čtyř svatokateřinských legend. Jedná se o tři legendy barokní, představené v minulé kapitole (5.4.) a zástupce středověké hagiografie – legendu ve staročeském Pasionálu,¹⁴⁶ která zde zastupuje pozdně středověkou hagiografii.

Všem legendám předchází krátký **úvod** – obsahuje jméno světice, den jejího svátku a, s výjimkou staročeského Pasionálu, i rok smrti – léta Páně 307. Obora a Zahrada panenská navíc obsahují i zdroj legendy.¹⁴⁷

Ve všech legendách, kromě té v Zahradě panenské, následuje krátký popis **dětství a původu světice**. V Pasionálu je uvedeno, že je Kateřina jedinou dcerou krále Kosta, ustanovenou za jeho dědičku (což úzce souvisí s další částí legendy, obrácením). Vitae sanctorum a Obora panenská jsou zde úplně identické (ostatně jako po zbytek legendy,

---

¹⁴⁰ LINKA 2001, 216.

¹⁴¹ Až na dílčí rozdíly popsané v následující kapitole.

¹⁴² Zahrada panenská 1630, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E.124, nepag.

¹⁴³ LINKA 2001, 193.

¹⁴⁴ LINKA 2001, 216.

¹⁴⁵ LINKA 2005, 168.

¹⁴⁶ Staročeský Pasionál 1495, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 42.D.36, fol. 235r–238v. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlína Kuderové; dostupná na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edicce/125a0032-03b5-40ec-b68d-80473cc5653a/plny-text/s-apatem/folio/2r>.

¹⁴⁷ Obora panenská: „Z skutků jejich a nového breviáře římského vzat.“ Zahrada panenská: „Ex Zacharia Lipeloo.“

liši se jen mírně v úvodu) – uvádějí, že „... *hned z dětinství svého na literním umění, podlé toho i v křesťanském náboženství, s obzvláštní pilností se učila a v krátkém čase k tak veliké dokonalosti, svatosti a umělosti přišla, že v svém osmnáctém létě nejučenější muže rozumem a moudrostí převýšila.*“¹⁴⁸, avšak úplně pomíjí její urozený původ (a to i po celý zbytek legendy).

Ve staročeském Pasionálu pak nalezneme celou dlouhou vloženou část, a to tzv. **conversio**, příběh obrácení svaté Kateřiny na křesťanskou víru. Tato část svatokateřinských legend je výrazně mladší než *passio* – vznikla nejspíše až ve 14. století,¹⁴⁹ a nevyskytuje se v žádné z barokních legend. Oddělenost *conversio* a *passio* je patrná – *conversio* příliš nepředpovídá děj *passio*; Kateřinino budoucí mučednictví je zmíněno až na samém konci. V této části vyrazí Kateřina se svou matkou (matka Kateřiny je zmíněna jen ve staročeském Pasionálu) a dvorem na lov do lesa, když se před ní otevře skála, ve které sedí starý muž. Kateřina k němu přistupuje a ptá se ho, co tam činí, na což jí odpoví, že je sluhou Ježíše Krista a schovává se před nebezpečným světem. Kateřina mu sděluje, že je královnou, jedinou dcerou svého otce, že ctí pohanské bohy a také jim obětuje. Říká mu, že se musí provdat, ale rozhodla se, že se provdá jen za muže urozenějšího, bohatšího, krásnějšího a učenějšího. Poustevník oznámí, že pro ni má ženicha – krále nad všechny krále, syna Boha Otce. Kateřina je ohromena a žádá ho, aby jí s tímto mužem seznámil, načež jí poustevník dává obraz Panny Marie s Ježíškem, ke kterému se má večer modlit. Kateřina se večer opravdu modlí před obrazem Panny Marie s Ježíškem, a ve snu se jí zjevují, avšak Ježíš se od ní odvrací a říká, že se Kateřina musí nejdříve nechat pokřtít, než se může stát jeho chotí. Kateřina se hned druhého dne vrací do lesa a nechává se od poustevníka pokřtít, a když se opět pomodlí a usne, již se od ní ve snu Ježíšek neodvrací, ale zasnoubí se s ní.¹⁵⁰ Předpovídá pak její mučednictví a dává jí zasnubní prsten, který má Kateřina stále na ruce, když se probudí, a který „... *v tom klášteře pod horú Sinaj, tu ješto jejie svaté tělo hřbí, až do dnešnieho dne pútníkuom ukazují.*“¹⁵¹

¹⁴⁸ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 507; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 366.

¹⁴⁹ NÁDENÍČEK 2005, 26. *Conversio* pak obsahuje například i veršovaná Stockholmská legenda o sv. Kateřině.

¹⁵⁰ Na rozdíl od např. Stockholmské legendy (kde se Ježíš nejdříve objeví jako dítě a následně po Kateřinině křtu a při zasnoubení jako dospělý muž) je zde Ježíš i při zasnoubení popsán jako dítě.

¹⁵¹ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 236v. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlínky Kuderové.

Nejdelší částí všech svatokateřinských legend je samotné **passio**. Ve Vitae a Oboře je tato část opět zcela identická. Ve všech legendách se Kateřina dozvídá o tom, že císař Maxencius¹⁵² zabíjí křesťany; v Zahradě a Pasionálu z toho důvodu, že odmítají obětovat pohanským bohům, v Oboře a Vitae je jen uvedeno, že umírají pro svou katolickou víru. Ve Vitae, Oboře a Pasionálu je taktéž uvedeno, že je Kateřině osmnáct let, zatímco v Zahradě panenské není její věk uveden.

Kateřina se tedy sama vydává za císařem, ve a poprvé k němu promlouvá a snaží se ho přesvědčit, aby přestal zabíjet křesťany a sám se dal na jedinou cestu vedoucí ke spasení a věčnému životu, tj. na křesťanskou víru.¹⁵³ Vitae sanctorum uvádí císaře pod jménem Maximinus, jinak textově shodná Obora a Pasionál Maxencius a Zahrada panenská zase Marencius. Obora panenská a Vitae sanctorum toto stručně shrnou „... *myslí stálou a zmužilou k Maxenciovi odešla a jeho ukrutnou vzteklost před oči mu kladla. Přitom také dokládala, a moudrými a pevnými důvody dokazovala, jak by velice potřebná křesťanská víra k spasení byla. Maxencius velice se tak vysokému rozumu podivil...*“.¹⁵⁴ Zato v Zahradě panenské a Pasionále je tato pasáž detailně vyličená i s užitím přímé řeči.

V Zahradě panenské Kateřinina slova císaře rozhněvají,¹⁵⁵ a přemlouvá ji, aby změnila svůj postoj a obětovala pohanským bohům.¹⁵⁶ Ptá se na její původ, který mu Kateřina odhalí: „*Zdaliž nevíš, že jsem dcera císařská jménem Kateřina, všelijakým uměním ozdobená? Však to jsem všecko pro Krista Pána potupila, abych jej za Ženicha měla.*“¹⁵⁷ Kateřina je zde tudíž vyličená jako nevěsta Kristova, ačkoliv v Zahradě panenské (stejně jako ve Vitae sanctorum a Oboře panenské), chybí první část legendy – *conversio* – ve kterém se odehrává samotné zasnoubení. Kateřina je následně uvržena do žaláře, kde očekává svůj další osud.

V Pasionálu naopak císař zůstává klidný a vede s Kateřinou dlouhý rozhovor, ve kterém Kateřina obhájí svou víru. Císař se vyptává Kateřiny na její původ, a Kateřina

---

¹⁵² V Zahradě pod jménem Marencius.

¹⁵³ Kateřinino chování, to jest aktivní upozornění na svou křesťanskou víru, by se dalo vnímat jako tzv. „dobrovolné mučednictví“, které bylo v době velkého pronásledování (tj. pronásledování za císaře Diokletiana) běžné, ačkoliv bylo pohany, a i částí církevních autorit, považované za nesprávné. (ŠUBRT 2009, 39–40).

¹⁵⁴ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 507; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 366.

¹⁵⁵ „*Ná to Marencius chtěl sice odpověď dáti, ale pro velikou prchlivost hněvu svého mluvíti nemohl, jako by oněměl.*“ (Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.).

¹⁵⁶ „*V tom Marencius divíc se její moudrosti, nestydatou milostí podnícen, lahodnými řečmi mysl svaté Kateřiny k témuž zlému snažil se nakloniti...*“ (Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.).

¹⁵⁷ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

skromně odpovídá: „*Pověděl jeden múdrý, aby se nižádný sám nechlubil ani se hyzdil před lidmi. Nebo to nemúdrí činie, kteréžto marnost tiskne. Protož já ne pro velebnost, ale pro pokoru o svém urození poviem. Jáť sem Kateřina, dcera toho krále, jemužto Kostus říekali. A jakž sem kolivěk v svém duostojenství podlé mého urozenie velebně zchována a nad jiné lidi u vysokém učení znamenitě prospěla, avšak to vše potupivši, k mému milému Jezu Kristu sem se utekla.*“¹⁵⁸ Kateřina také opakuje, že má císař zavrhnout pohanství, jelikož pohanští bohové mu nijak nepomáhají, na což jí Maxencius povídá: „*Jest li to tak, jakož ty pravíš, tehdy vešken svět blúdí, jediná ty pravdu pravíš. Avšak tomu práva všechna chtěie, aby na dvú neb na třech rčení všeliké svědectvie stálo. A ty sama jsúc, i chceš, ať by na všem bylo věřeno.*“¹⁵⁹

Následně císař Maxencius svolá padesát učených mudrců, aby přehádali pannu Kateřinu v disputaci. V Oboře, Vitae i Passionálu císař slibuje mudrcům štědré odměny, když Kateřinu přehádají, avšak mudrci se také podivují, že musí v disputaci stanout proti ženě, kterou nepovažují za hodného oponenta. „*Ó, kterak jest to pilná ciesařova rada, že pro jedné mladé děvečky chaterné pohádanie z dalekých vlastí toliko mudrcuov k sobě pozvati kázal, ano by ji lecktos z našich mladších přehádal,*“¹⁶⁰ podotýká mudrc v Pasionálu. Císař odpovídá: „*Znám to, žeť bych ji byl k obětování našim bohuom násilím přinutil, ale lépe mi se zdálo, abyšte vy ji svú múdrostí a svým uměním přemohli.*“¹⁶¹

První zázrak, který se v passiu objevuje, je návštěva anděla před disputací; pannu popadne hrůza a obrací se k Bohu, který k ní posílá svého posla, anděla, který ji ujišťuje, že pro ni bude disputace vítězná. Vyskytuje se však jen ve staročeském Pasionálu.¹⁶²

Kateřina předstupuje před padesát mudrců. Ve středověkém Pasionálu se ještě obrací k císaři a táže se, jaká bude její odměna, v případě, že disputaci vyhraje. Odpovídá si sama: „*Ale bud' má odplata muoj milý Spasitel Jesus Kristus.*“¹⁶³ Vitae a Obora celou disputaci stručně shrnují konstatováním, že „*... těch padesáte mudrců, jenž se byli shromáždili, domnívajíce že svou mocí a bystrostí rozumu ji odvrátí, tak velikou láskou*

---

¹⁵⁸ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 237r.

¹⁵⁹ *Ibidem.*

¹⁶⁰ *Ibidem.*

¹⁶¹ *Ibidem.*

¹⁶² „*K tomu oni všichni vecechu: Kažte ji přivéstí před nás, ať svú nemúdrú drzost poznajíc, bezděky říci musí, že jest, jakž živa, dřieve mudrcuov neviděla. To svatá Kateřina uslyševši, že s tolika mudrci má se o svatú vieru hádati, všecka se nábožně Bohu poručila. V tu hodinu anjel se jí zjevív, vece: Kateřino, měj srdce silné, neb to věz, že tebe tito mistři nepřehádají, ale po tobě postúpiec, svú krev pro Jezu Krista prolíjí.*“ (Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 237r. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlíny Kuderové.).

¹⁶³ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 237v.

ku Pánu Kristu byli zaníceni, že pro něj sobě nic nestěžovali umřítí.“¹⁶⁴ Pasionál se také omezuje na konstatování, že „V tu hodinu, když svatá Kateřina s těmi mistry se hádavši, slavně je přehádala, tak že proti ní nic neuměli mluvití“.¹⁶⁵ V Zahradě panenské je však průběh samotné disputace popsán podrobněji: „Když pak čas hádání takového nastal, tu přešlechtilá panna z vlastních jejich pohanských spisův, nimiž řečníci množství svých bohům pohanských dokazovati chtěli, tak je přemohla, a zbožnice Apollyna a kněh Sibyliných, věčné božství Pána Krista mocně prokázala, že oni zjevnými jsou přemožení důvody té stálé panně se poddati, a k tomu že jest nad nimi zvítězila, přinuceni byli se přiznati.“¹⁶⁶ Císař se rozhněvá do nepřičetnosti a mudrce, nyní již křesťany, dává popravit. V Zahradě a Pasionálu je upřesněn i způsob jejich smrti – upálením.¹⁶⁷ V Zahradě panenské mudrcové ještě před svou smrtí padají na kolena a prosí pannu Kateřinu, aby je pokřtila, což panna Kateřina učiní a z pohanských mudrců se tak následně stávají křesťanští mučedníci.

Maxentius se, konfrontován s neúspěchem svého plánu na obrácení Kateřiny na pohanství, vrací k přemlouvání, sladkým slovům a slibům a neztrácí naději, že se mu podaří mladou pannu přesvědčit. V Pasionálu jí slibuje první i polední – bude hned po císařovně první v celém království, její sochu nechá vztyčit uprostřed města, jen aby se obrátila na pohanství. Kateřina však setrvává ve své víře, a říká, že od Ježíše Krista nebude odtržena ani násilím. A násilí na ní vykonáno bude, jelikož císař, rozzloben její stálostí, jí káže svléci a „... uzlovatými biči mrskati a tak zbitú do temného žaláře uvedúc zamknúti a hladem ji mořiti.“¹⁶⁸ V Zahradě panenské císař panně Kateřině slibuje dokonce půlku svého království, pokud obětuje pohanským bohům, a když ho odmítne a vyjádří svou připravenost na mučednickou smrt, uchýlí se císař k násilí¹⁶⁹ a následně

---

¹⁶⁴ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 508; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 367.

¹⁶⁵ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 237v. Na rozdíl od své předlohy, Zlaté legendy, kde jsou stručně nastíněny konkrétní teologické otázky a odpovědi. Stockholmská legenda pak zase spíše než teologickou disputaci popisuje Kateřinin výklad křesťanské víry. Jedním z důvodů absence konkrétních teologických argumentů a výkladů v pozdějších verzích mohou být „... anxieties which the figures of female preaching saints aroused in some medieval theologians; this discomfort, perhaps, may have caused some late medieval writers to reduce the scenes of her debate and the theological complexity of the arguments from earlier versions,“ (JENKINS/LEWIS 2003).

¹⁶⁶ Zahradka panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

¹⁶⁷ Ani v jedné z vybraných legend se neobjevuje zázrak uchránění těl mudrců, popsany například ve středověké veršované Stockholmské legendě.

¹⁶⁸ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 237v.

¹⁶⁹ „...rozkázal jí z královského roucha svléci a biči nejukrutněji zmrskati...“ (Zahradka panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.)

ji uvrhne do žaláře.¹⁷⁰ Stejně tuto část líčí Vitae sanctorum i Obora panenská, byť opět stručněji a bez přímé řeči: „*Maximinus obmejšel a usiloval Kateřinu lahodnými a libými slovy a velikými přípovědmi od jejího smyslu odvesti, ale poznal, že všecko darmo bylo. Protož ji palicemi a těžkými ránami zbiti, do žaláře uvrci, a za jedenácte dni bez pokrmů a nápoje trápiti a mučiti dal.*“¹⁷¹

Ve vězení Kateřinu navštěvuje císařovna¹⁷² a s ní Porfyrius, nejvyšší vojenský hejtman. Chtějí na vlastní oči vidět pannu Kateřinu, kterou nalézají v její cele obklopenou nadpřirozenou září.¹⁷³ V Pasionálu nalezne císařovna s Porfyrem Kateřinu ošetřovanou anděly a krmenu holubicí z nebes. Kateřina následně dlouhou rozpravou o „nebeských radostech“ obrátí Porfyria a jeho sto rytířů na víru. V Zahradě požádá císařovna strážného, aby jim otevřel Kateřininu celu. Když vejde a spatří nádhernou pannu, padá na kolena a stává se křesťankou, načež ji Kateřina ihned oznámí, že císařovna zemře pro svou víru mučednickou smrtí a posilňuje zděšenou císařovnu. Porfyrius se táže, co by byla jeho odplata, kdyby chtěl za Krista bojovat, na což mu Kateřina odpoví tak, že Porfyrius i jeho vojáci ihned zavrhnou pohanství.¹⁷⁴ Kateřina je taktéž krmena holubicí a dokonce je „... *od samého Krista Pána k stalosti posilňována*...“¹⁷⁵.

Příběh se schyluje ke Kateřinině mučednické smrti; Vitae Sanctorum a Obora panenská rovnou přistupují k líčení mučícího kola, ale v Zahradě panenské a Pasionálu je ještě vložen poslední rozhovor Kateřiny s císařem. V Pasionálu se Kateřině ve vězení zjeví sám Kristus s anděly a svatými a vyzývá ji, aby měla na paměti stvořitele a byla ustavičná.¹⁷⁶ Císař před sebe nechá Kateřinu opět přivést a vidí, že Kateřina během svého uvěznění nestrádala a je stále stejně krásná. Káže tedy, aby byl žalářník zbit, jelikož si myslí, že Kateřinu tajně krmil. Avšak Kateřina říká, že jen skrze anděla vyslaného

---

¹⁷⁰ „*To uslyšev Marencius v zlost a ukrutnost se proměňvši, rozkázal ji z královského roucha svlíci a bičí nejukrutněji zmrskáti, a tak do žaláře uvrci, a sám zatím jakouby smrti z světa zprovozená býti měla přemejšlel.*“ (Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.).

¹⁷¹ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 508; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 367.

¹⁷² V Zahradě panenské se jmenuje Augusta, ve Vitae a Oboře Faustina.

¹⁷³ Vyjma Vitae sanctorum a Oboru panenskou, kde není návštěva ve vězení popsána, je pouze uvedeno, že „... *chtějíc na tu svatou pannu pohleděti, přišli a skrze její kázání k víře křesťanské obráčení a brzy potom korunou mučednickou korunováni byli.*“ (Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 508; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 367).

¹⁷⁴ „*Tu zaplátu, kteráž jest všechněm pobožným po tomto životě v Nebi od Krista Pána přípravná, dostaneš, jižto žádná mysl lidská netoliko vymluvíti, ale ani pomysliti nijakž nemůže nebo ta a taková jest, že všechny moci a vípy lidské, nad to i myšlení srdci, daleko převyšuje.*“ (Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.).

¹⁷⁵ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

¹⁷⁶ „*Bud' ustavičná, má milá choti, neb já vždy s tebou jsem. Měj na paměti svého stvořitele, pro něhožto tak strastnú práci trpíš.*“ (Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 237v).

Ježíšem přijímala pokrm. Císař jí naposledy vyzývá, aby obrátila, ale Kateřina odmítá. Císař ji vyhrožuje mučením, což Kateřina hrdinně přijímá a touží pro Krista vylít krev. Císařův úředník radí, ať káže „... učiniti čtyři kola pilami ostrými a končitými hřeby zřiezená, a tak se nad túto nepovolnú dievku pomstíš a jiným křesťanuom hrozné smrti príklad ostaviš.“¹⁷⁷

V Zahradě si císař Kateřinu po opětovném předvedení nestydatě prohlíží a chválí její krásu. Vyzývá ji, aby obětovala pohanským modlám a zachovala si ji tak. Kateřina mu odpoví, že pozemská krása je jen „... země a prach, jenž se svým časem mění...“¹⁷⁸ Císařův hejtman, tentokrát jménem Charsasadem, císaři radí, ať dá postavit čtyři kola s hřeby a špicemi.

Legenda se schyluje ke scéně dalšího zázraku, a to uchránění Kateřiny před mučením, ve Vitae a Oboře shrnutým takto: „Naposledy svatou pannu Kateřinu z věže vyvedli a ostré kolo špičatými špicemi a břídkými noži, za něž by tělo té krásné křesťanky panny co nejkrutněji zřezáno a roztrháno bylo, připravili. Kateřina pak svou nábožnou modlitbu k Bohu vylévala a hned to kolo od stroma z nebe bylo ztroskotáno. Skrze což mnozí ku přijetí křesťanské víry byli pohnuti.“¹⁷⁹ Pasionál také popisuje, jak se Kateřina modlí a žádá Boha, aby tato kola rozbořil a když je pak na kola přivázána, přichází anděl a rozbíjí je. Rozpadající se kola zabíjí čtyři tisíce pohanů, což když vidí císařovna, předstupuje před císaře a „... poče jemu prorokovati z tak nemilostivého účinka,“¹⁸⁰ načež císař káže císařovně urážnout prsa a stít ji. Císařovna ještě před svou smrtí prosí Kateřinu, aby se za ni modlila a Kateřina císařovnu uklidňuje.¹⁸¹ Císařovna sama vyzývá katy, aby vykonali, co jim bylo přikázáno, jelikož je připravena podstoupit mučednickou smrt. Je svázána císařovými služebníky, vyvedena ven z města, kde jsou ji železnými udicemi urvána prsa a je následně sřata. Porfyrius pochovává tělo císařovny, k čemuž se poté veřejně před císařem přiznává. Císař rozkáže vojákovi, aby Porfyria popravil, ale Porfyriovi vojáci veřejně vyznávají svou víru. Všichni jsou popraveni a jejich těla předhozena psům. Zahrada panenská tuto část líčí podobně. Vynechává smrt čtyř tisíc pohanů při rozboření kol andělem a přidává přímé řeči (například promluvu císařovny

¹⁷⁷ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 238r.

¹⁷⁸ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

¹⁷⁹ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 508; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 367.

¹⁸⁰ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 238r.

¹⁸¹ „Nestrachuj se, milá královno, neb dnes za tento neustavičný svět přijmeš věčný v nebesiech přebytek.“ (Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 238r).

k císaři).¹⁸² V Zahradě panenské není popsáno pohřbení těla císařovny, Porfyrius místo toho přímo předstupuje před císaře a, i se svými vojáky, vyznává svou víru. Maxencius je taktéž všechny dává popravit. Vitae a Obora smrt císařovny a Porfyria zmiňují ještě při jejich návštěvě žaláře,¹⁸³ poté už nikoliv.

Vitae a Obora pak už jen stručně konstatují, že „... *Maxencius v své ukrutné bezbožnosti zatvrdilý zůstal a tu svatou pannu Kateřinu mečem neb sekerou z světa zprovoditi dal. A tím způsobem dvojnásobní odplaty, panenství a mučedlnictví, 25. dne měsíce listopadu dosáhla. Její tělo podivným způsobem od anjelů na horu Sinaj vnešeno a tam pohřbeno jest.*“¹⁸⁴ V Pasionálu Kateřině dává Maxencius ještě naposledy možnost obrácení a zachování svého života. Předvolá si ji, a jelikož již nechal popravit svou manželku, nabízí ji, že se může stát jeho ženou. Kateřina však opět odmítá a je odsouzena na smrt. Když ji vedou na popraviště, obrací Kateřina pohled k nebesům a žádá Boha, aby „... *všeliký člověk, kterýž kdy mé umučenie bude pamatovati a skrze to v své núzi a v svých potřebách mě bude vzývati, rač jeho uslyšeti!*“¹⁸⁵ Z nebes se ozve hlas, který Kateřinu zve k sobě a slibuje jí, že všechny, co budou slavit její svátek, vyslyší, načež Kateřina umírá. Z jejího hrdla teče místo krve mléko a andělé hned odnášejí její tělo na horu Sinaj, kde je dodnes pochována. V Zahradě panenské císař také Kateřině naposledy domlouvá, avšak bez výsledku. Dává rozkaz k setnutí Kateřiny, která ke smrti přistupuje s „... *obličejem stalým a veselým*...“¹⁸⁶ a povzbuzuje plačící přihlízející. Na rozdíl od Pasionálu nežádá Boha, aby vyslyšel věřící, kteří budou slavit její památku. Vroucně se modlí, když vkládá své hrdlo pod meč. Když je s'ata, nastává také zázrak s mlékem a odnesením jejího těla na horu Sinaj.

Pasionál na konci ještě shrnuje zázraky, které se jí udály a připodobňuje ji k postavám z evangelií či dalším světcům: „*Najprvé Ježíšem navštívena jako svatý Jan euvanjelista, plovúcím olejem v svatosti poznána jako svatý Mikuláš, miesto krve mléko teklo jako svatému Pavlu apoštolu*...“¹⁸⁷

---

¹⁸² „*Propust' medle velikého Boha služebníci, kteréž jakžto spatruješ nižádná trápení a muky přemoci nemohou. Jistě velmi v tom bloudíš a nesmyslný jsi, jestliže se domníváš mocnějším býti nad Boha živého a pravého.*“ (Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.).

¹⁸³ „*V tom čase Faustina, Maxenciova manželka, a Porfyrius, nejvyšší vojenský hejtman, do žaláře, chtějíc na tu svatou pannu pohleděti, přišli a skrze její kázání k víře křesťanské obráceni a brzy potom korunou mučedlnickou korunováni byli.*“ (Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 508; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 367).

¹⁸⁴ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 508; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 367.

¹⁸⁵ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 238v.

¹⁸⁶ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

¹⁸⁷ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 238v.

Kateřinino passio tak obsahuje všechny pasáže charakteristické pro rané křesťanské mučedníky: zatčení, pobyt ve vězení, soud, vyznání víry a světcovu smrt.¹⁸⁸ Legenda staročeského Pasionálu je nejdelší,¹⁸⁹ následována Zahradou panenskou. Legenda ve Vitae sanctorum 1696 a Oboře panenské, převzaná z Vitae sanctorum 1625, je velmi krátká a vypouští téměř všechny zázraky, nezmiňuje se o Kateřinině původu a vypouští všechny přímé řeči. Nejvíce zázraků se objevuje ve staročeském Pasionálu – oproti ostatním legendám například příchod anděla, který Kateřinu před disputací ujišťuje, že bude vítězná či vyslyšení Kateřininé prosby za její uctívače před její popravou. Vitae a Obora také úplně vypouští naturalistické popisy mučení císařovny či předhození mrtvol vojáků psům – avšak toto můžeme opět připsat stručnosti legendy, jelikož popis kola, na které má být panna přivázána je velmi detailní a hrozivý.

---

¹⁸⁸ ŠUBRT 2009, 43.

¹⁸⁹ Nejen kvůli vloženému obrácení – i samotné umučení je delší než v ostatních legendách.

4. Barbora

„Bud' ale dobré mysle, ó člověče, ejhle anť nebeská Pallas, svatá mučedlnice Barbora, k tvé pomoci pospíchá, maje nepřemožitelný štít, s kterým tebe před pekelným Cerberem chrání a opatruje, abys od něho v té poslední hodině přemožen nebyl.“¹⁹⁰

Svatá Barbora, která měla žít za vlády císaře Maximina (286–305),¹⁹¹ dle rozmanitých legend podstoupila mučednickou smrt v Nikomédii, Heliopolu, i v Římě, což je fakt, který jen přidává k silným pochybnostem o její historicitě.¹⁹² Současné pochybnosti o její reálné existenci však nebyly zábranou pro rozšíření jejího kultu a obrovskou popularitu, které tato svěřice dosáhla v pozdním středověku a raném novověku. Jedním z důvodů byla její funkce patronky za šťastnou hodinku smrti, s čímž souvisí i její patronát nad povoláními, kde hrozí náhlá smrt (horníci, dělostřelci, pyrotechnici, ad.).¹⁹³ Zvláště v jejím barokním kultu je tento patronát nesmírně důležitý, jak bude představeno v příští kapitole. Byla ctěna jako jedna ze čtrnácti svatých pomocníků, stejně jako Kateřina a Markéta (lokálně je na některých zobrazeních k této skupině řazena i sv. Dorota).¹⁹⁴

Barboře je tedy, jakožto v raném novověku nejpopulárnější z *virgines capitales*, věnován v této práci největší prostor. Její kult je ze všech *virgines capitales* v baroku nejbohatší a nejrozmanitější, projevuje se v umění výtvarném, v lidových divadelních hrách, z nichž jednu máme textově dochovanou, v patrociniích kostelů, jimiž například kult svaté Doroty na našem území neoplýval. Svatobarborské léčivé prameny či milostné obrazy jsou také mezi *virgines capitales* unikátní svou popularitou i množstvím.

Často bývá zobrazována s další panenskou mučednicí, svatou Markétou¹⁹⁵ a je snadno rozpoznatelná díky atributu věže, meče či dělové hlavňe.¹⁹⁶ Jelikož byla patronkou při náhlé smrti, bývá také zobrazována s kalichem a hostií, protože prosícímu katolíkovu měla poskytnout poslední pomazání v nepřítomnosti kněze.¹⁹⁷ Často se objevuje na obrazech se scénou umírání,¹⁹⁸ kde po boku Panny Marie pomáhá umírajícímu v boji proti ďáblu,

---

¹⁹⁰ Karel RAČÍN: *Sněm nebeský*, Národní knihovna, sign. 54 B 57, pag. 727.

¹⁹¹ SCHAUBER/SCHINDLER 1994, 627. Data úmrtí se v literatuře liší, PRACNÝ 1994 uvádí jako možnosti roky 240 a 306 n.l., FARMER 2003 považuje za přibližnou dataci rok 303 a SCHAUBER/SCHINDLER 1994 rok 306. Z legend rozebíraných v této práci uvádí datum smrti jen *Vitae sanctorum* 1696, a to „*okolo léta Páně 237*“, což je v rozporu s dobou vlády císaře Maximina, jehož jméno uvádí.

¹⁹² FARMER 2003, 41.

¹⁹³ VEČERKOVÁ 2012, 355.

¹⁹⁴ WEED 2010, 1071.

¹⁹⁵ FARMER 2003, 41.

¹⁹⁶ SCHAUBER/SCHINDLER 1994, 627.

¹⁹⁷ WEED 2010, 1069.

¹⁹⁸ MIKULEC 2013, 219.

který se v poslední chvíli snaží získat jeho duši.¹⁹⁹ Její obrazy se dávaly na zvony, kterými se „zvonilo na mraky“, na prachárny i zbrojnice, „na válečných korábech francouzských a španělských býval obraz její nad komorou, v níž chová se střelný prach, a komora sama přezvána ‚Barborou‘.“²⁰⁰

Svatá Barbora, u níž je její reálná historická existence velmi sporná, již není uváděna ve Všeobecném římském kalendáři, ze kterého byla odstraněna roku 1969, stále je však uvedena v Římském martyrologiu.

4.1. Kult svaté Barbory v baroku

V Římě byla Barbora známá poměrně brzy, již v 7. století.²⁰¹ První známé zobrazení sv. Barbory je na fresce z 8. století našeho letopočtu v kostele S. Maria Antiqua v Římě.²⁰² Již v 9. století byla populární na Východě a uctívána i v některých oblastech křesťanského Západu.²⁰³ Kolem roku 1000 se její ostatky dostaly z Konstantinopole do dómu sv. Marka v Benátkách a později na blízký ostrov Torcello,²⁰⁴ k nám měl poté dovézt ostatky svaté Barbory Karel IV.²⁰⁵

Velmi oblíbená byla Barbora jako patronka náboženských bratrstev, o čemž svědčí, že z 200 zaznamenaných bratrstev zasvěcených na našem území svatým, bylo 41 pod patronátem sv. Barbory.²⁰⁶ Tato bratrstva měla svým členům zaručit „šťastnou smrt“, smrt klidnou, při níž se umírající vyrovnal se svým osudem a smířil s Bohem.²⁰⁷ Část bratrstev sv. Barbory byla již středověkých, jako bratrstvo při kostele sv. Markéty v Klatovech, připomínané roku 1486 a později přeložené k farnímu kostelu²⁰⁸ či bratrstvo svaté Kateřiny a Barbory při děkanském chrámu sv. Štěpána v Kouřimi, které bylo již představeno v kapitole o kultu svaté Kateřiny. Nejvíce bratrstev vzniklo mezi polovinou 17. a polovinou 18. století, kdy nastal „boom“ náboženských bratrstev.²⁰⁹

Ilustrativním příkladem raně novověkého bratrstva by mohlo být bratrstvo při bývalém kostele sv. Barbory na Petrově v Brně, založené roku 1703 a potvrzené papežem

---

¹⁹⁹ Srov. svatobarborské kázání o poslední hodině člověka: Karel RAČÍN: *Sněm nebeský*, Národní knihovna, sign. 54 B 57, pag. 726–728.

²⁰⁰ EKERT 1899, 675.

²⁰¹ WILLIAMS 1975, 148.

²⁰² FARMER 2003, 41.

²⁰³ WILLIAMS 1975, 148.

²⁰⁴ VONDRUŠKOVÁ 2015, 249.

²⁰⁵ VONDRUŠKOVÁ 2015, 249.

²⁰⁶ MIKULEC 2000, 34.

²⁰⁷ MIKULEC 2000, 64–65.

²⁰⁸ PODLAHA 1908, 249.

²⁰⁹ MIKULEC 2007, 24.

Klimentem XI.²¹⁰ Svými funkcemi a chodem se shodovalo s většinou ostatních bratrstev, zajišťovalo hlavně funerální služby pro své členy, jako zádušní mše za mrtvé bratry a sestry, půjčování funerální výbavy, smuteční průvody členů konfraternity oděných v černých pláštích, etc.²¹¹ Přijímalo členy obojího pohlaví, i když převažovaly ženy a většina členstva byla z bezprostředního okolí, ač bychom našli v záznamech bratry i sestry z celé Moravy, a to i duchovenstvo či urozené osoby.²¹² Dochovaly se nám katalogy zemřelých, účetní materiály bratrstva a odpustková listina *Cum sicut accepimus* z 28. března 1726.²¹³

Výbornou hlubší sondou do fungování svatobarborského náboženského bratrstva je studie Pavla Himla „Zbožné bratrstvo svaté Barbory v Mirovicích mezi vrcholným barokem a josefínskými reformami“.²¹⁴ Katalog brněnských bratrstev s tištěnými i rukopisnými prameny nalezneme ve sborníku „Vnitřní krajiny zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna“.²¹⁵

Svatobarborská bratrstva byla dále například ve farním chrámu sv. Andělů Strážců v Černém Kostelci, v kostele sv. Kiliána v Davli, kde bylo svatobarborské bratrstvo zřízené roku 1737, či při kapli sv. Barbory v kostele sv. Jana Křtitele a Václava v Ostrovačicích.²¹⁶

Bratrstva mohla být také zřízena u posvátných a zázračných soch a obrazů, jako například bratrstvo u zázračného obrazu svaté Barbory v Milči (více v kapitole o svatobarborských poutních místech).²¹⁷

Období okolo svátku svaté Barbory bylo nasyceno lidovými tradicemi přebírajícími jméno svaté Barbory, či se inspirující částmi její legendy. Například maskované pochůzky tzv. barborek den před svátkem sv. Barbory, tradice udávající se v minulosti v mírných obměnách na celém našem území. Barborky se řadí ke skupině adventních masek, spolu např. s luckami či ambroži. Obecně se jednalo o pochůzky ženy, či skupiny žen a vzácněji i mužů, oděných v bílém šatu, někdy i s pomoučeným obličejem, které procházely z večera po vesnici a vcházely do domů, kde vyzývaly děti k modlitbě

---

²¹⁰ MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 124.

²¹¹ MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 124.

²¹² MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 130.

²¹³ MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010, 123.

²¹⁴ Petr HIML: Zbožné bratrstvo svaté Barbory v Mirovicích mezi vrcholným barokem a josefínskými reformami. In: *Folia Historica Bohemica* 17, 1994, 183–193.

²¹⁵ Tomáš MALÝ / Vladimír MAŇAS / Zdeněk ORLITA: *Vnitřní krajiny zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*. Brno 2010.

²¹⁶ EICHLER 1888, 454.

²¹⁷ MIKULEC 2000, 38.

či zpěvu. Když děti poslechly, byly odměněny pamlsky či ovocem z košíku, nezbedníci byli však vyšleháni metličkou, kterou barborky nosily,²¹⁸ odneseni čertem čekajícím v předsíni nebo jim byly naděleny šišky, šípky či pecky ze švestek.²¹⁹ Při obchůzkách se zpívala i píseň o svaté Barboře (*Barboro z rodu vzácného, dcero otce zuřivého, my tě ctíme, velebíme...*).²²⁰ „Z východních Čech z okolí Litomyšle jsou zaznamenány i dějové vstupy s tematikou vázanou na legendu o skutečné svätici Barboře a jejím mučednictví. Tyto výstupy nebyly obecné a zjevně navazují na starší žakovské církevní hry.“²²¹ Místy se pochůzky barborek zachovaly v modernizované podobě do dnešních dnů.²²²

*„My tři Barborky jsme,
z daleké země jdeme
a dárky Vám neseme.*

*Neseme, neseme, velice to krásné,
kdo se s námi modlit bude, tomu je dáme
a kdo nebude, tomu hodně nalupáme.“²²³*

Jako barborky se označovaly také třešňové větvičky, uříznuté v den svátku sv. Barbory za svítání, pomocí nichž se věštilo.²²⁴ Dívky je vkládaly do vody a čekaly, kdy rozkvetou, na základě čehož mohly předpovídat události příštího roku, identitu svého budoucího manžela a obecně jejich budoucí život. Platila pro to přísná pravidla, například, že má větvičku dívka zalévat vodou přímo ze svých úst či že větve musí být nařezány před východem slunce.²²⁵

Mnoho lidových projevů úcty ke svaté Barboře pochází z hornického prostředí, jako například tradice zapalování tzv. Barbořina světla, které se nechávalo hořet v dolech na ochranu před závaly.²²⁶ Po svaté Barboře byly také pojmenovány mnohé štoly, byly jí zasvěceny kaple a kostely v hornických revírech apod.²²⁷ V období okolo svátku sv. Barbory, tzn. na počátku adventu, se také pořádaly (a stále pořádají) tzv. hornické parády, při kterých se krojování horníci stávají důležitou skupinou, postavenou na úroveň společensky významnějších sedláků a řemeslníků.²²⁸ Kult svaté Barbory byl v hornickém

---

²¹⁸ ZÍBRT 2006, 446.

²¹⁹ VEČERKOVÁ 2015, 357.

²²⁰ VEČERKOVÁ 2015, 356.

²²¹ LANGHAMMEROVÁ 2004, 248.

²²² LANGHAMMEROVÁ 2004, 248.

²²³ ZÍBRT 2006, 445.

²²⁴ VEČERKOVÁ 2015, 355.

²²⁵ VEČERKOVÁ 2012, 355.

²²⁶ VONDRUŠKOVÁ 2015, 249.

²²⁷ VEČERKOVÁ 2015, 358.

²²⁸ VEČERKOVÁ 2015, 358.

prostředí rozšířen i ve Slezsku, Lotrinsku a Rakousku.²²⁹ Od 19. století byla však v hornickém prostředí na Ostravsku a Kladensku svatá Barbora nahrazována svatým Prokopem, taktéž patronem horníků.²³⁰ Mezi dělostřelci bylo zase obvyklé vzývání svaté Barbory k ochraně před nepřátelským výstřelem či nošení jejího obrazu na amuletu.²³¹

Svátek sv. Barbory byl pro kazatele ideální příležitostí pro kázání o tématu smrti či soudu, při kterém připomínali Barbořinu úlohu jako pomocnice ve smrti.

4.2. Barokní lidová hra o svaté Barboře z Vamberka

Další součástí barokního kultu svaté Barbory byly lidové hry s příběhem této světice. Lidovou svatobarborskou hru, tzv. *Komedii o svaté panně mučedlnici Barboře* či *Barokní lidovou hru o svaté Barboře z Vamberka*, máme zachovanou v jednom opisu, svázaném v rukopise spolu s Hrou o svatém Janu Nepomuckém. Vznikla nejspíše v 18. století, avšak autor hry není znám a kde hra původně vznikla nevíme. Nemáme ani doklady o jejích inscenacích, ale dle vzpomínek pamětníků, které sepsal J. F. Král, se na počátku 19. století hrály právě ve Vamberku mnohé náboženské hry, jako o sv. Dorotě a další, jejichž názvy si pamětníci nepamatovali. Mohla mezi ně tedy patřit i hra o sv. Barboře.²³² Lze předpokládat, že v barokní době jejich pořadatelem mohlo být vamberské bratrstvo svaté Barbory. Rozborem této lidové svatobarborské hry se zabývali J. F. Král (který ji také prvně publikoval),²³³ v nedávné době pak František Všetická,²³⁴ a Helena Šťovíčková.²³⁵

Kromě hry o svaté Barboře vzniklo ve vamberském okruhu dalších 7 barokních lidových her, zmapovaných J. F. Králem, avšak jen dvě (Komédie o sv. Barboře a Komédie o narození Pána Ježíše Krista) byly Králem publikovány, a byly tudíž nejspíš považovány za kusy vyšší hodnoty.²³⁶

My se zastavíme u předpokládaného pořadatele inscenací této hry, bratrstva sv. Barbory ve Vamberku. „*Bratrstvo obojího pohlaví všelikého povolání*“ založil při

---

²²⁹ VEČERKOVÁ 2015, 358.

²³⁰ VEČERKOVÁ 2015, 358.

²³¹ VEČERKOVÁ 2015, 358.

²³² KRÁL 1903, 8.

²³³ Josef František KRÁL: Památník ochotnického divadla ve Vamberku. Vamberk 1903; Josef František KRÁL: Komédie o sv. panně mučedlnici Barboře. In: Český lid VI, 1897, 68–70.

²³⁴ František VŠETIČKA: Komédie o sv. Barboře z Vamberka. In: Listy filologické, roč. 127, 2004, 112–116; František VŠETIČKA: Lidové hry českého baroka. In: KRATOCHVÍL 1993, 209–216.

²³⁵ Helena ŠTOVÍČKOVÁ: Barokní lidová hra o sv. Barboře z Vamberka – barokní lidové divadlo ve Vamberku. In: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27. – 29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou, 1999, 301–305.

²³⁶ VŠETIČKA 2004, 112.

novém hřbitovním kostele svaté Barbory Jan Adam hrabě Záruba²³⁷. Bratrstvo pořádalo svou každoroční slavnost některou červnovou či červencovou nedělí,²³⁸ a svá pravidla mělo vytištěné ve zvláštní modlitební knížce, kterou nechal pro bratrstvo vytisknout roku 1691 Ondřej Košina v pražské jezuitské tiskárně u Jiřího Labouna²³⁹.²⁴⁰ Tato kniha, s názvem „*Vůdce k blahoslavené věčnosti vedoucí aneb sv. panna a mučednice Barbora, všem milovníkům jejím obojího pohlaví a všelikého obchodu lidí ...*“, uvádí i povinnosti členů: „*povinnost jejich bude ji každodenně vzývati, jiné k milování jejímu povzbuzovali, kapličku její častěji dle možnosti a příležitosti navštěvovali, s ní jakožto s oblíbenou patronkou častěji modlilebně jednati, svátek její buď postem předcházeli aneb aspoň na veřejnosti její slavnost zpověď svátou vykonati, velebnou svátost přijímati, do bratrského shromáždění a na procesí dáti se najíti.*“²⁴¹

Bratrstvo však zaniklo, stejně jako ostatní náboženská bratrstva, za josefinských reforem roku 1785, a „*jeho movitý majetek včetně knih a písemností [byl] zabaven a odvezen.*“²⁴²

4.3. Poutní místa zasvěcená sv. Barboře

Vzhledem k velké popularitě svaté Barbory v pozdním středověku a raném novověku bylo naše území doslova poseto poutními místy zasvěcenými této světici.

Již ve středověku byla svatá Barbora uctívána v Kutné Hoře, čehož impozantním dokladem je hornický kostel sv. Barbory postavený v typu pozdně středověké katedrály.²⁴³ Ten byl také cílem poutníků, kteří sem směřovali mimo jiné kvůli milostné soše sedící Madony s Ježíškem.²⁴⁴ Po utlumení těžby v pol. 16. století byl kult v druhé polovině 17. století obnoven jezuity.²⁴⁵ Na svátek sv. Barbory se konala okázalá procesí a slavnostní bohoslužby v chrámu sv. Barbory. Slavnost se konala také každoročně čtvrtou nedělí po Velikonocích, kdy sem přicházela četná procesí i z okolních měst.²⁴⁶ Obě slavnosti byly doprovázeny jezuitským divadlem.²⁴⁷ Chrám svaté Barbory také v 17.

---

²³⁷ Jan Adam hrabě Záruba, pán z Hustiřan, dědičný pán na Cerekvici, Mokrovousích, Dohalicích a Vamberku nad Zdobnicí.

²³⁸ JAKUBCOVÁ 2007, 303.

²³⁹ Tiskař činný v Praze v letech 1737-1748, syn Jiřího Ondřeje Labouna, v letech 1738-1748 univerzitním tiskařem.

²⁴⁰ KRÁL 1927, 144.

²⁴¹ Citováno z KRÁL 1927, 144, tisk nezachován.

²⁴² JAKUBCOVÁ 2007, 303.

²⁴³ BOHÁČ 1995, 98.

²⁴⁴ BOHÁČ 1995, 98.

²⁴⁵ HANUŠ 2012, 41.

²⁴⁶ HANUŠ 2012, 41–42.

²⁴⁷ HANUŠ 2012, 41–42.

století obdržel dva ostatky svaté Barbory a následně se stala Kutná Hora dějištěm zázraků přiřítaným přimluvě svaté Barbory.²⁴⁸ „Při stavbě nové koleje roku 1668 byl jeden mladík zasypán v základech. Byl pohřben čtvrt hodiny, vzýval sv. Barboru, patronku budoucí budovy, a vyšel živ a pak vyhlásoval její dobrodiní. Jindy se topila hraběnka z Valdštejna a zápasila ve vodě půl hodiny. Učinila slib sv. Barboře a bez pomoci lidské ruky dostala se z hlubin vodních.“²⁴⁹

Významným moravským poutním místem byla v době baroka dnes již neexistující kaple sv. Barbory na kopci nad Úsovem nedaleko Šumperka. Byla postavena v druhé polovině 16. století v souvislosti s těžbou drahých kovů, nad kterou měla svatá Barbora patronát.²⁵⁰ „Okolo roku 1672 se sem prý konaly tři poutě ročně a žil tu i poustevník, který se staral o provoz poutního místa. Roku 1780 došlo ke zrušení kaple. (...) na Medlovském kopci probíhala kdysi těžba a založení kaple je spjato s pověstí o zjevení světice horníkům jdoucím z práce.“²⁵¹ Úsov byl kromě sv. Barbory i centrem kultu sv. Rocha, kterému byla jižně od Úsova také zasvěcena poutní kaple.²⁵²

V polesí Svatá Barbora u Jindřichova Hradce zase stojí profanovaný pozdně gotický kostel, který býval cílem poutí i procesí.²⁵³ V barokní době sem směřovala procesí až čtyřikrát ročně, mimo svátek sv. Barbory také na Velikonoční pondělí, svatodušní úterý a v neděli po sv. Bartoloměji.²⁵⁴ Vedle kostela stával i domek poustevníka, který byl však roku 1888 zbořen.²⁵⁵ Samotný kostel byl zrušen za josefinských reforem, což bylo ostatně osudem mnoha poutních kostelů, a po své profanaci byl užíván k utilitárním účelům, až do roku 1895, kdy byl opraven a byla zde obnovena poutní tradice. Socha sv. Barbory, která byla ještě na konci 17. století na oltáři, se po zrušení kostela roku 1789 ztratila.²⁵⁶ Dnes již však opět slouží jako stodola.²⁵⁷

Optimističtější výhledy má následující poutní místo, v současnosti opravované.²⁵⁸ Je jím poutní kostel sv. Barbory u Všekar nedaleko Plzně. Stojí zcela osamoceně na místě bývalé osady horníků, jejichž patronkou byla (a stále je) právě svatá Barbora. Osada po

---

²⁴⁸ HANUŠ 2012, 42.

²⁴⁹ HANUŠ 2012, 42.

²⁵⁰ MALURA/IVÁNEK 2019, 474.

²⁵¹ MALURA/IVÁNEK 2019, 474.

²⁵² MALURA/IVÁNEK 2019, 474.

²⁵³ ČERNÝ 2009, 129.

²⁵⁴ ČERNÝ 2009, 130.

²⁵⁵ ČERNÝ 2009, 130.

²⁵⁶ ČERNÝ 2009, 129.

²⁵⁷ ČERNÝ 2009, 130.

²⁵⁸ <https://plzen.rozhlas.cz/vsekary-na-domazlicku-chteji-zachranit-mistni-zchatraly-barokni-kostel-8141660>, vyhledáno 18. 4. 2021.

vytěžení zmizela, ale od 18. století byl kostel oblíbeným poutním místem.²⁵⁹ V současné době je kostel v havarijním stavu, jelikož roky strádal, například když fungoval jako cvičiště pro příslušníky Československé lidové armády, avšak roku 2020 ho zakoupila obec Všekary a postupně ho opravuje.

Cílem poutnického ruchu mohl být také **milostný obraz či socha**. Tak tomu bylo v Manětíně, kde byla dle staré pověsti při kopání základů ke kapli, která stávala na místě pozdějšího kostela, nalezena stará studně se sochou sv. Barbory, jež byla následně umístěna do kaple.²⁶⁰ Ta se stala poté cílem každoročních procesí v druhou neděli po Velikonocích. Na místě původní dřevěné kaple byl poté na konci 17. století postaven barokní kostel, kam již přicházeli poutníci i na den sv. Barbory.²⁶¹ Manětín se později stal i dějištěm zázraků na přímluvu této světi: „*V roce 1741 spadla do studně jedna žena. Volala Pannu Marii a sv. Barboru a náhle na povrchu vody jakoby plavala a lidé ji pak zachránili. Studna se nachází pod průčelím kostela.*“²⁶²

Léčivé schopnosti měl mít milostný obraz sv. Barbory v kostele sv. Petra a Pavla v Milči, ke kterému konaly pout' každoročně desítky věřících. Měl mít obzvláštní sílu v léčení očních chorob.²⁶³

Cílem poutí mohly být kromě milostných obrazů i **léčivé prameny**, jako například léčivý pramen sv. Barbory v údolí Želno nedaleko Komařic.²⁶⁴ Věřilo se, že voda z něj léčí hlavně oční nemoci, a tak se stal cílem mnohých věřících.²⁶⁵ Nejdříve byl na místě jen obraz sv. Barbory, zavěšený na stromě, v letech 1678 a 1679 zde byl však postaven kostel sv. Bartoloměje právě pro potřeby přicházejících poutníků.²⁶⁶ Poutní místo spravovali cisterciáckí mniši z nedalekých Komařic.²⁶⁷ Při obžínkových poutích bylo toto místo zaplaveno kramáři se stánky a čepovalo se tu i pivo z komařického pivovaru.²⁶⁸ Poutní kostel sv. Bartoloměje, tak populární v době baroka, byl v 80. letech 18. století zrušen a postupně zcela zchátral.

Popularita poutního místa mezi poutníky mohla být dána mimo jiné **odpustky**, které bylo možno na místě získat. A tak když byla v letech 1718 a 1719 u ostrovačického

---

²⁵⁹<https://www.hrady.cz/index.php?OID=791&PARAM=11&tid=45819&pos=450>, vyhledáno 23. 10. 2020.

²⁶⁰ PODLAHA 1909, 50.

²⁶¹ PODLAHA 1909, 51.

²⁶² ANDERLE/DUDÁK 2008, 580.

²⁶³ <https://www.nepomuk.cz/obcan/mista/kostel-sv-petra-a-pavla/>, vyhledáno 17. 4. 2021.

²⁶⁴ ČERNÝ 2004, 102.

²⁶⁵ ČERNÝ 2004, 102.

²⁶⁶ ČERNÝ 2004, 103.

²⁶⁷ ČERNÝ 2004, 103.

²⁶⁸ ČERNÝ 2004, 103.

kostela sv. Jana Křtitele a svatého Václava přistavěna kaple sv. Barbory a u ní zřízeno bratrstvo později nadané odpustky papežem Klimentem XI., stal se kostel až do roku 1784 místem poutního ruchu.²⁶⁹

Stejně tak mohli odpustky získat poutníci do kaple sv. Barbory na kopci Modla u Buchlovic, kde byly od jejího postavení v letech 1672–1674 konány každoročně druhou neděli po Velikonocích a na svátek sv. Barbory bohoslužby.²⁷⁰ Roku 1650 byly uděleny kapli plnomocné odpustky na 7 let, což výrazně zvýšilo zájem poutníků.²⁷¹ Pobožnosti se tu konaly až do roku 1784, kdy byla kaple zrušena, aby byla, neznámo jak dlouho poté, obnovena a roku 1859 opět nadána plnomocnými odpustky pro poutníky, kteří se zúčastní bohoslužby na slavnost nejsvětější Trojice a Nanebevzetí P. Marie.²⁷² Poutě se zde konají dodnes, a to o svátku nejsvětější Trojice, jelikož byl patronát svaté Barbory časem převrstven právě úctou k nejsvětější Trojici.²⁷³

Eichler jako další poutní místa obdařená odpustky pro účastníky mší uvádí kapli sv. Barbory na hřbitově v Urbanově, dle pověsti postavená horníky, kteří v okolí těžili drahé kovy²⁷⁴ či zaniklý kostel sv. Barbory ve Zlíně.²⁷⁵ Zajímavou součástí poutnictví jsou také poutní písně o svaté Barboře, kterým je věnována část již zmíněné publikace *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě /1600–1850/*.²⁷⁶

Bohužel je možno zkonstatovat, že velká část barokních svatobarborských poutních míst již v současnosti neexistuje, nebo je v žalostném stavu. Na vině jsou jistě josefínské reformy, při kterých byla velká část těchto míst formálně zrušena, ale nejde si nepoložit otázku, zda nejsme na vině i my, když necháváme tyto barokní skvosty dále chátrat.

4.4. Barokní legendy

Svatobarborská legenda se vyskytuje ve všech zkoumaných souborech legend. Život ve Vitae sanctorum z roku 1696²⁷⁷ je převzat z předchozího vydání, tzn. z Vitae sanctorum

---

²⁶⁹ FOLTÝN 2005, 599–600.

²⁷⁰ EICHLER 1888, 451.

²⁷¹ EICHLER 1888, 452.

²⁷² EICHLER 1888, 452.

²⁷³ TARCALOVÁ 2010, 220.

²⁷⁴ ČERNÝ 2005, 211.

²⁷⁵ EICHLER 1888, 454.

²⁷⁶ MALURA/IVÁNEK 2019 — Jan MALURA / Jakub IVÁNEK: *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*. Brno 2019.

²⁷⁷ Vitae sanctorum 1696, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 543–544.

1625 a život v Oboře panenské²⁷⁸ je převzat ze Scipionova překladu Životů svatých Piotra Skargy.²⁷⁹ U svatobarborské legendy v Zahradě panenské nám zdroj není známý.²⁸⁰

Další život svaté Barbory ve zpracování Jiřího-Fera Plachého vyšel i samostatně mimo soubory legend v rámci modlitební knihy „*Svatá panna Barbora, patronka křesťansky skonávajících. Na žádost [...] katolíkův při slavném kostele P. P. Tovaryšstva Ježíšového kutnohorském [...] vydaná. [...] Vytištěná v Starém Městě pražském, v Impresii akademické léta Páně M.DC.XLIII*“.²⁸¹ Tisk je také doplněn o hodinky a modlitby ke sv. Kateřině,²⁸² totožné s těmi v již zmíněném tisku „*Zrcadlo pravé udatnosti ... z života svaté Kateřiny mučedlnice Alexandrinské knásledování představené a na světlo vydané*“,²⁸³ taktéž od Jiřího Fera-Plachého z roku 1642.²⁸⁴

O necelých 30 let později, roku 1670, vyšel v pražské jezuitské tiskárně anonymní překlad života svaté Barbory „*Předrahý poklad, pokladnice českého království, tj. přemilá pánu Bohu panna a mučedlnice s. Barbora, hor Kuttén stříbrných, po Bohu a matce Boží nejlepší outočiště, nejmilejší patronka a orodovnice (...) J. M. císařské panu rychtáři, panům šefmistrům a pánům spoluradním, jako i celé obci svobodného horního města na horách Kutnách*“.²⁸⁵ Původní legenda „*Vita, translationes, miracula s. Barbarae*“ od Johana de Wackerzeleho je uložena v Národní knihovně pod sign. VIII A 15.

Život svaté Barbory z *Předraheho pokladu* byl o pět let později, roku 1675, otisknut spolu s nově sepsanou částí *Zázrakové svaté Barbory* v tisku „*Zalíbená svatojindřichská dcerka, svatá panna a mučedlnice Barbora, v životě slavná, po smrti divův plná, outičiště jisté proti náhlé a nenadálé smrti*“²⁸⁶, vytištěném v tiskárně Jiřího Černocho v Praze.²⁸⁷

---

²⁷⁸ Oboře panenská 1634, Národní knihovna, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E. 62, pag. 368–371.

²⁷⁹ LINKA 2001, 197.

²⁸⁰ Zahradě panenská 1630, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E.124, nepag.

²⁸¹ Knihopis č. 953.

²⁸² LINKA 2005, 164.

²⁸³ Knihopis č. 17454.

²⁸⁴ LINKA 2005, 168.

²⁸⁵ Knihopis č. 14126.

²⁸⁶ Knihopis č. 1843.

²⁸⁷ Tiskař činný v Praze (Česko), nejprve v letech 1665-1668 jako faktor Jezuitské tiskárny a od r. 1672 jako samostatný tiskař. Po jeho smrti tiskárnu provozovala vdova Kateřina Černochová (činná 1684-1686). (databáze Národní knihovny ČR, zdroj: www.clavmon.cz)

4.5. Srovnání děje legend

Tato kapitola porovnává děje čtyř svatobarborských legend. Jedná se o tři legendy barokní, představené v minulé kapitole (5.4.) a zástupce středověké hagiografie – legendu ve staročeském Pasionálu,²⁸⁸ která zde zastupuje pozdně středověkou hagiografii.

Legendám předchází stručný úvod, v Zahradě panenské autor uvádí kromě data svátku svaté Barbory i svůj zdroj „Ex Zacharia Lipeloo“²⁸⁹. Vitae sanctorum pak uvádí, že Barbora „Umřela okolo léta Páně 237.“²⁹⁰ a Obora, že „Živa byla okolo roku Páně 260.“²⁹¹ Pasionál nás pak rovnou uvádí do děje: „Tuto se píše o svaté panně Barboře, kterak jest ona trpěla pro svého milého Chotě Pana Jezu Krista.“²⁹²

Legendy začínají představením Barbory jako krásné křesťanské dívky urozeného původu, dcery pohanského kněze Dioškora. Nejdelší Zahrada panenská staví obě postavy do očividného protikladu, Barbora „... urozená jistě panna, a mnohými ctnostmi i divy slavná ...“²⁹³ je „... z otce Dioškora, [...] bezbožnosti a modlářství plného člověka, splozená [...] dcerka vpravdě ve všem daleko od otce svého rozdílná...“²⁹⁴ a rozsáhle vyzdvihuje Barbořinu zbožnost. Vitae sanctorum také staví otce do protikladu k v Písmu vzdělané a zbožné Barboře, která otci neustále vytyká jeho modlářství, a to i v jediné přímé řeči této legendy: „Zlému podobní jsou i ti, jenž vás dělají, i ti, jenž vás ctí.“²⁹⁵ Obora tuto šablonu následuje, ač na začátku Barbořina otce Dioškora neukazuje až v tak špatném světle a označuje ho „pouze“ jako „možného a bohatého pohana“, bez přidání negativních vlastností. Obsahuje také Barbořin výrok téměř shodný s tím v legendě ve Vitae sanctorum 1696, převzaté ze souboru z roku 1625, a to ve znění: „Podobní sou vám, kteří vás dělají i ctí.“²⁹⁶ Středověká legenda ve staročeském Pasionálu se od této šablony nijak neodchyluje, jen na rozdíl od Obory panenské uvádí jako dějiště Nikomédii,

---

²⁸⁸ Staročeský Pasionál 1495, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 42.D.36, fol. 7v–9r. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlíny Kuderové; dostupná na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edicce/125a0032-03b5-40ec-b68d-80473cc5653a/plny-text/s-apatem/folio/2r>.

²⁸⁹ Čtyřdílná sbírka životů svatých Zachariáše Lippela z let 1595 a 1596, je kompendiem hagiografického souboru Laurentia Suria.

²⁹⁰ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 543.

²⁹¹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 368.

²⁹² Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 7v. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlíny Kuderové.

²⁹³ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

²⁹⁴ *Ibidem*.

²⁹⁵ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 543.

²⁹⁶ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 368. 36 životu zahrnutých ve Vitae sanctorum 1696 bylo přejatých z Obory panenské (LINKA 1999, 135), nelze se tak divit, že i v legendě o sv. Barboře, která je převzata z Vitae sanctorum 1625, se vliv Obory otiskl.

nikoliv Heliopol. Zároveň představuje Dioškora v novém světle, neskrývá sice jeho negativní stránky, avšak zároveň uvádí, že „...*velmi ji otec milovavše, takže ji choval na jednom vysokém a bezpečném domu, aby jie nekaždý mohl snadně odtad' viděti.*“²⁹⁷ Představuje ho tak na začátku jako milujícího otce, což vejde do velkého kontrastu s otcem-vrahem na konci legendy. Žádná z legend nešetří popisy Barbořiny fyzické krásy.²⁹⁸

Vysoký a bezpečný dom nás převádí do další části legend, a to jest Barbořino věznění ve věži. Je tam dána svým pohanským otcem, avšak až na legendu v Pasionálu, kde není popsán její postoj k této situaci, to Barbora vnímá jako vítězství. Může ve věži rozjímat, modlit se, „... *na Boha mysliti a pobožnosti své postem i modlením sloužiti...*“²⁹⁹, a nabídky od ženichů, které přicházejí, odmítá. V Pasionálu toto otec nevnímá jako křivdu, „... *nerodil ji na tom zarmutiti, ale tak jie nechav, krásně jie na tom domu chovaše.*“³⁰⁰ Avšak v barokních legendách je otec Barbořiným rozhodnutím, odmítnout jiného ženicha než Ježíše Krista, zarmoucen, „... *protož on všelijakou pilnost k tomu přiložil, aby dceru rozličnými řečmi k tomu namluvil...*“³⁰¹, jak uvádí Vitae sanctorum. V naději, že dceřiný postoj změní, se plánuje vydat na dalekou cestu, „... *aby aspoň tudy, když by ona vzdalená od otce svého, žádostivá jsou jeho šťastného k sobě navrácení, tím ochotněji vůli jeho v tom naplnila...*“³⁰², jak stojí v Zahradě panenské. Pasionál, v souladu s otcovým smířlivým postojem k Barbořině rozhodnutí se neprovdát, odjíždí na tuto cestu „... *pro některé pilné potřeby...*“³⁰³

Ještě před svou cestou však dává Dioškorus postavit pro Barboru lázeň (v Pasionálu *duom* bez bližšího určení) s dvěma okýnky. Barbora však ihned po jeho odjezdu přikáže dělníkům, aby do lázně přidělali okénko třetí na znamení Nejsvětější Trojice a ozdobili ji znamením kříže. Ve staročeském Pasionálu Babora také domlouvá dělníkům, že se nemusejí obávat, říká: „*Ját vás dobře před svým otcem omluvím.*“³⁰⁴ A tak když se Dioškorus vrátí ze své cesty, vymlouvají se dělníci na příkazy jeho dcery, „... *kterážto odtud dobrou příležitost zjevně v svaté Božské Trojici k mluvení dostavši, otce mnohými*

²⁹⁷ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 7v.

²⁹⁸ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 543: „*Byla jedinkou dcerou svého otce Dioškora, spanilé tváři a krásy...*“; staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 7v: „*Ten jmějiše jednu dceru. Té jest jmeno byla Barbora a ta jest byla v tělesné lopotě velmi krásná, ale Jezu Kristova služebnice velmi snažná.*“

²⁹⁹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 368.

³⁰⁰ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8r.

³⁰¹ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 543.

³⁰² Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

³⁰³ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8r.

³⁰⁴ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8r.

*spasitedlnými slovy ku přijetí víry Pána Ježíše Krista napomínala, “³⁰⁵ jak stojí ve Vitae. I v ostatních legendách Barbora využívá příležitosti, aby poučila svého otce o Trojici, v Pasionálu říká: „*Lépe jest k domove světlosti tři okence jmieti než dvě jakéž jsů svatého božstvie veleslavenstvie tři osoby, ježto srdečně oči osvěcuji, Otec, Syn i Duch Svátý. Těmt’ jsem to úmyslem učinila, otče muoj to, což vidíš.*“³⁰⁶ Otec se na ni však velmi rozhněvá a vytahuje na vlastní dceru meč, aby ji zabil. Barboře se však daří uniknout, v Pasionálu dokonce díky zázraku: „*To její otec Dioškorus uslyšav, v veliké náhlosti vida a na křesťanku i chtěše jů svú ruku hlavu stieti. To ona uzřevši a uznamenavši, na tom miestě Bohu všemohúcému se pomodlila a ihned ji Buoh uslyšal, takže otcovu ruku znikla*³⁰⁷ *a ihned se vzchopivši, chtiec jeho náhlosti postúpiti*³⁰⁸, *preč běžala.*“³⁰⁹*

Následuje dramatická část legendy, kdy Dioškorus honí Barboru, která spíše ve strachu o duši otce, než o vlastní život, chce uniknout jeho hněvu. Kromě Pasionálu se ve všech legendách objevuje zázrak rozestoupení hory. „*Honil ji, a že nemohla před ním stačiti, vysoká skála, řízením Božím, velikým zázrakem se otevřela a jako průchod ji davši, zase se jako prvé zavřela,*“³¹⁰ stojí v Oboře. Otec však svou snahu nevzdává, dále hledá Barboru, kterou prozradí v Zahradě a Oboře pastýř, v Pasionálu skupina pastýřů „*... na hoře ovce pasuoc...*“. Dioškor tak Barboru dohoní a v barokních legendách je nesmířlivý – dceru bije, kope a táhne za vlasy domů.³¹¹ Pasionál je opět k otci laskavější a popisy nejsou tak hrozivé, uvádí jen, že „*... jie dostihl, domuov ji nepoctivě dovedl...*“.³¹² Barbora je následně svým otcem vězněna a trápena hladem, krom legendy ve Vitae sanctorum, která celé věznění vynechává a zbytek legendy velmi stručně shrnuje: „*Že pak svatá panna v svém předsevzetí statečně a stále trvala, ještě víceji se rozlítíl a ji Marciánovi vládaři v moc dal. Vida pak on, že ji pěknými lahodnými slovy obměkčiti a oblomiti, ani také k modlářství namluviti nemůže, dal ji z jejich šatův svléci, a tak nahou volovými žilami ukrutně mrskati a bítí, železnými kleštěmi pálití, hlavu její zohavenou naposledy mečem odpraviti. Té pak její smrti žádný jiný popravcím nebyl, než této svaté*

³⁰⁵ (koho) napomínati – vyzývat, nabádat

³⁰⁶ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8r.

³⁰⁷ zniknout - uniknout

³⁰⁸ postúpiti – ustoupiti

³⁰⁹ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8r–8v.

³¹⁰ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 369

³¹¹ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.: „*...teprv znova po ni nešlechtně nohama šlapal, po zadech bil, a popadši ji za vlasy, po tvrdé a kamenité cestě dolu tyranský vlikl.*“; Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 369: „*... jak ji našel, rukama i nohama bil a za vlasy domů vlikl ...*“; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 544: „*Dohoniv ji pak velice ukrutně a nemilosrdně s ní nakládal, po ní nemilostivě nohami šlapal, nelitostivě pěstmi ji bil a za vlasy daleko po kamenité a ostré cestě s ní vlácel.*“.

³¹² Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8v.

panny otec sám, kterýž také pro tak hrozný a ukrutný skutek hromem³¹³ z nebe zabit a spálen byl, léta od vykoupení našeho 237.³¹⁴ Vynechává tak postavu mučednice Juliány a mnoho zázraků, včetně zjevení Krista v žaláři.

Ostatní legendy však mají do konce ještě daleko, následuje totiž předvedení panny Barbory před hejtmana Marciána. Dioškorus „*Takovou její stálost a nepohnutelnost ... těžce nesouc, tím víceji se vztěkuje, dal ji v moc hejtmanu jménem Marcianovi...*“³¹⁵. V Pasionálu ji jako dceru zavrhuje a proklíná a nechává na Marciánovi, jak s ní bude zacházet: „*Věz to, starosto, že má dci Barbora křesťankú jest. Proněžto zaklínám tě skrze duostojnú svatost našich bohuov, aby, nechce liť té viery zuostati, jie nikoli neodpustil.*“³¹⁶ V barokních legendách je otec opět neúprosnější a krutější, v Zahradě panenské říká: „*... aby ji vymyslic na ni nové muky a trápení, neodstoupí-li ona od víry křesťanské a nebude-li domácích bohův ctíti, ukrutně dal roztrhati a rozsápati.*“³¹⁷

Stejně jako ve svatokateřinské legendě, se i tady snaží tyran mladou pannu nejdříve přemluvit sladkými slovy: „*... aby se nezdal prchle a hněvivě, k ni přikračovati nejprvé s řeči oulisonou a sliby lahodnými k ni, ku panně, přistoupil a předstíraje ji před oči její ušlechtilost a krásu, vzáctnost rodu, otcova zboží a jiné licomerné věci, kterýchž rad užívá Satan k oklamování lidí pobožných,*“³¹⁸ stojí v Zahradě panenské. Barbora však, stejně jako svatá Kateřina, rázně odmítá jeho nabídky a stojí pevně při své víře, „*... ale tvým bohuom slepým a hluchým nechci se modliti,*“³¹⁹ prohlašuje statečně ve staročeském Pasionálu. Marcián ji na to nechává v Pasionálu „*... nahú pověsiti a nemilostivě bičovati...*“³²⁰. V Oboře je mučení popsáno podobně: „*... nemoha její statečnosti a moudré řeči bohy vyvracující odporovati, dal ji biči syrovými i žilami mrskati a rány její ostrými háky trhati.*“³²¹ a v Zahradě panenské ještě ukrutněji a podrobněji: „*Pročež když byla ohavně obnažená, rozkázal ji žilami, biči a metlamí co nejvíceji hejtman zmrstcati a ostrými špicemi její rány zbůsti*³²², *aby tím tížeji ztrápena byla. Však ona nic na taková trápení nedbaje, jméno Pána Ježíše Krista ustavičně chválila tak, že té její stalosti velice se hejtman podivivše...*“³²³.

---

³¹³ hrom – blesk

³¹⁴ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 544.

³¹⁵ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

³¹⁶ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8v.

³¹⁷ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

³¹⁸ *Ibidem.*

³¹⁹ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8v.

³²⁰ *Ibidem.*

³²¹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 369.

³²² zbůsti – probodati

³²³ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

Následně je Barbora ve vězení posilována samotným Kristem³²⁴ a v Oboře panenské i Zahradě panenské v žaláři potkává křesťanku Juliánu, která se odhodlá pannu následovat a spolu s Barborou později podstoupí mučednickou smrt.

Poté je Barbora předvedena podruhé před Marciána, který se podivuje jejím zhojeným ranám a je přesvědčen, že byla panna uzdravena pohanskými bohy. „*Vidíš děvečko, jakou mají o tebe péči naši bohové, kteříž tebe velmi zraněnou a zbitou pojednou zase uzdravili. Máš tehdy jim nyní zač děkovati a je chváliti, jejichžto obzvláštním dobrodiním zdráva jsi učiněná?*“³²⁵ říká v Zahradě panenské, a Barbora mu rozhořčeně odpovídá: „*Bohové tvoji prý, jenž nemají žádných smyslův a čitelnosti, nic takového dovesti nemohou, ale jest Pán Ježíš Kristus, kterýž mne k předešlém zdraví přivedl, jehož ty, hejtmane, jsouce tmou své bezbožnosti velice zaslepený, nijakž spatřiti nemůžeš.*“³²⁶ Podobný rozhovor vedou i v Pasionálu a v Oboře, kde je však převyprávěn bez přímé řeči.³²⁷ Tyran Marciánus se opět, jak je to tyranům vlastní, rozzuří.

Pasionál následně vypráví zbytek legendy bez Juliány, zato se v něm objevuje unikátní zázrak: „*V tu hodinu starosta u velikém hněvu kázal ji svlekúce nahú pověsiti a kázal oba boky jejie páliť. Tehdy ona, oči vzvedši k nebi, hroznú bolest trpieci, poče snažně Hospodina prositi, aby jie ráčil spomoci. V tu dobu ten jistý starosta, vida její ustavičnosť, káza jejie prsi vyřezati a tak nahú mezi lidmi voditi. A když ji tak nemilostivě trmáciechu, poče svatá dievka Boha prositi, aby ráčil její nahotu přiodieti. V ty časy anjel se jí zjevil a ji krásným oděvem přikryl a jie znamením svatého kříže požehnav, všecky jejie jiezvy uzdravil. To nemilostiví katové uzřevše, opět ji před starostu vedli.*“³²⁸ Zahalení a uzdravení Barbory andělem se objevuje jen v Pasionálu, v barokních legendách musí snést svou nahotu a svá zranění spolu s Juliánou a bez pomoci.

³²⁴ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.: „*Tam jsouce zavřená a ponocována, žalář ten právě v pŭlnoci jasným světlem byl všecken osvícen a sám Kristus Pán, Král slávy, ji se ukázavši, v takové bolesti jest ji potěšoval a ty rány, kteréž největší byly, zase dokonce na těle jejim uléčil.*“; Obora panenská: „*Když to panna zmužile vystála, trápil ji těžkým vězením, očekávaje že mysl svou změní, na hroznější trápení myšle. V tom vězení viděla panenka Pána Krista, Chotě svého, předivně potěšení na duši i na těle cítila a k budoucím mukám síly dostala.*“; Pasionál: „*Tu se jí Ježíš Kristus zjevil a takto řka: ‚Má milá dci Barboro, mužsky se měj a toho násilníka se hruozy neboj, neboť já s tebou jsem a tobiet v tvé nůzi pomohu.‘ A to řekl Spasitel, jie požehnal a ji ode všech tan udrazil.*“.

³²⁵ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

³²⁶ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

³²⁷ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 370: „*Potom byla k soudci povolána, aby bohy ctíla, kteří by její hrozně rány zahojili. Svobodně jeho slepotu trestala, a že jí Choť její, Pán Kristus, uzdravil, zprávu dala.*“; Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8v: „*Nazajťrie kázal ji starosta před se přivěsti a uzřev to, ana uzdravena. Vece k nie: ‚Aj, Barboro, viz, kterak tebe bohové želej, tvé tány bolestivé jsú uzdraveny.‘ K němužto svatá dievka vece: ‚Tohoť jsú mi bohové tvoji neučinili, neb jsú bez smysla a bez živnosti s sami sobě spomoci nemohú. Ale uzdravilť mě jest Ježíš Kristus, jehož ty jako slepý viděti nemuožeš.*“.

³²⁸ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 5v.

V Oboře panenské přikáže Marciánus Barboru opět mučiti, „... *železnými hřebeny velel ji drápati a rozpálené plechy*³²⁹ *k boku přikládati a metlami hlavu její bíti.*“³³⁰ Barbora žádá Boha: „*Pane, srdce lidského povědom! Ty víš, jak tebe žádám, neopouštěj mne až do konce,*“³³¹ což je jedna z dvou přímých řečí v této legendě, a následně statečně podstupuje mučení. V jejích útrapách ji posilňuje Juliána, která následně s Barborou sdílí její osud. Obě jsou svlečeny, jsou jim uříznuta ňadra a musí procházet s velikou hanbou ulicemi. Obě jsou však silné: „*Děkovaly za to Pánu Bohu, vědouce, že větší trápení na zemi, větší slávy a potěšení dostanou na nebi.*“³³² Obě byly odsouzeny a popraveny, Barbora vlastním otcem Dioškorem, který byl na místě zabit bleskem.

V Zahradě panenské je mučení Barbory a Juliány popsáno téměř identicky, ač je do něj také vloženo zoufání vypravěče nad hnáním nahých mučednic ulicemi: „*Ó, ukrutenství a vši bezbožnosti naplněná mysl, zdaliž jest ještě nad tuto tyranskou našlechtnost mohla vymyšlená býti jaka ohavnější bezbožnost a mrzutost? Zdaliž se bude moci najíti jaký potupnější způsob k nevinnému zahanbení ženského pokolení?*“³³³ následováno však pasáží ilustrující jejich vnitřní sílu a odhodlání: „*Ale ony, poděkovavši z toho ze všeho Pánu Bohu a svrchované dobrotě Kristu Pánu, hořce silnou a neomylnou nadějí budoucí své hojné věčné odplaty, velmi se z toho veselily a hanebně po všem městě jsouce vedené, až i pod meč odsouzené, k mučednické koruně s nevymluvnou radosti a chtivosti s spodivením pospíchaly.*“³³⁴ V Zahradě panenské otec Barboru nepopraví, ale dokonce ze vzteku zavraždí, aniž by k tomu dostal rozkaz: „*Však otec panny Barbory, beze vši lítosti, jakž uzřel že dcera jeho s takovou radosti a čerstvosti k posledního boje mučednického místu pospíchá, k ní se vztekle rozběhl, [...] ukrutně a tyranský svým vlastním mečem jest sťal.*“³³⁵ Následně je také na místě zabit bleskem.

Pasionál popisuje Barbořinu smrt následovně: „*Tehda starosta se podiviv, pro to se nic nepolepšil, ale kázal ji vyvésti na jednu horu a tu jí kázal hlavu stieti. A když na té hoře ji postavěchu, tehda svatá dievka, na svú kolenú poklekši, Bohu se jest modlila a za ty všecky, kteříž jejie muky kdy pamatovali, snažně Hospodina prosila. A když svú modlitbu dokona, ihned jednu ranú hlava jejie sťata. A ten, ješto jí hlavu sťal, když s huory*

---

³²⁹ V exempláři slovo chybí, je nečitelné, ve srovnání s ostatními texty jsme však došli k závěru, že se jedná o slovo plechy.

³³⁰ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 370.

³³¹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 370.

³³² Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 370.

³³³ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

³³⁴ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

³³⁵ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

doluov jdieše, prišed oheň z nebes, jeho spálil, tak že nižádné znamenie jeho nezuostalo.“³³⁶ Není tedy jako její popravčí uveden její otec, což je v souladu s celým vyzněním legendy, která je k Dioškorovi, na rozdíl od legend barokních, shovívavější.

Legenda v Oboře se uzavírá dovětkem: „*Toť jest slavné vítězství svaté panenky Barbory, kterým sobě, v víře stálá, věčné zboží dobyla. Ta jest chvály její koruna, kterou slaví anjelé, Pán na nebi sepsal, jižto se lidé diví a s radostí církev připomíná, ke cti Pána Krista, jemuž čest a sláva s Otcem i Duchem svatým na věky věků. Amen.*“³³⁷ Následuje tzv. „duchovní naučení“, převzaté z Berličky, kde se však označuje za „duchovní obrok“. Jedná se o jakési shrnutí života světice s aktualizací pro současné náboženské poměry.³³⁸

Nejdelší zpracování nacházíme v Zahradě panenské a Pasionálu. Ten vynechanou pasáž o mučednici Juliáně „dohání“ co do rozsahu přímou řečí v jiných pasážích. Pasionál zároveň vynechává nejnázornější a nejhrozivější popisy mučení, které jsou charakteristické pro barokní legendy.

Legenda v Oboře panenské představuje jakýsi „zlatý střed“ obsahující stručnou, ale úplnou legendu.

Vitae sanctorum představuje pak, stejně jako u legendy svatokateřinské, výrazně zkrácenou legendu, ve které chybí postava Juliány a mnoho zázraků, včetně zjevení Krista v žaláři. Šetří i s přímou řečí, která se objeví jen jednou, a to při výroku svaté Barbory na začátku legendy.

---

³³⁶ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8v–9r.

³³⁷ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 370.

³³⁸ LINKA 2001, 197.

5. Dorota

*„Panna hrdlo pod meč dala,
krev nevinná pro Krista cezená;
budiž Bohu čest a chvála,
budiž i svaté čest rozmnožená
zde, v nebeském hradě,
v tý rajský zahradě.“³³⁹*

Svatá Dorota, patronka zahradníků, květinářů, novomanželů, nevěst či při porodních bolestech, ač měla žít a zemřít v Cesarei, není na východě známá a na západě se úcta k ní objevuje až v 7. století. Její svátek se slavil od 11. století, ale byl postupně vytlačován,³⁴⁰ až byl z kalendáře úplně odebrán. V novém všeobecném římském kalendáři z roku 1970 tak již svátek svaté Doroty chybí.

Na základě legend měla zemřít během pronásledování křesťanů za císaře Diokleciana, a to 6. února mezi lety 287 a 304.³⁴¹ Joseph Martin Peterson³⁴² uvádí, že předpokládaná doba vzniku svatodorotské legendy je ohraničena lety 381 a 630 našeho letopočtu a že původně vznikla na západě.³⁴³ Nejstarší dochovaná svatodorotská legenda je z pera svatého Aldhelma, sepsaná v didkatickém traktátu *De laudibus virginittatis* ze 7. století.³⁴⁴ Populární Dorota byla a je hlavně v Německu a Itálii,³⁴⁵ kde byla také lokálně zahrnována do skupiny čtrnácti svatých pomocníků.³⁴⁶ Jejím nejčastějším atributem bývá košík s ovocem a květinami či květinový věnec a její ostatky mají dle tradice ležet v římském kostele Santa Dorotea.³⁴⁷

5.1. Kult sv. Doroty v baroku

Svatodorotský kult byl pěstován augustiniány poustevníky od 14. století v oblasti Lužice a Slezska.³⁴⁸ V barokní době byl její kult již rozšířen i v Čechách a na Moravě,³⁴⁹ a o její

³³⁹ Adam Václav MICHNA Z OTRADOVIC: *Básnické dílo, texty písní 1647–1661*. Praha 1999, 268

³⁴⁰ WOLF 1997, 1. Jako doklad o vytlačování svátku sv. Doroty uvádí dekret Pia IX. z 18. května 1854, kde je na 6. února uveden svatý Titus.

³⁴¹ WOLF 1997, 1.

³⁴² PETERSON 1910, 11.

³⁴³ Počátky a vývoj svatodorotské legendy popisují: PETERSON 1910, 6–12; WOLF 1997, 1–18.

³⁴⁴ WOLF 1997, 2.

³⁴⁵ FARMER 2003, 149.

³⁴⁶ WOLF 1997, 17.

³⁴⁷ FARMER 2003, 149.

³⁴⁸ JAKUBCOVÁ 2007, 302.

³⁴⁹ JAKUBCOVÁ 2007, 302.

oblíbenosti svědčí například častý výskyt jména Dorota ve šlechtických, měšťanských i nízkých vrstvách či její časté vyobrazování (často s jednou z dalších panenských mučednic). Nemáme však, dle dosavadních zjištění, doklady o žádných svatodorotských náboženských bratrstvech či poutních místech. Stejně tak chybí v barokních postilách svatodorotská kázání na její svátek.

I přes popularitu svaté Doroty jako osobní patronky jí nebyl na našem území zasvěcen žádný kostel. Podobně tomu bylo v Německu, kde je hlavní patronkou jen jednoho jediného kostela, v Dörtelsbergu.³⁵⁰ U nás je jí zasvěceno několik kaplí, například barokní kaple v zámečku v Rebešovicích, nebo kaple sv. Doroty v chrámu svatého Tomáše v Praze, ta je ovšem středověká.

Obecně zůstala Dorota světicí lidovou, a tak je příhodné se v další části zabývat barokními hrami se svatodorotskou tematikou.

5.2. Svatodorotské hry

Svátek svaté Doroty spadá do období masopustu – do období tanečních zábav, bálů, období předcházejícímu velikonočnímu půstu.³⁵¹ Byl to i čas společenského setkávání na tzv. přástkách a dračkách, čas zabijaček, hodování i svateb.³⁵² Je tudíž pochopitelné, proč byly tak oblíbené svatodorotské hry, na jejichž inscenování byl masopust ideální dobou.

Barokní hru o sv. Dorotě, nazývanou Komédie o svaté panně Dorotě, máme zachycenou ve sborníku Evermoda Jiřího Košetického³⁵³. Vznikla někdy v druhé polovině 17. století,³⁵⁴ kdy byla také Košetickým zaznamenána, a byla původně žakovskou kolední hrou.³⁵⁵ Hrála se v augustiniánských kláštorech, jelikož právě augustiniáni se podíleli na šíření jejího kultu.³⁵⁶ Vycházela pochopitelně ze středověké

---

³⁵⁰ WOLF 1997, 46.

³⁵¹ VEČERKOVÁ 2015, 15.

³⁵² VEČERKOVÁ 2015, 15.

³⁵³ Evermod Jiří Košetický (6. 4. 1639 – 20. 1. 1700). „*Studoval u jezuitů v Jihlavě a v Praze, 1659 byl přijat do premonstrátského řádu v klášteře v Praze na Strahově, tam byl také po absolvování teologické fakulty 1664 vysvěcen na kněze. Stal se domácím kaplanem u rodiny hrabat Gerstorffů (1669–72). Pak působil na rozhraní středních a jižních Čech jako farář v Popovicích, Milevsku, Červeném Záhoří a ve Starcově Lhotě (1794), ve středočeských Úhonicích (do 1792) a v Doksanech. Na konci života pobýval znovu ve Strahovském klášteře, kde zemřel.*“ (JAKUBCOVÁ 2007, 319). Komédie o svaté panně Dorotě je v rukopisu uloženém ve Strahovské knihovně, sign. DG II 6: E. J. Košetický: Quodlibetica III, fol. 482v–490v., přístupném také online na:

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DG_II_6_1VIKH48-cs; vyhledáno 28. 4. 2021.

³⁵⁴ JAKUBCOVÁ 2007, 256.

³⁵⁵ JAKUBCOVÁ 2007, 256; podrobněji SIROVÁTKA 1970, 132.

³⁵⁶ VEČERKOVÁ 2015, 29.

dorotské legendy.³⁵⁷ V porovnání děje divadelní hry s barokními legendami, které jsou v této práci rozebírány, je vidět mnoho rozdílů, mezi nejnápadnější patří, že Dorotu svádí král Maxentius, sama Dorota je královskou dcerou a dvě sestry, které se jí snaží odvést od víry jsou její pokrevní sestry. Krom Teofila a Doroty umírá i kat, který se stane křesťanem.

Lidové dorotské hry³⁵⁸ se hrály až dlouho do 19. století, pozdní verze těchto her máme zachycené ve sbírce J. Feifalíka „Lidové hry z Moravy“,³⁵⁹ avšak ne všechny lze, dle Sirovátky, vnímat jako folklorizované verze hry z Košetického sborníku.³⁶⁰ Předpokládá existenci několika literárních předloh ze stejného období, ze kterých vzniklo několik větvi lidových dorotských her.

Z žakovských obchůzkových her se tedy vyvinuly folklorní obchůzkové hry v mnohých různě dlouhých variantách³⁶¹, hrané hlavně na Moravě, často také v jižních a jihozápadních Čechách.³⁶² „*Ve hře účinkovala spíše mládež či děti. Součásti převleků bývaly podobné – královská papírová koruna, dřevěný katovský meč, bílý panenský plášť Doroty, kožich a rohy čerta. Také jednotlivé pasáže hry se v různých místech podobají – téměř pravidelně hrával čert s katem karty o královu duši, kat na popravišti spílal Dorotě, smrt sv. Doroty byla vykoupena potrestáním krále.*“³⁶³

5.3. Barokní legendy

Život svaté Doroty ve Vitae sanctorum z roku 1696³⁶⁴ je převzat z Obory panenské³⁶⁵, jedná se tedy v případě Vitae i Obory o od Scipiona převzatý překlad legendy z Životů svatých Petra Skargy.³⁶⁶ V Zahradě panenské svatodorotská legenda není.

---

³⁵⁷ VEČERKOVÁ 2015, 29.

³⁵⁸ Více v JAKUBCOVÁ 2007, 256–258; VONDRUŠKA 1991, 47; VEČERKOVÁ 2015, 28–31; SIROVÁTKA 1970.

³⁵⁹ Hry ve Feifalíkově souboru se liší rozsahem, a tudíž i formou inscenace, a to od dramaticky předváděných kancionálových písní až po rozsáhlá představní (Jakubcová 2007, 256).

³⁶⁰ SIROVÁTKA 1970, 133.

³⁶¹ Tzv. malé a velké dorotské hry, viz SIROVÁTKA 1970, 129; VEČERKOVÁ 2015, 29. Dle Večerkové vycházejí malé dorotské hry z písňové legendy z 14. století.

³⁶² VONDRUŠKA 1991, 47. O důvodech zániku svatodorotských obchůzkových her viz VEČERKOVÁ 2015, 30.

³⁶³ VONDRUŠKA 1991, 47.

³⁶⁴ Vitae sanctorum 1696, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 124–128.

³⁶⁵ Obora panenská 1634, Národní knihovna, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E. 62, pag. 41–49.

³⁶⁶ LINKA 2001, 209.

5.4. Děj legend

Tato kapitola porovnává děje tří svatodorotských legend. Jedná se o dvě legendy barokní, představené v minulé kapitole (Zahrada panenská, zahrnutá do komparace u ostatních světic, legendu o sv. Dorotě neobsahuje) a zástupce pozdně středověké hagiografie – legendu ve staročeském Pasionálu³⁶⁷. Stejně jako u legend svatokateřinských, i u legendy svatodorotské jsou krom úvodu a závěru identická zpracování z Vitae sanctorum a Obory panenské.

Úvod legendy zastupuje u staročeského Pasionálu předmluva ve znění: „*Měsiece února dne šestého v Cezari kapadočské svaté Doroty umučenie, o niež se takto píše.*“³⁶⁸ Ve Vitae sanctorum a Oboře nacházíme identické časové zasazení: „*Živa byla okolo léta Páně 230.*“³⁶⁹ a v Oboře panenské se pak navíc můžeme dozvědět odkud autor čerpal: „*Vzat z starých kněh mučedlnických, z Adona³⁷⁰, Bedy³⁷¹, Usuarda³⁷².*“³⁷³

Legenda začíná představením Dorotina dětství a mládí. Pasionál stručně uvádí, že vedla od dětství nábožný život a slíbila si zachovat čistotu. Vitae a Obora popisují, že byla Dorota od dětství vychovávána „... *podle zákona křesťanského*...“³⁷⁴ a „... *obzvláštní moudrostí obdařena byla tak, že se mnozí a moudří tak vysokému rozumu v duchovních věcech diviti musili.*“³⁷⁵ Byla pokorná a ctnostná služebnice Boží, ustavičně se modlila a držela půsty a zasvětila svou čistotu svému Choti, Ježíši Kristu, který ji již v dětství „... *k věnci liliovému panenské čistoty a k růžovému mučedlnictví povolati ráčil.*“³⁷⁶

---

³⁶⁷ Staročeský Pasionál 1495, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 42.D.36, fol. 47v–48r. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlíny Kuderové; dostupná na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edici/edice/125a0032-03b5-40ec-b68d-80473cc5653a/plny-text/s-apatem/folio/2r>.

³⁶⁸ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 47v. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlíny Kuderové.

³⁶⁹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 41; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 124.

³⁷⁰ Ado z Vienne (799–16. 12. 875), arcibiskup Vienne, benediktín, autor Martyrologia Adonis (asi 855).

³⁷¹ sv. Beda Ctihodný, autor Bedova martyrologia z roku 735.

³⁷² Usuardus († 23. 1., pravděpodobně roku 877), francouzský benediktínský mnich, autor Martyrologia pro Karla II. Holého.

³⁷³ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 41.

³⁷⁴ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 42; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 124.

³⁷⁵ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 42; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 124.

³⁷⁶ *Ibidem.*

V té době do Cesareie přijíždí pohanský soudce Sapricius³⁷⁷. V Oboře a Vitae je uveden i účel jeho pobytu: „... *aby křesťany sužoval...*“³⁷⁸, který naplňuje, když si předvolává křesťanku Dorotu, o které se dozvěděl, že nechce obětovat pohanským bohům. Vede s ní dlouhý výslech, při kterém Dorota mimo jiné pronáší: „*Vím, co jest mi můj císař rozkázal, abych totižto jemu samému sloužila, jakž psáno stojí: Samému Pánu Bohu tvému se klaněti a jemu samému sloužiti budeš. Bohové, kteří nebe a země nestvořili, zahyňte! Protož musím více nejvyššího císaře, který na nebi Bohem jest, nežli lidí poslouchati. Císař tvůj člověk jest. Bohové tvoji, lidé a zlí byli, kterých se duše pekelním ohněm mučí.*“³⁷⁹ Následně ji Sapricius začne vyhrožovat mučením, ale Dorota se nebojí, stojí si za svým. Sapricius ji tedy dává natáhnout na skřípec a zbít. Dorota ho statečně vyzývá, aby ji dal popravít, čemuž se Sapricius diví a vyptává se Doroty na Ježíše Krista, kvůli kterému chce zemřít. Dorota využívá té příležitosti k obhájení své víry: „*Ďáblům se klaněti nebudu proto, že křesťankou sem a muže sobě nevezmu proto, ženevěstou Krista mého sem. Věřím Pánu Bohu mému, že mne přivede do komůrky své čistotné a do ráje rozkoší svých.*“³⁸⁰

V Pasionálu má Sapricius motivaci jinou, snaží se pannu Dorotu svést a když se mu nechce podvolit, přivolá ji před soud, kde ji soudí pro její víru, což ovšem není popsáno jinak, než krátkým zkonstatováním: „... *a uznamenav, ana se tvrdě v svaté vieře drží, kázal ji rozličně mučiti.*“³⁸¹, které je ihned následováno odsouzením na smrt: „*A uzřev, ana nic na to netbá, ale pro Jezu Krista to mile trpí, odsúdil ji na smrt v tato slova a rka: Jáť tuto děvku pro to, že naše bohy tupí a ciesařova prikázanie nedrží, na smrt odsuzuji. To svatá dievka uslyšavši, v nebesa vezřevši, ruce spěvši, Bohu nábožně poděkovala, že ji ráčil k svým děviciem a k mučedlniciem přitovarišiti.*“³⁸² Chybí tedy nucení panny Doroty k obětování pohanským bohům a rozsáhlé dialogy, které jsou v Oboře i Vitae.

Vitae a Obora jsou výrazně obsáhlejší a vkládají mezi Dorotino prvotní mučení a její smrt další pasáž, a to přivedení sv. Doroty do domácnosti sester Kristy a Kalisty. Krista a Kalista jsou pohanky, které byly v minulosti křesťankami, ale zapřely svou víru pro peníze a majetek. Sapricius k nim Dorotu posílá „... *prosíc a veliké dary připovídajíc,*

³⁷⁷ V Pasionálu pod jménem Fabricius.

³⁷⁸ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 42; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 124.

³⁷⁹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 42; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 125.

³⁸⁰ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 43; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 125.

³⁸¹ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 47v.

³⁸² Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 47v–48r.

*jestli by ji tak obměkčily a k tomu přivedly, aby, příkladem jich, od Krista odstoupila.*³⁸³ Sestry ji poté přemlouvají, aby obětovala pohanským bohům a vyhnula se tak velkému utrpení a předčasné smrti. Dorota je však neúprosná a rázně sestrám odpovídá: *„Nuznice, poslechněte vy mé rady a toho, že ste se ďáblům poddaly, litujte a Pán Bůh milosrdný nebude kajícím srdcem vaším pohrzeti, přijme pokoru vaši.*³⁸⁴ Sestry se tážou, jak se mohou vrátit zpět k Ježíši Kristu a Dorota je uklidňuje: *„Větší hřích jest nad velikým a nesmírným milosrdenstvím Božím zoufati, nežli onen, že jste ďáblům obětovaly a jméno pravého Boha zapřely. Nebojte se, neníť takového hříchů na světě, kterého by Pán Bůh kajícím neodpustil. Milosrdenství jeho věčné jest, to hřichy naše přemáha a žádným, jakkoli velikým hřichem a nepravostí naší přemoženo býti nemůže. Proto Bůh na svět přišel, aby (jakž sám praviti ráčil) hříšné spasil. Nepřišel zajisté pro spravedlivé, než hříšné k pokání povolávati. Pojdte k němu s velikou vírou a dojdete bezpochyby odpuštění.*³⁸⁵ Následně se vroucně modlí k Bohu, aby prokázal milost bloudícím sestrám a obrátil je zpět k sobě. Milosrdný Bůh obměkčuje jejich srdce a sestry, *„... hojné slzy polévajíce, opravdu hřichu svého litovati počaly.*³⁸⁶ Nelze si nevšimnout podobnosti s legendou o svaté Agátě, která byla předána kuplířce, která se pokoušela zlomit její přesvědčení.

Když si je Sapricius předvolá a táže se, jak uspěly v jejich úkolu, obě se před ním hlásí ke své víře: *„My sme zle učinily a zbloudily, že sme z bázně vezdejších muk Boha věčného ztratily a ďáblům obětovaly. Tato pak blahoslavená Dorota cestu nám ukázala, kterak bychom ztraceného Krista skrze pokutu zase nalezly.*³⁸⁷ Sapricius propadá vzteku, trhá na sobě šaty a obě sestry nechává vrhnout do rozpáleného kotle, odkud obě volají: *„Pane Ježíši Kriste, přijmi pokání naše a odpusť nám těžké provinění naše.*³⁸⁸ Dorota se raduje z jejich vyznání a podporuje je až do jejich smrti slovy: *„Jděte napřed a já za vámi půjdu k milému choti našemu. Nic nepochybujte. Vyjďte proti vám a obejmě vás jako otec ztraceného syna.*³⁸⁹

---

³⁸³ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 44; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 125.

³⁸⁴ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 44; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 126.

³⁸⁵ *Ibidem.*

³⁸⁶ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 45; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 126.

³⁸⁷ *Ibidem.*

³⁸⁸ *Ibidem.*

³⁸⁹ *Ibidem.*

Následně je Dorota ve Vitae a Oboře podruhé mučena, což je také část pomínutá ve staročeském Pasionálu. Saprícus ji rozkáže natáhnout na skřípec a když vidí její veselou tvář, táže se: „*I proč sobě v mukách falešně dobrou mysl děláš?*“³⁹⁰ Dorota odpovídá: „*Velice sem z toho vesela, že ty duše, které d'ábel skrze tebe svedl, Pán Bůh zase skrze mne přijal, z čehož, poněvadž se dnes radují anjelé Boží, kterak já mám smutnou býti? Se mnou také pospěš, co udělati máš, abych se neomeškala a k té radosti přišla, abych se s nimi radovala v nebi, s kterými sem plakala zde na zemi.*“³⁹¹ Saprícus ji tak nechává na bocích pálit železnými plechy a když se mu Dorota vysmívá, nechá ji sundat ze skřípce a surově zbit.

Následně vydává Saprícus ve všech třech legendách rozsudek smrti. „*Ját' tuto děvku pro to, že naše bohy tupí a ciesařova prikázanie nedrží, na smrt odsuzuji,*“³⁹² říká v Pasionálu, na což Dorota reaguje sepětím rukou a poděkováním Bohu za to, že se stane mučednicí. V Oboře a Vitae Saprícus říká: „*Dorotě, hrdé panně, která bohům obětovati a při zdraví zůstati nechtěla, ale smrti pro jakéhosi Krista žádostiva byla, kázali jsme hlavu stíti.*“³⁹³ I ve Vitae Dorota děkuje Bohu: „*Děkujiť, ó, milovníče lidský, že mne do ráje svého povoláváš a do tvé Božské komůrky provázíš.*“³⁹⁴

Následně Dorotu vedou na popraviště, přičemž panna po cestě potkává písaře³⁹⁵ Teofila. V Pasionálu se Teofil Doroty nejprve táže: „*Kam jdeš, zlá a nehodná děvko? K němužto ona vece: „Jdu do rozkošné zahrady mého milého chotě, jenž mě jest duostojnú učinil koruny svatých mučedlníkův.*““³⁹⁶ A potom se jí vysmívá: „*Když do té zahrady přijdeš, pošli mi ruoži, ještoť tu roste.*“³⁹⁷ Ve Vitae a Oboře se jí Teofil bez předchozích dotazů vysmívá: „*Nevěsto Kristova, pošli mi z ráje tvého milého jablek aneb růží.*“³⁹⁸ Dorota odpovídá: „*Udělám to věru.*“³⁹⁹

V Oboře a Vitae hned po příchodu na popraviště vykonává modlitbu a zjeví se vedle ní pachole s třemi jablky a třemi růžemi v košíčku, kterému Dorota říká: „*Dones Teofilovi*

---

³⁹⁰ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 45; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 127.

³⁹¹ *Ibidem.*

³⁹² Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 47v.

³⁹³ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 46; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 127.

³⁹⁴ *Ibidem.*

³⁹⁵ Ve Vitae a Oboře je Teofil „sekretář“, což ovšem znamená taktéž – písař, člověk, který u sebe chová pečeť, či tajemník.

³⁹⁶ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 48r.

³⁹⁷ *Ibidem.*

³⁹⁸ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 46; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 127.

³⁹⁹ *Ibidem.*

a řekni: *Ted' hle máš, zač si mne prosil z zahrady a z ráje Pána mého.*⁴⁰⁰ Následně nastavuje krk meči a je s'ata.

V Pasionálu je Dorota s'ata ihned a pachole se objevuje až po její smrti, „... *nesa košík, ruože jako novo sebrané, a k tomu písari přišed vece: ,Aj toť, ruože, kterýžť jest tobě poslala má sestra Dorota z ráje chotě svého.*“⁴⁰¹ Teofil vykřikne: „*Ó, kterak jest mocný a pravý Buoh, o němžto jest kázala svatá Dorota! A slepí jsú všickni, kteříž jejím slovóm nevěrie.*“⁴⁰² Což když se doslechne Sapricius, káže i jeho setnout, a tak se Teofil připojuje k Dorotě v království nebeském, „*tam se s svatú Dorotú nalezli a tu s ním kraluje věky věkoma. Amen,*“⁴⁰³ čímž končí legenda ve staročeském Pasionálu.

Vitae a Obora však pokračují, po Dorotině smrti pachole přichází k Teofilovi a vyřizuje Dorotin vzkaz, na což Teofil reaguje zvoláním: „*Pravý Bůh jest Kristus a není žádných v křesťanstvu bludů.*“⁴⁰⁴ Následuje pasáž, chybící v Pasionálu, tj. Teofilův rozhovor s jeho druhy. Ti se mu totiž po jeho zvolání začnou vysmívat a říkají: „*Neblázni a nežertuj.*“⁴⁰⁵ Na což se Teofil hájí, že nežertuje, a následně přesvědčuje své druhy: „*Jaký jest dnes čas? Není-li dnes unor měsíc? Kdo medle takové jablka a takové růže na tak zelených a čerstvých větvíčkách ukázati mi může?*“⁴⁰⁶ Druzi mu přitakávají a Teofil pokračuje: „*Jať sem byl žertoval, než hledte, kamtě mi se ten žert vyrazil? Viděl sem pachole tak pěkné, jakoby ve čtyřech letech a domníval sem se, že ještě neumí mluvit. A ono tak výmluvně poselství vypravovalo, že sem se sám za svou řeč styděti musil. Posylát' pryť takovou památku blahoslavená Dorota z zahrady Ženicha svého. Vezma to, obrátím se a pacholete toho více nevidím. I kdož by pochyboval, že to anjel Boží byl? Darmoť jest, darmoť jest, blahoslavení jsou, kteří v Krista věří a pro jméno jeho trpí. Tent' jest pravý Bůh, tent' má rozum, kdo jemu věří.*“⁴⁰⁷ Teofil tak po zázraku se zjevením anděla nepochybuje a stává se křesťanem, připraveným veřejně hájit svou víru.

Avšak Sapricius se o Teofilově vyznání víry brzy dozvídá a předvolává si Teofila k výslechu. „*Což si tam postranně mluvil?*“ *Odpověděl: ,Krista sem vychvaloval, kterého sem prví zapíral, tent' jest pravý Bůh, jenž mne nyníčko teprve z bludu vyved a k pravdě*

---

⁴⁰⁰ *Ibidem.*

⁴⁰¹ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 48r.

⁴⁰² *Ibidem.*

⁴⁰³ *Ibidem.*

⁴⁰⁴ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 46; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 127.

⁴⁰⁵ *Ibidem.*

⁴⁰⁶ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 47; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 127.

⁴⁰⁷ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 47; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 128.

přived. ' I rozhněvav se Sapricius, řekl: „Jakýž jest to Bůh, kterýž ukřižován jest? ‘ Odpověděl Teofil: „Jáť sem také tak, rouhaje se, mluvival, než Božskou toho Ukřižovaného mocí a nad rozum lidský vidím a onoho, jako nesmrtedlného vždycky živého Boha velebím. Ty vaše modly falešné jsou a nepraví bohové. ‘ Řekl Sapricius: „Vidím, že zlou smrtí zahynouti chceš. ‘ Odpověděl Teofil: „Jáť zajisté živ chci býti a cestu sem k životu věčnému nalezl. “⁴⁰⁸ Následně Sapricius Teofila vyzývá ať myslí na svou rodinu a nevydává se napospas smrti, ale Teofil říká: „Veliká to moudrost jest, pro ono věčné zboží na nynější a ničemné zboží nic nedbati. Nenít' to hloupost za časné zboží věčné přijíti. “⁴⁰⁹ Sapricius se ho ptá, zda si tedy přeje podstoupil mučení a smrt, na což Teofil odvětlí, že se mučení ani smrt nebojí. A tak ho Sapricius rozkazuje natáhnout na skřípec a mučit. Teofil přitom děkuje Bohu, že je na šibenici připoután jako na kříži. Sapricius ho mu znovu domlouvá, aby pomyslel na své tělo, ale Teofil je neoblomný, a tak postupuje další kolo mučení – natahování, bití i pálení – a s veselou tváří křičí: „Ježíši, Synu Boží, tebe vyznávám. Přičti mne k služebníkům tvým. “⁴¹⁰ Sapriciovi dochází trpělivost a káže ho setnout. Teofil jde na smrt „... s radostí a veselím... “⁴¹¹

Samotný závěr se v Oboře a Vitae liší. Vitae se uzavírá takto: „Nájemníkem v poslední a jedenáctou hodinu povolany, rovnou, s jinými mučedlníky a vyznavači odplatu vzav v ráji. “⁴¹² Obora ještě popisuje jeho nebeskou odplatu: „... rovnou s jinými mučedlníky a vyznavači záplatu vzav: ráj, veselí a radost Pána a Boha našeho, Ježíše Krista, jemuž čest a chvála na věky věků. Amen. “⁴¹³ a po konci legendy v Oboře ještě následuje Duchovní naučení.

---

⁴⁰⁸ *Ibidem.*

⁴⁰⁹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 48; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 128.

⁴¹⁰ *Ibidem.*

⁴¹¹ *Ibidem.*

⁴¹² Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 128.

⁴¹³ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 48.

6. Markéta

Svatá Markéta měla dle zkoumaných legend žít ve 4. století v Antiochii Pisidské, dnes již neexistujícím městě na území současného Turecka.⁴¹⁴ Její legenda byla označena za apokryfní již papežem Gelasiem roku 494, její historické nedoložitelnost však, stejně jako u ostatních *virgines capitales*, nezabránila rozšíření jejího kultu.⁴¹⁵ Je jednou ze čtrnácti svatých pomocníků, drží patronát nad sedláky, pannami, kojnými, rodičkami,⁴¹⁶ či pastýři, je patronkou dobrého počasí a pomocnicí při těžkém porodu či proti neplodnosti.⁴¹⁷ Charakteristickým atributem na jejích zobrazeních bývá drak ležící či stojící u jejích nohou. Často také drží knihu, hůl s křížem, či palmovou ratolest symbolizující její mučednictví.

Datum svátku sv. Markéty bylo ustáleno v západní církvi až po liturgické reformě Tridentského koncilu. Den památky sv. Markéty v ní byl sice stanoven na 20. červenec, ale u nás se slavil, až do uvedení nového Římského martyrologia roku 2001, 13. července. Existenci svaté Markéty nelze prokázat, a proto byla, stejně jako ostatní *virgines capitales*, po 2. vatikánském koncilu vyřazena z všeobecného liturgického kalendáře.

6.1. Kult sv. Markéty v baroku

Na východě byla zřejmě ctěna už od 4. století, na západě se úcta ke sv. Markétě šíří intenzivněji od konce 7. století. Její relikvie měly být dovezeny do San Pietro della Valle roku 908, následně odsud do katedrály v Motefalcone roku 1145 a roku 1213 do Benátek.⁴¹⁸

V Čechách máme první doklad o slavení svátku sv. Markéty již z počátku 13. století, a to v martyrologiu podlažického *Codexu Giganteus*,⁴¹⁹ avšak kult svaté Markéty u nás zdomácněl po získání jejích ostatků pro břevnovský klášter. Ty byly roku 1262, za opata Martina I., přeneseny kajícím průvodem z chrámu svatého Víta do břevnovského kláštera.⁴²⁰ Toho roku panovalo v Čechách velké sucho, a tak se věřící na pokyn

---

⁴¹⁴ Jiné zdroje však uvádějí Antiochii Syrskou, taktéž na území dnešního Turecka, na hranici se Sýrií.

⁴¹⁵ FARMER 2003, 344.

⁴¹⁶ Dle Stanleyho Weeda je patronkou rodících žen díky jejímu zázračnému úniku z d'áblova břicha. (WEED 2010, 1069) „Ženám se dával k ulehčení porodu ‚Markétin pás‘. Po těžkých porodech a velkých porodních bolestech se obětovala sv. Markétě svíčka; pokud hořela, byla žena chráněna.“ (VONDROUŠKA 1991, 69).

⁴¹⁷ RAVIK 2002, 397.

⁴¹⁸ FARMER 2003, 344.

⁴¹⁹ STEHLÍKOVÁ 1993, 42. Translačních hypotéz existuje několik, doposud není shoda v tom, kdo ostatky Břevnovu daroval.

⁴²⁰ ROYT/PREISS 1993, 71.

pražského biskupa Jana III. z Dražic vydali na pochod s Markétinými ostatky.⁴²¹ Dle tradice se tento postup vyplatil, jelikož hned po příchodu věřících do kláštera začalo vydatně pršet.⁴²² Od této doby byl centrem svatomarkétského kultu právě Břevnov (blíže o něm v době baroka viz další podkapitola). Někdy po obdržení ostatků došlo k poslední změně patrocina právě na svatomarkétské, avšak písemně to máme doloženo až k roku 1461.⁴²³

Svátek svaté Markéty byl významným hlavně pro rolníky, jelikož jí, pokud bylo předtím dobré počasí, počínaly žně.⁴²⁴ Markéta tak byla ctěna jako přímluvkyně za dobrou úrodu a zdárnou sklizeň.⁴²⁵ Právě kvůli počínajícím žním nebyl čas na velké zábavy jako v zimě o svátcích ostatních *virgines capitales*.⁴²⁶

6.2. Poutní místa zasvěcená sv. Markétě

Břevnovský klášter obdržel, jak bylo již výše uvedeno, ostatky svaté Markéty (konkrétně rámeč) roku 1262. Ty se nyní uchovávají v rokokové schráně na postranním oltáři Panny Marie, avšak v minulosti byly spolu s relikviemi blahoslaveného Vintíře uchovávány v gotickém plenáři.⁴²⁷ Výše zmíněná událost slavného průvodu na vyprošení deště byla pak vždy připomínána 13. července poutí do Břevnova a do letohrádku Hvězda, která byla velmi populární.⁴²⁸ Smutný svátek sv. Markéty zažil břevnovský klášter roku 1668, kdy vyhořely klášterní budovy, které byly následně mezi lety 1668–1678 přestavovány.⁴²⁹ V 18. století byl tak břevnovský klášter *de facto* znovu vystavěn v barokní podobě, i s chrámem sv. Markéty.⁴³⁰

Nyní už zaniklý, ale v baroku významný, byl kostel svaté Markéty, který stál spolu s dalším poutním kostelem zasvěceným svaté Anně v Dolní Lhotě na

---

⁴²¹ ROYT/PREISS 1993, 71.

⁴²² EKERT 1896, 168.

⁴²³ <https://www.brevnov.cz/cs/benediktini-a-brevnovsky-klaster/svata-marketa-antiochijska>, vyhledáno 2. 5. 2021.

⁴²⁴ SCHAUBER/SCHINDLER 1994, 369.

⁴²⁵ PRACNÝ 1994, 158.

⁴²⁶ VONDRUŠKOVÁ 2015, 160.

⁴²⁷ Dana STEHLÍKOVÁ: Náhrobní deska bl. Vintíře. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, 40; srov. Dana STEHLÍKOVÁ: Plenář sv. Markéty. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, 49–51.

⁴²⁸ ROYT/PREISS 1993, 71.

⁴²⁹ HORYNA 1993, 77.

⁴³⁰ O barokním břevnovském komplexu bylo napsáno mnoho, mimo jiné: Mojmír HORYNA: Praha Břevnov – benediktinský klášter s kostelem sv. Markéty. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993; Oldřich Jakub BLAŽÍČEK / Jan ČEŘOVSKÝ / Emanuel POCHE: Klášter Břevnově. Praha 1944; Jan ROYT / Anselm SKŘIVÁNEK / Ondřej KOUPIL: Břevnovský klášter: historie kláštera, průvodce, benediktinský život. Praha 2015.

Jindřichohradecku.⁴³¹ Oba kostely byly pozdně gotické, kostel svaté Markéty je doložen k roku 1503.⁴³² V 17. století sem přicházela procesí z okolních obcí a též z Nové Bystřice a Jindřichova Hradce.⁴³³ Místo bylo také hojně navštěvováno za morové epidemie roku 1680, avšak bylo zrušeno za josefinských reforem.⁴³⁴

Cílem procesí byla i kaple svaté Markéty u Oselcí na Plzeňsku. Jedná se o barokní kapli na osmibokém půdorysu, vystavěnou roku 1691.⁴³⁵ Po vynucené odmlce poutí a procesí, která byla zapříčiněna zrušením kaple v době vlády Josefa II., byla kaple (i poutní tradice) obnovena roku 1856.⁴³⁶

Cílem poutí byl laický kostel sv. Markéty u kláštera Zlatá Koruna s přilehlým špitálem.⁴³⁷ Kostelu byly uděleny dvě odpustkové listiny a v letech 1703–1710 sem mířily poutě z nedalekého Českého Krumlova.⁴³⁸ Kostel i přilehlý klášter byly zrušeny roku 1785.⁴³⁹

6.3. Barokní legendy

Legenda o svaté Markétě se vyskytuje ve všech čtyřech souborech legend, se kterými pracujeme. Život sv. Markéty ve *Vitae sanctorum 1696*⁴⁴⁰ je převzat z *Obory panenské*⁴⁴¹, stejně jako tomu bylo u legend o svaté Dorotě.⁴⁴² Legendy v *Oboře* i *Vitae 1696* jsou tedy obě Scipionovým překladem legend z *Životů svatých Petra Skargy* a liší se minimálně. Zdroj života v *Zahradě panenské*⁴⁴³ není známý, avšak nejde si nepovšimnout velké podobnosti s legendami v *Oboře* a *Vitae*, jak ilustruje následující kapitola.

---

⁴³¹ ČERNÝ 2009, 31.

⁴³² ČERNÝ 2009, 32.

⁴³³ ČERNÝ 2009, 31.

⁴³⁴ ČERNÝ 2009, 31.

⁴³⁵ ANDERLE/DUDÁK 2008, 587.

⁴³⁶ ANDERLE/DUDÁK 2008, 587.

⁴³⁷ ČECHURA 2012, 295.

⁴³⁸ ČECHURA 2012, 295.

⁴³⁹ ČECHURA 2012, 295.

⁴⁴⁰ *Vitae sanctorum 1696*, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 36–39.

⁴⁴¹ *Obora panenská 1634*, Národní knihovna, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E. 62, pag. 259–264.

⁴⁴² LINKA 2001, 219.

⁴⁴³ *Zahrada panenská 1630*, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E.124, nepag.

6.4. Děj legend

Jak tomu bylo i u ostatních světic, porovnáváme v této kapitole děje čtyř legend. Jedná se o tři svatomarkétské legendy barokní, představené v minulé podkapitole, a zástupce pozdně středověké hagiografie – legendu ve staročeském Pasionálu.⁴⁴⁴

Úvod se u všech legend liší. Vitae sanctorum v této části uvádí den Markétina svátku, 13. července, a dobově zasazuje její život: „*Živa byla okolo léta Páně 261.*“⁴⁴⁵ Obora panenská, ač v dalších částech s legendou ve Vitae identická, zde uvádí jinou dataci: „*Živá byla okolo roku Páně 260,*“⁴⁴⁶ a také svůj zdroj: „*Sepsaný od Symeona Metafrasty.*“⁴⁴⁷ Úplně stejný zdroj, Symeona Metafrasta, zmiňuje i Vitae, ale ne v úvodu, naopak na samém konci legendy. V Zahradě panenské je jen den Markétina svátku, zato Pasionál má velmi bohatý úvod, až předmluvu, před samotným začátkem děje legendy: „*Svatý život jsú vedli rozliční světi, snažně Bohu slúžiece, svú krev pro svatú vieru prolévajíce, dávajíce nám príklad i ponucenie k dobrým skutkóm. Neb když znamenáme, kterak jsú se na světě strastně obchodili, kterak jsú pro Buoh mnoho trpěli, musilo by srdce zuofalé býti, by se někdy nerozpomenulo a k náboženství se nezažhlo. A také to jich života svaté pamatovanie činí nám v srdci zvláštnie zahanbenie. Neb když se na to rozmyslíme, že sú byli lidé jako i my, avšak sú Bohu vítězsky slúžili, nám veliký príklad ostavili. Mezi nimižto nás najviece zahanbuje život svatých děvic. Ty jsú byly některé mladé královničky, rozkošné panny, avšak sú přemile trpěly krve prolitie pro milého Pána Jezu Krista. O tom mluví svatý Řehoř u vykládání svatého Čtenie o desieti pannách a řka: I co tomu dějí mužie bradatí i co řeknú mužského srdce silní v den súdný, která jich výmluva bude, již na světě pro Buoh nic trpěti nechtie a vidúce tak rozkošné panny silným srdcem na smrt pro vieru jdúce!*“⁴⁴⁸

Legenda dále popisuje Markétin původ a její dětství. Byla dcerou urozeného a vznešeného pohanského kněze, ve Vitae jménem Edesius a v Pasionále Teodizius (stejně jako s předloze, Zlaté legendě). Jak stojí v Zahradě panenské: „*... vtipem, rozumem, krásou těla a poctivým zvedením, i jinými dary, byla od Pána Boha hojně*

---

⁴⁴⁴ Staročeský Pasionál 1495, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 42.D.36, fol. 118r–119v. Citujeme z edice tisku od Martina Stluky a Pavlíny Kuderové; dostupná na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/125a0032-03b5-40ec-b68d-80473cc5653a/plny-text/s-apatem/folio/2r>

⁴⁴⁵ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 36.

⁴⁴⁶ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 259

⁴⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁴⁸ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 118r–118v.

obdařená. ⁴⁴⁹ Vitae sanctorum, Obora panenská a Pasionál uvádějí, že poté, co jí zemřela matka, byla dána na výchovu k chůvě, kde „... panenka dorostávala s krásou tělesnou na duši ke všemu dobrému způsobilá byla.“⁴⁵⁰ Postupem času se seznámila s evangeliem a stala se křesťankou, Vitae sanctorum a Obora dokonce popisují, jak k tomu došlo: „Měvši pak již léta k rozeznání rozumná, od kazatelů křesťanských (kteří se tehdy po lesích a vesnicích kryli a v soukromí ukrutenství nepřátel víry křesťanské vyhejbali) uslyšela evangelium a Slovo pravdy, že Syn Boží z panny narozený pro lidské pokolení trpěl a na nebe vstoupiv tam věřícím příbytky a Království věčné přistrojil. Duchem tedy Božím pohnuta uvěřila a Krista v srdci nosíc, usty ho vyznávati nic se nestyděla.“⁴⁵¹ Zahrada panenská uvádí, že již v tu dobu si ji Ježíš Kristus oblíbil a „... umínil ji zkusiti a korunou mučednickou ozdobiti.“⁴⁵² Ve Vitae a Oboře stojí, že se Markéta velmi zajímala o příběhy mučedníků a toužila se mučednicí sama stát a prolít krev za svého Chotě, Ježíše Krista. Všechny legendy také neopomíjejí zmínit postoj jejího otce, který s tímto jako modlář nesouhlasil a odvrátil se od ní.

Markéta pak jednoho dne (dle Pasionálu ve svých patnácti letech) potkává při pasení ovcí v Antiochii, svém rodném městě, Olibria. Olibrius je pohan, vladař, který zrovna projíždí okolo, a při pohledu na krásnou Markétu si ihned umane mít ji za ženu. Přivolává ji k sobě a začíná jejich první rozhovor.

V Pasionálu si ji nechá zavolat svými sluhy a vyptává se jí na její původ, jak se jmenuje a jaké je víry. Markéta mu odpovídá: „Šlechty sem urozené a jméno mně jest Margreta a mám vieru křesťanskú a věřím v Boha v Jezu Krista.“⁴⁵³ Olibrius je dle jeho slov velmi spokojen s prvními dvěma odpověďmi, ale nelíbí se mu, že se Markéta modlí k ukřižovanému Bohu. Markéta ho poučuje, že Kristus sice byl umučen, ale vstal z mrtvých a vstoupil na nebesa a následně kárá Olibria za to, že sice zná Ježíšův příběh, ale nevěří v jeho božství. Také mu vypráví, jak Ježíš Kristus podstoupil svou smrt dobrovolně, načež se Olibrius rozhněvá a nechává ji vsadit do žaláře. Toto první věznění v barokních legendách zcela chybí. Chybí v nich také výklad výroku svatého Augustina, který v Pasionálu zní takto: „Tu slušie každému člověku znamenati, kterak ten smysl vidění mnoho zlého duši činí. O tom praví svatý Augustin: Nestydlivé oko jest

---

⁴⁴⁹ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁵⁰ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 260; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 36.

⁴⁵¹ *Ibidem*.

⁴⁵² Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁵³ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 118v.

nestydlivého srdce zlý posel. Nebo, by byl Olibrius na tu svatú dievku nepatril, nebyl by tak u veliké hříechy upadl. ⁴⁵⁴ Ostatně Augustinův výrok bude v legendě z Pasionálu ještě jednou, po Markétiném prvním mučení, taktéž navíc oproti legendám barokním. Druhého dne si Olibrius Markétu opět předvolává a jejich rozhovor pokračuje. Olibrius ji vyzývá, ať se modlí k pohanským bohům, ale Markéta mu odpovídá, že se modlí jen tomu „... *jehožto se všechna bojie stvořenie.*“ ⁴⁵⁵ Olibrius jí vyhrožuje, že pokud neuposlechne, nechá ji nemilosrdně popravit. Markéta na to odpovídá: „*Muoj milý Ježíš pro mě ráčil na kříži trpěti a já se také proň nestrachuji umřieti.*“ ⁴⁵⁶

Zahrada panenská první rozhovor popisuje stručněji. Olibrius si nechává Markétu přivést se záměrem ji získat za ženu, avšak když se dozvídá, že je Markéta křesťanka, zasedává na soudnou stolicí a za přítomnosti všech Antiochijských měšťanů ji domlouvá: „*Lito jest mně, ó Markéto, tvé krásy, tvého mladého věku, ctné postavy a dobrého vychování, že v tom ve všem postavená jsouce, bohův našich nectíš a jim za to vděčná nejsi. Protož radímť usmysli sobě a život tvůj zachovej a mimo to budeš slavnější nežli kterákoliv jiná žena v tomto městě. Též bohatstvím velikým ode mne budeš hojně obdařená.*“ ⁴⁵⁷ Markéta však odmítá obětovat pohanským bohům, načež ji Olibrius varuje, že pakliže tak neučiní „... *tedy hrozných muk i trápení pocítíš a naposledy mečem i ohněm zahlazená budeš.*“ ⁴⁵⁸ Markéta však odpovídá, že všechno trápení a i smrt přemůže, jelikož ji posilňuje Bůh, který za ni zemřel, a za kterého je i ona také připravena položit život.

Vitae sanctorum a Obora panenská tuto pasáž líčí podobně jako Zahrada panenská. Po předvolání Markéta vyznává svou víru, což však Olibria nerozhněvá, naopak je její moudrou řečí oslněn a zamilovává se do Markéty. Markétu si nechává dovést do města, kde jsou tu dobu nuceni křesťané k obětování pohanským bohům a následně zpravování ze světa v případě, že obětovat odmítnou. Předvolává ji před soud v naději, že ji její víru rozmluví. Vyzývá ji, v zájmu zachování jejího života, aby obětovala. Markéta odmítá, načež ji Olibrius znovu přemlouvá a láká jí, že se stane jeho ženou, pokud poslechne. Markéta však odpovídá: „*Já, služebnice Kristova, který dobrovolně za mě umříti a mne vykoupiti ráčil, hotova sem všecky a všelijaké muky podstoupiti. Kristus mne posilní a všecken tvůj strach a pohrůžky v nic obrátí.*“ ⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 119r.

⁴⁵⁵ *Ibidem.*

⁴⁵⁶ *Ibidem.*

⁴⁵⁷ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁵⁸ *Ibidem.*

⁴⁵⁹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 261; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 37.

Olibrius následně ztrácí trpělivost a dává Markétu mučit. Pasionál nešetří s detailními popisy mučení: „*Tehda jí kázal Olibrius ruce szadu svázati a provaz přes trám převrci a vysoko vztáhnúc, rychle doluov spúšťeti a tak ji trudně mučiti. Potom ji kázal metlami bíti a železnými hřebeny její svatý život dráti tak, že její svatá žebra prostřed tekúcie krve prohlédáchu.*“⁴⁶⁰ Lidé stojící okolo naříkají a přemlouvají ji, ať uvěří v jejich bohy a zachová svůj život. Markéta však odmítá: „*Ó, kterak mi zle radíte, neb toho neviete, že mého tělesenstvie utrpenie jest mé duše v nebesa povýšenie.*“⁴⁶¹ Oboří se i na Olibria, který se již nemůže dívat na strašlivá muka a musí si zakrývat oči pláštěm.

Barokní legendy jsou v popisech mučení překvapivě stručnější, Zahrada panenská uvádí jen toto: „*Vladář velikým hněvem se rozlítiv kázal ji na zemi vytahnouti a metlami mrskati.*“⁴⁶² Následuje taktéž naříkání přihlížejících. Olibrius si zakrývá oči pláštěm, načež ho Markéta vyzývá k dalšímu mučení a on „*... hněvem více rozpálen, kázal k ní železné plechy přibíti rozpálené a železnými vidlami ji bíti.*“⁴⁶³ Krom pár zaměněných slov popisuje mučení stejně i Obora a Vitae sanctorum.

Následně je Markéta uvržena do žaláře. Pasionál nejdříve popisuje, jak se Markétě zjevuje nebeské světlo, před kterým Markéta kleká na kolena a prosí Pána Boha, aby ji pomohl porazit jejího nepřítele. Poté se jí zjevuje ďábel v podobě přehrozné saně, načež se Markéta požehná znamením kříže a saň, snažící se Markétu pohltnit, se rozpuke. Ďábel se ji však po chvíli zjevuje opět, tentokrát v lidské podobě. Markéta se ještě jednou pomodlí, načež k ní ďábel přistoupí a žádá ji, aby přestala a nechala ho jít. Následuje vskutku dramatická bojová scéna svaté Markéty s ďáblem, popisovaná takto: „*Svatá děvka, ujemši ho za škráně, na zemi jím pod se udeřila, pravú nohú mu na hlavu vstúpivši i vece: ‚Aj toť, diáble pyšný, ležíš pod nohú mladé dievky.‘ Tehda diábel vzvola a takto rka: ‚Ó, svatá Margreto, přemoženť sem tebu. By mě byl silný muž přemohl, méně bych tbal, ale od mladé dievky potlačenie trpím. A najviac mi toho žel, že jsem tvého otce i mateř po své vuoli měl, kteřížto Boha neznavše, což mně libo bylo, činili.‘ V tu dobu svatá dievka diábla otázala a rka: ‚Co vás k tomu nutí, že tak ustavičně křesťanuov pokúšite?‘ Diábel vece: ‚Zatvrzená zlost, v nížto jsme, ta nás k tomu nutí, a zvláště abychom dobrých lidí lákali, kterakž nás kolivěk od sebe zahánějí, a také lákame proto křesťanských duší, závidiece, že tam, odkavadž jsme my vyhnáni a strčeni, dobré duše*

---

⁴⁶⁰ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 119r.

⁴⁶¹ *Ibidem.*

⁴⁶² Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁶³ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

bydliti budú. A kterakžkolivěk my toho nikda nabyti nemuožem, však proto vždy z toho závidíme, protož i lidí pokúsieme. ‘ A když diábel tu řeč dokona, dievka svatá nohu, jižto stáše na diáblu, oblehčí a tu diábel ihned zmizal. ‘⁴⁶⁴

V Zahradě panenské dialog Markéty s d'áblem nenajdeme. Zjevuje se jí však také v podobě draka, „... s otevřeným hrdlem, hrozným sípěním a nesnesitelným smradem...“⁴⁶⁵, který se prochází okolo ní a snaží se ji pohltnout, „... z čehož zděšená jsouce, ku Pánu Bohu srdcem i slovy volala a za pomoc žádala, znamením kříže svatého se požehnavši.“⁴⁶⁶ Drak se v tom rozpuká a mizí, „... ona pak bleskem velikým jest obklíčena. V tom blesku, od země až k nebi, kříž jasný se vznášel a na něm bílá holubice, jako sníh světlú září ozdobená, svatou Markétu pozdravila a ji těšila, slibujíc, že všecko protivensství brzy přemůže a s Ženichem Pánem Kristem kralovati bude.“⁴⁶⁷ Následně je Markéta zázračně uzdravená a v žaláři rozmlouvá s Kristem.

Zvláště v baroku byl často umělecky zobrazován souboj s d'áblem, pekelnou potvorou, před smrtí člověka.⁴⁶⁸ Věřilo se, že právě v posledních momentech života má d'ábel poslední možnost získat jeho duši, a tak se o to pokouší s obzvláštní vervou. „Do výzbroje d'ábla patřilo například ponoukání k zoufalství nad vlastním osudem, jež melo otupit důvěru v Boží milosrdenství. D'áblovým nástrojem však mohlo být i povzbuzování sebejistoty lidí, kteří žili ctnostně a na své skutky pak kladli větší důraz než na Boha a jeho milosrdenství.“⁴⁶⁹ Pomocnicí v posledních chvílích měla být svatá Barbora, patronka dobré smrti, avšak Markéta, která porazila d'ábelskou saň, se také stala symbolem vítězství nad d'áblem pokušelem.⁴⁷⁰

Vitae a Obora Markétin pobyt v žaláři popisují velmi podobně jako Zahrada panenská. Stojí zato snad jen dodat, že je drak obklopen nesčíselným množstvím hadů, což dodává na jeho hrůznosti a nezjevuje se jí duch svatý v podobě holubice, ani nerozmlouvá s Kristem, rány jsou jí však i tak magicky zahojeny, nad čím se celou noc raduje.

Druhý den je Markéta opět předvolána před Olibria. Pasionál popisuje, jak se sešlo mnoho lidu, aby viděli její muka a její vytrvalost. Olibrius se znovu ujišťuje, že Markéta

⁴⁶⁴ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 119v.

⁴⁶⁵ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁶⁶ *Ibidem*.

⁴⁶⁷ *Ibidem*.

⁴⁶⁸ MIKULEC 2013, 219.

⁴⁶⁹ MIKULEC 2013, 219.

⁴⁷⁰ „Triumf žen, ve středověké společnosti navzdory sociálním proměnám od 12. století chápaných jako méněcenné oproti mužům, znázorňují ve svých textech Jakub i staročeský autor, který do StěPass začlenil svěťice v LA chybějící. Není to světec, ale svěťice, kdo tak často a s takovou exemplární přesvědčivostí vítězí nad pokušením a nad d'áblem a vydobude si své sociální postavení navzdory nepříznivým okolnostem.“ (ZAJÍČKOVÁ 2010, 92)

se své víry nevzdá a káže ji svléknout a pálit její břicho pochodněmi. Následně ji nechává svázati ruce a vhodit ji do kádě plné vody, pod kterou přikazuje zatápět, aby se Markéta ve vodě vařila. Avšak stane se zázrak: „*V tu hodinu země se potřásla a všichni se lidé užasli a z té kádi svatá dievka bez úrazu vystúpila. V tu dobu také pět tisíc lidu na vieru křesťanskú se obrátili a ihned pro Ježíše Krista smrt sú trpěli.*“⁴⁷¹ Olibrius jí, ve strachu, že Markéta obrátí ještě více pohanů na křesťanskou víru, přikáže stít hlavu. Na popravišti Markéta požádá o chvíli na modlitbu, v čemž je jí vyhověno a ona se před svou smrtí modlí za své protivníky, i za všechny, kdo na ní budou vzpomínat či kteří ji budou vzývat v nouzi. Ozve se hlas z nebe: „*Cos prosila, v tom jsi uslyšána.*“⁴⁷² Markéta je následně sťata a přijímá své místo v nebi po boku svého Chotě.

I v Zahradě panenské je Markéta po noci v žaláři předvolána před Olibria, který se, před mnoha lidmi, kteří se shromáždili, díví Markétiným zahojeným ranám: „*Ej Markéto, viz jakou starost naši bohové o tvé zdraví mají. Shušná tehdy věc jest, aby ty jim obětovala a vděčnost nějakou prokázala.*“⁴⁷³ Když Markéta opět odmítne obětovat modlám, káže ji Olibrius pálit svícemi boky, svázat ji a vhodit do vařícího kotle za cílem ji v něm utopit. Markéta se však, stejně jako v Pasionálu, modlí, a zemětřesení kotel rozbijí. Nad Markétou se objevuje „*... jasný kříž a bílá holubice, jak prv v žaláři se ukázala.*“⁴⁷⁴ Holubice ji utěšuje a dodává jí síly. Markétě padají okovy z rukou a nohou a „*... vychvalující Svatou Trojici, ven z vody vyšla.*“⁴⁷⁵ Stejně jako v Pasionálu se přihlížející davy rozkřiknou „*... a uvěřivše jich v Pána Krista více než patnácte tisíc, že křesťané a krev svou pro Krista též vylíti jsou hotoví, jedním hlasem rozkřikli.*“⁴⁷⁶ Také identicky s příběhem v Pasionálu dává všechny nové konvertity Olibrius povraždit a odsuzuje Markétu na smrt. Markéta je přivedená na místo popravy, kde k ní přistupuje Olibriův voják s vytaseným mečem a říká: „*Nakloň sem tvé hlavy a přijmi od Boha tvého slávné vítězství. A prosím, pamatuj na mne, služebníka tvého, když budeš v Království Božím. Neb jsem dnes viděl množství svatých anjelův, an okolo tebe stojí a nevinnosti tvé obhajují.*“⁴⁷⁷ Markéta ho žádá, aby ji před popravou dal chvilku času, aby mohla promluvit k lidu. „*A v tom hned lidu prosila, aby považujíc všeho stvoření Pána Boha Stvořitele, Syna jeho jednorozeného a Ducha Svatého poznali, jemu sloužili, a tak svého*

---

⁴⁷¹ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 119v.

⁴⁷² *Ibidem.*

⁴⁷³ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁷⁴ *Ibidem.*

⁴⁷⁵ *Ibidem.*

⁴⁷⁶ *Ibidem.*

⁴⁷⁷ *Ibidem.*

spasení došli. Ku Pánu Bohu pak pozdvihši mysli a srdce svého, děkovala, že ji oučastné činí koruny mučednické. K tomu také prosila Pána Krista, milého svého, aby jí tu milost a lásku prokázal, kdokoliv ji bude chtít vzývat, chrámy Boží ke cti a chvále Pána Boha a jménu jejímu stavět, život a trápení její psati, čísti a o ctnostech její mluvit a ji následovati, aby ten každý cokoliv dobrého od Krista Pána žádati bude, to všechno podlé víry své obdržel.⁴⁷⁸ Poté nastává třetí velké zemětřesení této legendy a zjevuje se sám Ježíš Kristus s mnoha anděli. Oznamuje, že bude její modlitba vyslyšena, pokud ve své víře vydrží. Vidíme zde tedy velkou paralelu s legendou o svaté Kateřině v Pasionálu, která také před svou smrtí prosila Boha, aby stál při všech lidech, co budou pamatovati její umučení a budou ji vzývat.⁴⁷⁹ Markéta následně žádá popravčího, aby vykonal svou povinnost, ten však ze strachu odmítá, avšak Markéta ho přemluví. Je poté s'ata a „*Duše pak její od čistých duchův anjelských k Choti svému Kristu Pánu jest donešená.*“⁴⁸⁰

Vitae sanctorum a Obora panenská popisují téměř identický příběh jako Zahrada panenská. Nad kotlem svaté Markéty se navíc ozve Boží hlas, utěšující mučednici: „*Choti Kristova Markéto, přijmeš neporušitelný věník s volenými Božími v příbytcích nebeských, kdež odpočineš na věky.*“⁴⁸¹ Naopak chybí Markétina prosba za vyslyšení věřících, kteří ji budou vzývat, před její popravou a přímá řeč Boha, ujišťující Markétu, že prosby věřících vyslyší. V Oboře panenské po legendě následuje Duchovní naučení.

---

⁴⁷⁸ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁷⁹ Dle Davida H. Farmera právě tyto sliby jakýchsi „výhod“ pro její uctíváče přispěly k masivní popularitě jejího kultu. (FARMER 2003, 345)

⁴⁸⁰ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

⁴⁸¹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 263; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 38.

7. Topoi

Topos může být definován jako tradičně užívaný motiv či „... *klišé, myšlenkové a výrazové schéma, které přechází z antiky přes středověk až k dnešku*“.⁴⁸² Ernst Curtius, švýcarský medievista a autor široce uznávané definice tohoto pojmu, se však termínu motiv vyhýbá a definuje historický topos jako vracející se metaforu⁴⁸³ či „*vracející se, ale zároveň proměňující se způsob pojetí, stylizace postavy nebo místa*“.⁴⁸⁴ Legendy jsou na topoi nesmírně bohaté, což vyplývá z jejich samotné podstaty jakožto útvaru vytvořeného s cílem propagace daného světce, zdůraznění jeho ctností a vlastností, kterými se přibližují jejich vzoru a ideálu – Ježíši Kristu, a které vyjadřují jejich moc, hodnost či svatost.⁴⁸⁵ Pozbývají tak své historicity a stávají se zosobněnou abstrakcí, ideální bytostí.⁴⁸⁶

„Hagiografové se snaží vtělit do životů svatých posvátné „věčné pravdy“ a symbolické vztahy, ale dnešní čtenář v nich většinou nevidí nic víc než pouhé „literární šablony“. [...] Legenda jako specifický druh obecného literárního hagiografického žánru zobrazuje život světce se silným zdůrazněním všech nadpřirozených a možno říci až senzačních a dobrodružných momentů ve světcově životě, které mají symbolický význam.“⁴⁸⁷

Co se týče raných panenských mučednic, hagiografové často tvořili „nové“ mučednice přepsáním starých legend pouze se změnou jmen protagonistů či mírných detailů v příběhu.⁴⁸⁸ Zvláště legendy *virgines capitales* pak nejspíše spadají do kategorie tzv. „*les passions épiques*“, jak je definoval Hippolyte Delehaye:⁴⁸⁹ *passia* sepsaná a vymyšlená ve 4. a 5. století za účelem přiřadit jménům světců v kalendáři legendy na jejich svátky.⁴⁹⁰

„Often a compiler of a saint's life had only scanty information about the saint in question, and, in order to satisfy the devout curiosity of pilgrims and others and to create edifying narratives from such paucity of fact, he would take the only course open to him and make liberal use of the method of amplification used in the schools, or else fall back on borrowings from other writers.“⁴⁹¹

S každým novým hagiografem, který se ujal sepsání legendy, i když vycházel ze starších předloh, se však něco změnilo, jak jsem již ilustrovala v minulé kapitole. Něco vynechali, něco přidali, proměnili posloupnost příběhu nebo jen změnili nějaké slovo

---

⁴⁸² HRABÁK 1976, 45.

⁴⁸³ HODROVÁ 1997, 8.

⁴⁸⁴ HODROVÁ 1997, 8.

⁴⁸⁵ PETRŮ 1996, 14.

⁴⁸⁶ VILIKOVSKÝ 1941, 143.

⁴⁸⁷ HOŠNA 1986, 31–32.

⁴⁸⁸ WINSTEAD 1997, 1.

⁴⁸⁹ Hippolyte DELEHAYE: *Les passions des martyrs et les genres littéraires*. Brusel 1966.

⁴⁹⁰ WOLF 1997, 7.

⁴⁹¹ WOLF 1997, 14.

či spojení, aby bylo více srozumitelné pro čtenáře. Rádi bychom nyní na základě předchozího porovnání představila, jak barokní hagiograf přistupoval k topoi.

Považujeme za dobré poukázat na to, která literární topoi u *virgines capitales*, ať už v legendách středověkých či barokních, nenajdeme. U *virgines capitales* tak chybí mnohá topoi asociovaná se středověkou hagiografií (a přebíraná do hagiografie barokní), jako je sebetrýznění (hladovění, flagelace...) za účelem dosažení duchovní dokonalosti. *virgines capitales* jsou mučednicemi a mnohým středověkým světicím byly za vzor, který se snažily následovat sebetrýzněním a umrtvováním těla. Ani v jednom zpracování legendy nenacházíme motiv nezvyklého přírodního úkazu provázejícího narození světice, což je časté téma životů středověkých a raně novověkých světic. Co je na druhou stranu přítomno u světic starověkých, středověkých i novověkých, je touha po životu v čistotě, odmítnutí manželství a rodinného života či uzavření duchovního zasnoubení s Kristem samotným.⁴⁹² Středověké světice často stály proti rodičům, kteří je chtěli provdat,⁴⁹³ *virgines capitales* navíc právě rozhodnutí nevstoupit do manželského života bývá pro tyрана záminkou k jejich mučení a popravě. Starověké světice nemají zázračné vize či vytržení, která se objevují v legendách středověkých mystiček (nový typ svatosti rozvíjející se od 12. století).⁴⁹⁴ Místo svádějících démonů vyslaných ďáblem s cílem přivést světice k hříchu a narušit jejich cestu ke svatosti,⁴⁹⁵ čelí *virgines capitales* tyranovi, který se je nejdříve sladkými slovy a následně mučením snaží přinutit k zapření křesťanské víry. Svatou Dorotu navíc přemlouvají k obrácení dvě sestry, pohanky, proti nimž se ovšem jejich snahy obrátí a samy dají svůj život za křesťanskou víru. *Virgines capitales* byly již od dětství ctnostné, moudré a křesťankami se staly ihned, když se seznámily s evangeliem, na rozdíl od především pozdně středověkých světic, u kterých cestu za svatostí často odstartovala dramatická událost (například smrt blízkého a konfrontace s pomíjivostí života)⁴⁹⁶ a doprovázely je vnitřní boje a často i přešlapy a dočasná odchýlení od cesty za svatostí.⁴⁹⁷

---

⁴⁹² Viz legenda o svaté Kateřině ve staročeském Passionálu.

⁴⁹³ WEINSTEIN/BELL 1982, 73. Vztekem otce a jeho snahám donutit ji k sňatku čelí hlavně Barbora. V legendě o svaté Kateřině ze staročeského Passionálu, konkrétně v první části, tzn. *conversu*, čelí Kateřina tlaku, aby se jakožto dědička království provdala, avšak na rozdíl například od *Života svaté Kateřiny*, není zmíněna konkrétně její matka jakožto zosobnění tohoto tlaku. V barokních legendách pak úplně chybí část *conversio* (obrácení).

⁴⁹⁴ Mystické nadání bylo ve starověku předmětem polemik a obecně považováno za dílo démonů. (DINZELBACHER 2003, 86)

⁴⁹⁵ DINZELBACHER 2003, 149.

⁴⁹⁶ Například Angela Merici, zakladatelka řádu svaté Voršily.

⁴⁹⁷ WEINSTEIN/BELL 1982, 53.

Bezesporu významným tématem je otázka vztahu topiky a reality. Je nutné se tázat, „... zda se některé motivy neopakují zkrátka proto, že vyplývají z běžné až každodenní skutečnosti“.⁴⁹⁸ *Virgines capitales* nejspíše nebyly reálnými historickými osobnostmi a i v případě, že žily, můžeme za historicky prokázaná považovat jenom jejich jména a to, že byly vskutku mučednicemi.⁴⁹⁹ „Z jejich celého ostatního života se zachovalo poměrně málo dat, a proto se autoři legend později snažili prázdná místa v martyrologiích doplnit o některé motivy podle dobového vkusu, někdy až na rovinu báječných zázraků.“⁵⁰⁰ Avšak lze předpokládat, že základní linky legend o panenských mučednicích mohly vzniknout na základě orální tradice přenášející vzpomínky z dob pronásledování křesťanů do následujících století.⁵⁰¹ Konkrétní osoby i události se tak pletly a je pravděpodobné, že legendy *virgines capitales* jsou kombinací příběhů mnohých křesťanek, které za svou víru daly život.⁵⁰² Topoi v legendách tedy opravdu mohou odrážet skutečnost, kterou si v době pronásledování křesťanky procházely, či alespoň jak si ji přeživiší a následující generace pamatovaly. Tak vznikly mnohé motivy společné všem panenským mučednicím, které se následně nesly staletími v jejich legendách. V dobách raného křesťanství bylo například běžné, že křesťané nebyli odsouzeni ihned, když se přiznali ke své víře, ale byla jim u soudu nabídnuta možnost zavrnutí své víry, což se stvrzovalo obětováním pohanským bohům – toto se odráží v každé z legend *virgines capitales*.⁵⁰³ „Postupně se však z této pojistky proti bezpráví stal prostředek k testování odhodlanosti křesťanů a jejich pevnosti ve víře. Obžalovaní byli k obětování nuceni, často krutým mučením, a pokud se nátlaku podvolili a vykonali požadované rituální úkony, byli bez trestu propuštěni.“⁵⁰⁴ Na rozdíl od pohanů nebylo pro křesťany představitelné vzdávat císaři či světské autoritě pocty,

---

⁴⁹⁸ SLANAŘ 2006, 284.

⁴⁹⁹ WOLF 1997, 1; KUBÍN 2011, 30.

⁵⁰⁰ HOŠNA 1981, s. 32.

⁵⁰¹ JENKINS/LEWIS 2003, 7.

⁵⁰² Některé události, ačkoliv nespojitelné s konkrétními osobami a jmény, jsou opravdu zaznamenány v dobové literatuře. V Eusebiových Církevních dějinách se tak dočteme, že „*Jedna jediná velmi vznešená a vážená křesťanka z Alexandrie svou pevností zvítězila nad smyslnou nevázanou vášní Maximinovou, ač ostatní ženy byly zneuctěny tyranem. Velmi vážená pro své bohatství, původ a vzdělání dala přednost cudnosti před tím vším. Tyran se často o ni ucházel násilím, nemohl ji však zabít, ač byla ochotna zemřít. Vášeň zvítězila nad hněvem. Potrestal ji vyhnanstvím a ztrátou jejího majetku. Ale i velmi mnoho jiných žen, které nejednou musily slyšet hrozby místodržících, že budou zneuctěny, bylo mučeno, týráno a potrestáno smrtí.*“ Tento záznam mohl sloužit jako předloha pro příběh svaté Kateřiny a zároveň dokládá, že podobné příběhy, příběhy dívek, které za svou víru a vůli zachovat si panenství položily život, byly tehdejší krutou realitou. Eusebius dokládá realnost příběhů panenských mučednic, jejichž příběhy sice mohly časem přejít ve fikci více než realitu, ale jejichž jádro je pevné a pravdivé.

⁵⁰³ ŠUBRT 2009, 18.

⁵⁰⁴ ŠUBRT 2009, 21.

které náležely jen Bohu.⁵⁰⁵ To bylo pro pohany těžko pochopitelné a je to reflektováno například v legendě o svaté Dorotě, kde se Sapricius hněvá: „*Ó, kdyby ty daremní myšlení na stranu odloživši, bohům obětovala, za muže se vdala, statku v mladosti své užívala!*“⁵⁰⁶ Tento údiv a Doroty radikální odmítnutí uctívání císaře jako boha je tedy opět realistickým motivem přejatým z historicky pravdivých příběhů raných mučedníků.

„Ze všeho nejdramatičtější byly popravy, přehnané ve svém počtu, nicméně brutální. Po strašlivém mučení často následovalo veřejné vraždění ve velkých areálech. Posmívající se, krvežízniví pohané se cpali dovnitř, nechtěli si nechat ujít pohled na to, jak nahé panny a křesťany ze všech vrstev, zejména starší muže, ženy a děti, nahnali do arény, kde je zaživa trhali vyhladovělí lvi, probodávali býci nebo gladiátoři, kde jim stínali hlavy nebo je upalovali na hranici. [...] Pohany často uvedlo ve zmatek, že mnohé oběti nekladly vůbec žádný odpor, dokonce vítaly smrt jako cestu do ráje.“⁵⁰⁷

V následujících podkapitolách bude tedy naším cílem zaměřit se na proměny těch literárních topoi, které byly v příbězích svatých Kateřiny, Barbory, Markéty a Doroty **přítomnépřítomny**, a na základě předchozího srovnání shrnout, jak se příběhy staré mnoho staletí měnily v závislosti na proměnách hagiografie.

7.1. Topos urozeného původu

Topos výjimečného původu světce, který může být signalizován například jeho původem buď z chudé, či naopak bohaté a urozené rodiny, je nejspíše topem naskrze všechny skupiny světců nejběžnějším. Z *virgines capitales* není v našich legendách urozenou jedinou svatá Dorota, všechny tři ostatní světice jsou vznešeného původu.

Svatá Kateřina, nejurozenější z nich, byla v Zahradě panenské dcerou císaře blíže nspecifikovaného jména, v Pasionálu potom královnou, dcerou krále Kosta. Obora a Vitae z nějakého důvodu úplně vynechávají její urozený původ. Svata Barbora byla dcerou Dioškora, bohatého a urozeného pohana, líčeného podobně ve všech legendách. Svata Markéta pak byla dcerou vysoce postaveného pohanského kněze. V Pasionálu se dočteme, že byla „... *rodu vysokého, dcera jednoho patriarchy pohanského, jemužto Teodozius říkali...*“⁵⁰⁸ v Oboře panenské a Vitae sanctorum vystupuje pod jménem Edesius a není explicitně řečeno, že je pohanským knězem.

Jan Vilikovský upozorňuje, v jeho vydání Života svaté Kateřiny, na všeobecnou středověkou představu, „... *že urozený člověk snáší fysickou bolest mnohem hůř než*

---

⁵⁰⁵ ŠUBRT 2009, 21.

⁵⁰⁶ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 125.

⁵⁰⁷ ABOŤTOVÁ 2005, 56–57.

⁵⁰⁸ Staročeský Pasionál 1495, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 42.D.36, fol. 118v.

člověk prostý, hrubého těla, zvyklý tělesné námaze“.⁵⁰⁹ I to nám dodává kontext, proč bylo pro autory tak důležité zdůraznit v legendách o panenských mučednicích jejich urozený původ. Ve staročeském Pasionálu, v conversiu svatokateřinské legendy, se Kateřinin původ projevuje nejsilněji. Se svými dvořany je právě na lovu v lese, když potkává poustevníka v jeskyni, kterému říká, že hledá ženicha, jenž by byl ještě urozenější, bohatší, krásnější a učenější než ona.

„*Obětuj bohům a nechtěj své mladosti a urozenosti tak bídně pozbyti,*“ říkají kati svatě Markétě před mučením ve Vitae sanctorum⁵¹⁰ a Oboře panenské⁵¹¹. Markétin život tedy vnímají jako nadřazený, hodnotnější než životy ostatních právě díky její urozenosti, která je čímsi, na co by měla myslet a co by měla uchovávat.

Krom Dioškora, Barbořina krutého otce, o rodičích světic nic dalšího nevíme. Slouží jako symboly, abstrakce, jejichž funkcí jako by bylo právě přivedení světice na svět.⁵¹²

7.2. Topos fyzické krásy

Fyzická krása je topem, který se objevuje u všech námi zpracovávaných legend o svatě Markétě, Kateřině a Barboře. Svatá Dorota přímou zmínku o své tělesné kráse v legendách nemá, ale je označována za „zdárnou“, „vděčnou“ či „příjemnou“. Ač je jejich fyzická krása zdůrazňována (Olibrius je při pohledu na svatou Markétu „... *obzvláštní urozeností a spanilostí její polapen...*“⁵¹³), nenacházíme žádný konkrétní popis jejich tělesných charakteristik. Víme o nich, že jsou krásné, ale kdybychom je měli namalovat, nemáme se o co opřít.

Krása je něco, čeho by si měly, v očích pohanů, naše světice vážit, něco, co by měly zachovávat a nevystavovat se mučení. Avšak světice toto nepovažují za nic hodnotného, krása je pomíjivá, jak se dočteme ve svatokateřinské legendě Zahrady panenské: „*Ó dcero, na tebe sluší království, pročez obětuj naším bohům a vládni s námi a nevydávej té krásy své v trápení.*“ Odpověděla: „*Tato má, kteréž ty se divíš, krása a spanilost jest země a prach, jenž se svým časem mění a bolesti svadné, jakožto ta kteréž nic v sobě stalého a trvanlivého nemá.*“⁵¹⁴

---

⁵⁰⁹ VILIKOVSKÝ 1941, 151.

⁵¹⁰ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 37.

⁵¹¹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 261.

⁵¹² HOŠNA 1981, 50.

⁵¹³ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 36.

⁵¹⁴ Zahrada panenská 1630, NK, sign. 54.E.124, nepag.

Právě kvůli jejich kráse a čistotě, jak píše Kirsten Wolf, jsou panenské mučednice ideálními pro mučednictví, pro utrpení a smrt.⁵¹⁵

7.3. Topos „staré dívky“ a zmužilosti svěťice

„Zobrazování světcova dětství náleží opět k topům, které se vyskytují ve všech životopisech svatých. Topos dětství vytváří tematickou složku ustálené kompozice legend, v níž autor pojednává o světcových zájmech, o jeho výchově nebo o mimořádných událostech, které ho předurčují k budoucí svatosti. Dítě projevuje v tomto věku podivuhodné vlohy („bonae indolis“), učí se lehce a s velikou pílí. Již v útlém věku je vážné a zdržuje se obvyklých dětských her a žertů. Je tak již od dětství představováno jako světec ‚in nuce‘.“⁵¹⁶

Topos „puer senex“, tedy chlapec-starec, razila již pohanská pozdní antika. Jedná se o chlapce, který již ve svém dětství oplývá vlastnostmi starce – je moudrý, rozumný a ctihodný. Tento antický topos se rozšířil i do hagiografické literatury jako pochvalné schéma a „...*jak v laickém, tak v církevním kontextu zůstává živý až do 17. století.*“⁵¹⁷ V našich legendách samozřejmě nenacházíme chlapce, ale mladé dívky, puellae senes, které však nezaostávají za světci-muži v žádném ohledu. Pomineme-li pro nyní moudrost, s jakou panny odpovídají svým tyranům, včetně výše rozebírané Kateřininy disputace, ve které poráží padesát mudrců, najdeme svědectví o jejich mentální vyspělosti hlavně na začátcích legend. Svatá Dorota v Oboře panenské „... *obzvláštní moudrostí obdařena byla tak, že se mnozí a moudří tak vysokému rozumu v duchovních věcech diviti musili.*“⁵¹⁸ A Kateřina ve Vitae sanctorum a Oboře panenské „... *hned z dětinství svého v literním umění, podlé toho i v křesťanském náboženství, s obzvláštní pilností se učila a v krátkém čase k veliké dokonalosti, svatosti a umělosti přišla, že v svém osmnáctém létě nejučenější muže rozumem a moudrostí převýšila.*“⁵¹⁹

„As women who transcended their gender to become manly, the virgin martyrs evoke the mystery of a God made man.“⁵²⁰

Krom vlastností neodpovídajících věku světic najdeme také vlastnosti a činy označované za „zmužilé“, tedy neodpovídající jejich pohlaví. Zmužilost svěťice se vyskytuje ve svatobarborských, svatomarkétských a svatokateřinských legendách napříč soubory, vyjma Zahradu panenskou. Zvláště když podstupují mučení, často je jejich klid,

---

⁵¹⁵ WOLF 1997, 13.

⁵¹⁶ HOŠNA 1981, 64.

⁵¹⁷ CURTIUS 1998, 115.

⁵¹⁸ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 41.

⁵¹⁹ Obora panenská 1634, NN, sign. 54.E. 62, pag. 366; Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 507.

⁵²⁰ WINSTEAD 1997, 12.

odvaha a stálost označována za „zmužilou“, jako například u svaté Barbory v Oboře panenské: „*On se pokusil panenskou udatnost nejprvé sladkými a ulisnými slovy zrušiti, ale nemoha její statečnosti a moudré řeči bohy vyvracující odporovati, dal ji biči syrovými i žilami mrskati a rány její ostrými háky trhati. Když to panna zmužile vystála, trápil ji těžkým vězením, očekávaje že mysl svou změní, na hroznější trápení mysle.*“⁵²¹ Barbora taktéž „zmužile“ hovoří ke svému otci ve Vitae sanctorum: „*Ti pak zedníci všecku vinu na jeho dceru vzkládali, kterážto odtud dobrou příležitost zjevně v svatě Božské Trojici k mluvení dostavši, otce mnohými spasitedlnými slovy ku přijetí víry Pána Ježíše Krista napomínala. On však tak zmužilou řečí své dcery víceji k hněvu se popudil...*“⁵²². V Oboře (a v identické legendě ve Vitae sanctorum) je pak za zmužilou označena Kateřinina odvaha, když předstupuje před císaře Maxencia: „*Vidouce pak ona, že mnoho křesťanů pro víru katolickou z poručení Maxencia rozličnými mukami ukrutně trápeno a z světa zprovozeno bylo, myslí stálou a zmužilou k Maxenciovi odešla a jeho ukrutnou vzteklost před oči mu kladla.*“⁵²³ Svatá Markéta je pak po krutém mučení opět přesvědčována, aby obětovala, ale „... *ona zmužile a srdnatě sobě počínala a všecku tak, jako by ne ona než někdo jiný, trpěla a k vladaři řekla: „Věší, které čert ti poradil, muky přidej. Mám Ježíše, který mne posilňuje. Onť se mnou jest a já se nic zlého báti nebudu.*“⁵²⁴

7.4. Topos mystického zasnoubení s Kristem

Scéna mystického zasnoubení jako taková se vyskytuje pouze ve svatokateřinské legendě staročeského Pasionálu (a to napříč všemi legendami o panenských mučednicích, nejen virgines capitales⁵²⁵). Tato část její legendy je považována za pozdní přídavek k jejímu kultu.⁵²⁶

Zmínky o Ježíši Kristu jako Choti světíc však nacházíme ve všech ostatních legendách, se kterými pracujeme, krom svatomarkétské legendy ve staročeském Pasionálu. Panny, již zavázány Ježíši Kristu, tak rázně odmítají svého pozemského nápadníka, což je topos i pro legendy o světlicích mimo skupinu virgines capitales:

„For example, in many of the most popular legends, including those of Margaret, Juliana, Agnes, and Agatha, a pagan falls in love with the saint, woos her, then persecutes her when he finds that she

---

⁵²¹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 369.

⁵²² Vitae sanctorum 1696, NK sign. 54.G.2060/D.1, pag. 54.

⁵²³ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 366.

⁵²⁴ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 261.

⁵²⁵ JENKINS/LEWIS 2003, 12.

⁵²⁶ JENKINS/LEWIS 2003, 13.

will have nothing to do with him. In other cases, the official presiding over the trial of a beautiful Christian offers to marry her and is rejected, as in most legends of Martina, Euphemia, and Katherine of Alexandria.”⁵²⁷

Panenství uchovávané pro Krista je tedy v těchto legendách ohroženo, a právě odolávání a vítězství nad tímto ohrožením je známkou či důkazem svatosti. Cesta za svatostí je pro ženy tedy skrze jejich tělo, skrze uchování jejich panenství, což koresponduje s tehdejšími přesvědčeními postavenými na díle sv. Jeronýma:

„Saint Jerome was one of the many proponents of the view that women could transcend their female nature only by denying it, that is, by preserving their virginity. Accordingly, the virginal religious life was by patristic theology viewed as the most acceptable state of life open to the woman; the second was continent widowhood, and the third marriage (which was regarded as a remedy for the sin of lust in addition to being the natural institution for the procreation of “souls” to love and honor God).”⁵²⁸

7.5. Topoi pohanského tyрана a „modly nebo život“

Každá z legend o *virgines capitales* má svého pohanského tyрана, kteří však nevystupují pod tímto titulem. V případě svatokateřinské legendy je jejím trýznitelem sám císař a u ostatních bývá tato negativní mužská postava označována jako vladař, hejtman či starosta. Zastavme se na chvíli u těchto pojmů.

Marcián, trýznitel svaté Barbory, má napříč třemi soubory všechna tato označení; v *Zahradě panenské* je to *hejtman*, ve *Vitae sanctorum vladař* a v *Pasionálu ciesařův starosta*. Nejedná se o přesné označení, v moderní sekundární literatuře se dočteme, že Marcián byl soudcem či prefektem, v barokních legendách je toto však nepodstatné. Autorovi nejde o popsání konkrétní funkce daného tyрана, snaží se jen předat informaci důležitou pro Barbořin příběh, a to že se jedná o významného pohanského úředníka či správce,⁵²⁹ který má za cíl pronásledovat křesťany.

Avšak *virgines capitales* se nedostávají do spárů pohanského tyрана jeho vlastní iniciativou. Kateřina před císaře předstupuje sama a dobrovolně, když vidí utrpení pronásledovaných křesťanů. Barbora je před Marciána přivedena vlastním otcem, který je také významným pohanem, modlářským knězem. Markétu si sice Olibrius vyhlídne, ale předvolává ji, jelikož se mu překrásná Markéta líbí a chce ji mít za ženu, nikoliv protože by se doslechl, že je křesťankou. Jediná Dorota je před Sapricia (či Fabricia v *Pasionálu*) předvedena, protože vyznává křesťanství.

---

⁵²⁷ WINSTEAD 1997, 6.

⁵²⁸ WOLF 1997, 11.

⁵²⁹ Takto vykládá pojmy *starosta* a *vladař* Jungmann ve *Slovníku česko-německém* a F. Šimek ve *Slovníčku staré češtiny*.

Pohanští tyrani nejsou z počátku popsáni jako bezmyšlenkovití či prvoplánově krutí. Většinou na nás na začátku legendy působí, že se snaží život panny ušetřit a přesvědčit ji, aby obětovala bohům. Nemají pochopení pro křesťanství a pro křesťanskou neochotu klanět se modlám, nerozumí jejich vyšším ideálům a ochotě dát svůj život za víru. Opakovaně jim nabízejí možnost obětování, před mučením, po mučení, před smrtí, přemlouvají je, nabízejí jim dary a vysoké postavení. Nemají ambice vnutit pannám víru a vlastně jim na ní ani nesejde, jde jim o to, aby panny obětovaly, splnily tak svou povinnost k císaři a společnosti,⁵³⁰ nemají ambice měnit jejich osobní náboženské přesvědčení.⁵³¹ Kristus, ukřižovaný, umučený k smrti, pro ně není Bohem, který je mocný a který si zaslouží jejich oběti.⁵³² Ač jsou popisováni jako zuřiví muži se záchvaty vzteku, nemůže nám například u Olibria nepřipadat, že za jeho jednáním je jakýsi smysl a logika. Projevuje upřímnou vůli sladkými slovy, a následně krutými rozkazy k mučení, zachovat život svaté Markéty. Sapricius se odkazuje právě na rozkazy císaře: „*Proto sem tě před sebe obeslal, aby, vedlé vůle a poručení císaře, nesmrtným bohům obětovala.*“⁵³³ Dorota mu na to odpovídá s vervou, vášnivě obhajuje svou víru a neochotu obětovat. Sapricius má však své rozkazy, které musí plnit, ač nám místy přijde, že je mu vlastně

---

⁵³⁰ „Římská společnost byla ve věcech náboženství poměrně tolerantní a dokázala vstřebat nejrůznější exotické a mystické kulty. To, v jaké božstvo člověk osobně věřil (a zda vůbec v nějaké), bylo považováno za jeho soukromou věc, do níž mu nikdo nemluvil, pokud jeho víra nějakým způsobem neohrožovala ostatní. Na druhé straně se ale od obyvatel říše vyžadovalo, aby projevovali alespoň v minimální míře sounáležitost s občanským kolektivem, a to tím, že budou prokazovat učtu oficiálním božstvům a podílet se na společných náboženských ceremoniálech. Náboženské rituály byly nedílnou součástí společensko-politického systému, a kdo se jich odmítal účastnit, dával otevřené najevo, že mu je osud společenství, jehož je součástí, lhostejný. [...] Křesťane, kteří z principu odmítali na tento nábožensky pragmatismus přistoupit, se tak pasovali do role společenských vyděděnců a vysloužili si nálepku „ateistů“, neboli těch, kdo neuznávají oficiální božstva.“ (ŠUBRT 2009, 20)

⁵³¹ „Ani usvědčení křesťané by však podle Traiana neměli být automaticky posíláni na popraviště, ale měli by mít možnost projevit účinnou lítost. A každému, kdo bude ochoten zřít se svého bludu, by měla být udělena milost. Upřímnost jeho odpadnutí od víry je ovšem třeba otestovat tím, že veřejně obětuje tradičním římským božstvům. Každý obviněný křesťan měl tedy možnost zajistit si beztrestnost tím, že se distancuje od své víry a stvrdí to vykonáním formální oběti. Takové kompromis byl ale pro některé křesťany nepřijatelný, a než by se zpronevěřili svému přesvědčení, raději končili na popravišti a rozšiřovali řady křesťanských mučedníků.“ (ŠUBRT 2009, 18)

⁵³² Jako příklad je možno uvést rozhovor Olibria a Markéty ve Staročeském Pasionálu: „*K tomu Olibrius vece: Prvť dvoje tobě velmi dobře příslušie, nebť jest šlechtu na tobě znáti a jméno krásné máš Margreta. Nebo jakož perla jest krásná a ušlechtilá, takež ty jsi dievka překrásná a urozená. Ale třetie mi se do tebe nelíbí, že jsúci dievka překrásná a urozená, i modlíš se Bohu ukřižovanému. K tomu svatá dievka vece: Odkud to vieš, že jest Kristus ukřižován? K tomu Olibrius odpovēď: Viem z knih křesťanských o tom. Svatá dievka vece: V knihách Jezu Kristových jest psáno o jeho umučení, o jeho z mrtvých vstání i na nebesa vstúpení i o jeho chvále božské. A velická tvá chvála, že o jeho umučení vieš, a o jeho chvále božské věřiti nechceš. A když jemu svatá Margreta poče o tom mluvit, kterak jest Ježíš Kristus dobrovolně pro hriešné smrt trpěl a již v nebesiech kraluje na věky, rozhněvav se Olibrius, kázal ji v temný žalář vsaditi.*“ (Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 119r)

⁵³³ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 124–125

osobně jedno, zda je Dorota křesťankou. Apeluje na její mládí, krásu, na budoucí život, kterého se vzdává. Posílá Dorotu ke Kristě a Kalistě a slibuje sestrám dary, pokud ji přemluví k obětování, vynakládá tedy určitou snahu Dorotu přesvědčit. Stejně tak ve svatokateřinské legendě staročeského Pasionálu císař říká: „*Znám to, žeť bych ji byl k obětování našim bohuom násilím přinutil, ale lépe mi se zdálo, abyšte vy ji svú múdrostí a svým uměním přemohli.*“⁵³⁴

Právě kvůli neústupnosti křesťanů a jejich niternému odporu k obětování modlám bývalo jedním z nástrojů jejich vyhledávání a pronásledování veřejné hromadné obětování.⁵³⁵ Veřejné obětování mas nacházíme v Oboře panenské a Vitae sanctorum v legendách o sv. Dorotě a Markétě a v legendách o svaté Kateřině v Pasionálu a Zahradě panenské. Sapricius Dorotu potkává právě při hromadném obětování, svaté Kateřině je hromadné obětování a ukrutenství, kterým jsou vystaveni křesťané, kteří neobětují, příčinou k předstoupení před císaře.

Není také neobvyklé, že tyran touží vzít si pannu za ženu. Císař Marencius Kateřině říká: „*Ó dcero, na tebe sluší království, pročez obětůj naším bohům a vládni s námi a nevydávej té krásy své v trápení.*“⁵³⁶ V Pasionálu se Fabricius snaží Dorotu svést a zbavit její čistoty: „*A těch časuov v té vlasti byl jeden súdce jménem Fabricius, svaté cierkve veliký protivník. Ten súdce svaté Doroty rozličnými činy pokúšieše, chtěť ji od jejie svaté čistoty odlúčiti. Ale svatá dievka, ani lahodnú řečí, ani hrózú mohl její mysl proměnití.*“⁵³⁷ Když ho Dorota odmítne, předvolává ji jako křesťanku před soud.

---

⁵³⁴ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 237r.

⁵³⁵ „*Požadavek veřejného obětování (sacrificatio), jež uplatňoval vůči obviněným už Plinius, se proto stal standardní součástí procesů s křesťany. Jeho původním smyslem bylo dát neprávem obviněným možnost očistit se a usvědčeným křesťanům příležitost projevit lítost a vysloužit si milost (venia ex penitentia). Sacrificatio přitom mělo sloužit jako dobrovolný test toho, jak upřímně to obvinění se svou nápravou myslí. Postupně se však z této pojistky proti bezpráví stal prostředek k testování odhodlanosti křesťanů a jejich pevnosti ve víře.*“ (ŠUBRT 2009, 21) „*Zásadní zlom v přístupu centrální moci ke křesťanům přinesl dekret císaře Decia (249–251) z roku 249. Decius převzal říši na pokraji rozpadu a musel ji zajistit jak proti vnitřním nepřátelům, tak proti nájezdům barbarů (sám padl v roce 251 u Abrittu v bitvě proti gótskému náčelníkovi Knivovi). Ve snaze sjednotit náboženskou praxi v rámci celé říše a demonstrovat loajalitu svých poddaných se proto rozhodl zorganizovat bezprecedentní akci: nařídil, aby každý obyvatel říše vykonal veřejnou děkovnou oběť tradičním bohům za blaho císaře (supplicatio). Obětování mělo proběhnout hromadně ve všech částech říše a za organizaci celé akce a její zdárný průběh zodpovídaly zvlášť k tomu účelu jmenované komise, jejichž členové se rekrutovali z příslušníků municipálních rad, tzv. kuriálů. Tyto komise také vydávaly písemná osvědčení, dokládající splnění uložené povinnosti, tzv. libelli. Vůči těm, kdo se odmítali císařskému nařízení podříditi, byly uplatňovány různé formy nátlaku, od věznění, konfiskace majetku, vypovězení až po trest smrti.*“ (ŠUBRT 2009, 26)

⁵³⁶ Zahrada panenská 1630, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E.124, nepag.

⁵³⁷ Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 47v.

Zájem tyranů o virgines capitales bezpochyby souvisí s jejich fyzickou krásou, ale leckdy je vyvolán i jejich moudrostí, jako tomu je v případě Markéty: „*A tak se hned jí ptal, kterak jí říkají, či dcera jest a jaké víry. A ona srdcem Spasitele svého vzývavši, jméno své i otce mu oznámila, a že služebníci Kristovou jest, pověděla. Boha toho, který stvořil nebe i zemi, zjevně vyznala. Olibrius tak rozumnou odpověď uslyšav, tím ji více v srdci svém zamiloval. Smejšejíc pak, že se hned od Krista odvesti dá a že ji za manželku míti bude, kázal ji svým vzíti a poctivě do města přivezti.*“⁵³⁸

Marencius v Zahradě panenské neskryvá svou fascinaci pannou Kateřinou a nestydatě na ni hledí: „*Jsouce pak přítomností Pána Krista podivně obživovaná a novou krásou ozdobená, opět před soudnou stolicí Marencia povolána byla. Ulekli se všickni předivně krásy panny a napřed vladař v její sličnosti se nestydatě kochajíc...*“⁵³⁹. Marcianus ze svatobarborské legendy jako jediný neprojevuje o křesťanskou pannu zájem.

Mužské postavy obecně bývají v legendách o panenských mučednicích veskrze negativní, oproti ženám, které nabízejí pannám podporu či samy podstupují mučednickou smrt (například císařovna v legendě o svaté Kateřině, Juliana v legendě o svaté Barboře, Krista a Kalista v legendě o svaté Dorotě).⁵⁴⁰ Výjimku můžeme spatřovat například v Porfyrovi v svatokateřinské legendě či v neutrální postavě kata v barokních legendách svatomarkétských. Naopak negativní postavou je rádce císaře (v Zahradě panenské je i jmenován, a to jako Charsasadem, oproti tomu v Oboře a Vitae se nevyskytuje) a Barbořin otec, urozený a bohatý, leč ukrutný a modlářský Dioškorus.

Veškerá smířlivost, kterou tyraní měli s křesťankami, se však vytrácí v momentě, kde vydají rozkaz k mučení, o kterém pojednáme v následující podkapitole.

7.6. Topos mučení a sexuálního násilí

Žádná ze zpracovávaných legend o virgines capitales neopomíná mučení světice a není mnoho legend o panenských mučednicích bez násilí cílícího na jejich panenství a ženství, násilí sexuálně motivovaného. Ač jsou mučedníci mužského pohlaví trýznění stejně

⁵³⁸ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 260.

⁵³⁹ Zahrada panenská 1630, Národní knihovna, fond Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54.E.124, nepag.

⁵⁴⁰ “*At one pole, then, the creators of virgin martyr legends group virtually all men, including fathers and prospective husbands, representing them as sadistic persecutors and potential, rapists; the other pole is formed by a generally positive portrayal of the women. Women are rarely persecutors but are frequently sympathetic bystanders who protest the virgins’ persecution and offer emotional or material comfort during their trials. Unlike fathers, mothers play minor roles (if any) in the saints’ ordeals; though they may deplore their daughters’ actions, as in the Christine legend, they seldom inflict or advocate physical abuse. [...] The opposition between good mothers and villainous fathers.*” (WINSTEAD 1997, 6–7)

intenzivně, nebývá součástí celého procesu jejich násilné svlékání, řezání prsou či pálení intimních partií, jelikož toto jsou druhy násilí konané na panenských mučednicích.⁵⁴¹

Důvodům těchto děsivých popisů, které nacházíme v Pasionálu i ve všech barokních souborech, se věnuje Robert Bartlett ve své publikaci *Why Can the Dead Do Such Great Things? Saints and Worshippers from the Martyrs to the Reformation*. Ač zdůrazňuje, že sexuálně motivované mučení a ponižování byly realitou v době pronásledování křesťanů, upozorňuje zároveň, že legendy jsou fiktivní, tudíž se stále musíme tázat, proč je jejich středověcí autoři, kněží a mniši, popisovali takto hrozivě a detailně.⁵⁴² Jedním z důvodů těchto intenzivních popisů může být, že poskytují autorům prostor pro beztrestné vybití vlastních sexuálních tužeb, kdy v pozici voyeura mohou sledovat utrpení mladých nevinných žen.⁵⁴³ Mohlo to tedy být v té době zcela akceptovatelnou formou vlastní satisfakce sadistických choutek.⁵⁴⁴ Avšak Bartlett nabízí i další výklady, k autorům legend mnohem shovívavější. Ponížení světice, odhalení jejího těla a dravé pohledy přihlížejících mužů jsou součástí legend právě díky důrazu na jejich panenství.⁵⁴⁵ Panenství je vnímáno jako vzácné, cenné, poskytující světici mystickou sílu a ohrožení čistoty světice je tedy obzvláště zvrácené a kruté. Nejde popsat ohrožení ctností panenské mučednice bez zahrnutí sexuálních aspektů.⁵⁴⁶

S nadsázkou by se za nejmírnější dalo označit mučení svatě Kateřiny. V *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe* autorka argumentuje, že je Kateřina ušetřena a do jisté míry v roli mučednice nahrazena císařovnou. Je tomu, aby byl přenesen důraz z jejího panenství a fyzické krásy na její intelektuální a argumentační schopnosti a její roli nevěsty Kristovy, tj. převést pozornost z Kateřininy fyzické stránky, která je v legendách o ženách-mučednicích nesmírně důležitou, ve shodě s přesvědčením, že vztah ženy s Bohem může být prohlouben jen skrze tělo,⁵⁴⁷ na její stránku niterní a intelektuální.⁵⁴⁸

Ve *Vitae sanctorum* a *Oboře panenské* se dočteme, že Kateřina je zbita palicemi a trápena bez pokrmů a nápojů v žaláři. Dále císař nechává připravit kolo se špicemi a noži, ale to se zázračně rozpadá ještě dříve, než je na něj Kateřina připevněna. Ve

---

⁵⁴¹ BARTLETT 2013, 540.

⁵⁴² BARTLETT 2013, 538.

⁵⁴³ BARTLETT 2013, 539.

⁵⁴⁴ BARTLETT 2013, 539.

⁵⁴⁵ BARTLETT 2013, 539.

⁵⁴⁶ BARTLETT 2013, 539; více o tématu WOLF 1997, 14–17.

⁵⁴⁷ WOLF 1997, 15. Musí odolávat pokušením, popřít vlastní fyzickou stránku, čehož lze dosáhnout utrpením.

⁵⁴⁸ JENKINS/LEWIS 2003, 10–11.

staročeském Pasionálu je opět Kateřina držena o hladu, avšak krmí ji nebeský holoubek a mučící kolo je rozbito andělem, když je na něj Kateřina přivázána. Místo Kateřiny je v této legendě mučena císařovna, které jsou po jejím veřejném vyznání víry uřezána ňadra a je sřata. Nejhůře je s Kateřinou zacházeno v Zahradě panenské, kde je svlečena, krutě zbičována a následně vězněna. Ve vězení je krmena holubičkou a je navštívena samotným Kristem. Když opět předstupuje před císaře, je zhojena a je ještě krásnější než předtím. Je připoutána na kolo, které anděl rozbíjí, císařovna Augusta předstupuje před svého manžela, vyznává svou víru a jsou jí následně uříznuta ňadra a hlava.

Co se týče svaté Doroty, stručněji je její mučení popsáno v Pasionálu, kde je jen zmínka, že ji Fabricius přikázal mučit. V Oboře panenské a Vitae sanctorum je Dorota nejdříve natažena na skřípec a na něm bita a drásána. Mučeny jsou v této legendě i sestry Krista a Kalista, které jsou vhozeny do rozpáleného kotle. Po jejich smrti je Dorota opět natažena na skřípec a pálena rozpálenými plechy po bocích, na což reaguje výsměchem svému tyranovi: „*Nuznič s hanbou i s svými bohy obstojiš. Jak pak vidíš, že tě přemáhám a tobě, i tvému ukrutenství, se směji.*“⁵⁴⁹ Následně je Dorota sejmuta ze skřípce a krutě zbita.

Svatá Barbora je nejdříve bita vlastním zuřícím otcem. V Oboře panenské ji „*rukama i nohama bil a za vlasy domů vlíkl, vězením a hladem mořil*“.⁵⁵⁰ Následně ji otec předává do rukou Marciánovi, který ji dává mrskat biči a její rány pak trhat ostrými háky a nechává ji uvrhnout do vězení. Poté, co z vězení vyjde zcela zahojená, dává ji Marcián drápati železnými hřebeny, k jejím bokům přikládat železné plechy a metlami bít do hlavy. Barboře jsou potom i s Juliánou uříznuta prsa a následně jsou nahé vedeny ulicemi. Ve Vitae sanctorum ji také nejdříve bije otec, „*Dohoniv ji pak velice ukrutně a nemilosrdně s ní nakládal, po ní nemilostivě nohami šlapal, nelitostivě pěstmi ji bil a za vlasy daleko po kamenité a ostré cestě s ní vláčel,*“⁵⁵¹ a následně Marcián, který ji nechává svléci, mrskati volovými žilami a pálení železnými kleštěmi. Pasionál se u fyzického střetu s otcem omezuje na zkonstatování, že „*domuov ji nepoctivě dovedl a v temném žaláři zavřieti kázal, aby jů jesti ani píti drobte nedávali.*“⁵⁵² Marcián ji i v této legendě nechává nahou pověsit, není uvedeno na co, taktéž bičovat a poté druhý den, po noci věznění, se opakuje svlékání a věšení, načež nechává pálit její boky. Dává ji uříznout prsa a vodit ji

⁵⁴⁹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 46.

⁵⁵⁰ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 369.

⁵⁵¹ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 544.

⁵⁵² Staročeský Pasionál 1495, NK, sign. 42.D.36, fol. 8v.

nahou po městě (v této legendě bez Juliány), avšak zázrakem je Barbora oděna a uzdravena andělem. Zahrada panenská uvádí kombinaci všeho výše uvedeného, otec Barboru stejně jako ve Vitae bije po zádech a táhne ji po kamenité cestě za vlasy. Marcián ji pak nechává bít žilami, biči a metlami a probodati ostrými špicemi. Poté co opět uzdravená předstupuje před Marciána, je pálena železnými háky a udicemi a špicemi trhána. Marcián ji nechává pálit boky a tlouci kladivy do hlavy. Spolu s Juliánou jsou jí, stejně jako v Oboře panenské, uříznuta prsa a jsou vedeny nahé po městě.

Uříznutí prsou nacházíme tudíž u císařovny Augusty v legendě svatokateřinské a Juliány s Barborou v legendě svatobarborské. Svatá Markéta je jako jediná (pomineme-li Kristu a Kalistu z legendy o svaté Dorotě) svým tyranem vhozena do kotle, který se pak po její modlitbě rozpadá. Jinak se u ní opakují výše uvedené druhy mučení (viz podkapitola 7.4.). Pro svatomarkétské legendy je unikátní Olibriova slabost při pohledu na mučenou Markétu, při které si musí zakrývat oči pláštěm. Vyskytuje se ve všech zkoumaných legendách.

Můžeme tedy zkonstatovat, že nejčastějším způsobem mučení v legendách o virgines capitales je bičování a pálení. Co mají všechny legendy společné, je, že mučednice nedávají najevo svůj strach, utrpení trpělivě snášejí, mnohdy i s veselým výrazem ve tváři. Někdy se svému trýzniteli vyloženě vysmívají, jako svatá Dorota v Oboře a Vitae, jak je uvedeno výše v této podkapitole, či svého trýznitele vyzívají ke stupňování mučení, jak činí Markéta ve Vitae sanctorum: „*Větší které čert ti poradil muky přidej mám Ježíše který mne posilňuje. Onť se mnou jest a já se nic zlého báti nebudu.*“⁵⁵³

7.7. Topos obrácení pohanů

Jedním z důkazů svatosti, které jsou přítomny v legendách, může být schopnost světice obrátit osoby kolem sebe, v případě virgines capitales pohany, na víru. Často to bývá doprovázeno zázrakem, který je dalším potvrzením jejich svatosti.

V legendě o svaté Kateřině je zaznamenána konverze 50 učenců při disputaci, císařovny Augusty (či Faustýny ve Vitae sanctorum a Oboře panenské) a vojevůdce Porfyra při návštěvě Kateřiny v žaláři a Porfyrových vojáků (vyjma Vitae a Obory, kde konverze a mučednictví vojáků není), přičemž všichni následně v legendách podstupují mučednickou smrt. Zajímavé jsou příčiny konverze, která na rozdíl od legend ostatních světic není zapříčiněna zázrakem (snad krom barokní Zahrady panenské, kde císařovna

---

⁵⁵³ Vitae sanctorum 1696, NK, sign. 54.G.2060/D.1, pag. 37.

padá na kolena po spatření Kateřininy nadlidské krásy), ale Kateřininou moudrostí a výmluvností. Přemluví tak ke konverzi učence a následně v žaláři i císařovnu a Porfyra.

Svatá Dorota zase zajistí obrácení Teofila, ke kterému dojde díky zázraku zjevení anděla po Dorotině modlitbě, a to ve všech zkoumaných legendách. V barokních legendách navíc navrátí ke křesťanské víře sestry Kristu a Kalistu.

Barbora ve svých legendách nepřivádí ke křesťanské víře nikoho, avšak když se jí v žaláři zjeví Kristus, aby zahojil její rány a dodal jí síly, rozhodne se křesťanka Juliána, která je tohoto svědkem, že také podstoupí mučednickou smrt (vyjma Pasionálu a Vitae, kde se postava Juliány vůbec nevyskytuje).

Svatá Markéta ve svých legendách přivede na křesťanskou víru nejvíce lidí. Poté, co je uvržena do kotle, který se následně zázrakem rozpadá, se nad Markétou objevuje zářící kříž a ozývá se hlas Ježíše Krista. Davy přihlížející jejímu utrpení žasnou a na místě tak uvěří a vyznává svou víru mnoho tisíc lidí (v Zahradě panenské, Oboře panenské a Vitae sanctorum patnáct tisíc, v Pasionálu pět tisíc), kteří jsou poté všichni zabiti Olibriovými vojáky.

Je vidět, že způsoby, jakými *virgines capitales* působily na ostatní postavy legend a jakými zapříčinily jejich konverzi ke křesťanství, jsou rozmanité. Mohou tak učinit argumentací, vysvětlováním důvodů, proč být křesťanem, jako svatá Kateřina, či pomoci zázraku, který může být zacílen jen na jednu osobu (Dorota a Teofil), či celé masy, jako v případě Markéty.

8. Vztahy středověké a barokní hagiografie

Pro účely této kapitoly se opřeme o v minulosti již publikované poznatky o vztazích středověké a barokní hagiografie a shrneme, zda platí i pro námi zkoumané legendy, a zda je tedy můžeme na základě předchozích poznatků potvrdit.

Michaela Soleiman pour Hashemi konstatuje, že „... se legenda jako žánr vyvíjí v zásadě od své prvotní podoby, která je zpravidla relativně nejbližší historické skutečnosti (a pak ji v českém prostředí označujeme častěji jako životy), do své více fiktivní a motivicky košatější podoby barokní.“⁵⁵⁴ Fiktivnost je vzhledem k nehistoricitě našich světic irelevantní posuzovat, ale košatění motivů je možno vypořádat u svatodorotských legend (například celá pasáž s Kristou a Kalistou obsahující topos obrácení pohanů, následné mučení obou sester a jejich mučednickou smrt či rozhovor Teofila s tovaryši). Oproti tomu se svatokateřinská legenda v Zahradě panenské⁵⁵⁵ v tomto ohledu od legendy v Pasionálu neliší, naopak vynechává celou část *conversio*. Legenda svatomarkétská ve své barokní podobě postrádá pasáže, které se nacházejí v Pasionálu, ale nejde o motivické okleštění, jelikož se jedná o zdvojené věznění, jež je v barokních legendách jen jedno, a pasáž s výkladem citátu sv. Augustina, tzn. vstup autora do děje legendy. Zvláštním momentem ve svatokateřinské a svatomarkétské legendě je modlitba k Bohu za všechny věřící, kteří budou světice uctívat, prosba k Bohu, aby je vyslyšel a pomohl jim. Toto se v obou příkladech vyskytuje jen v Pasionálu a v barokních legendách tuto část postrádáme. Při našich porovnáních jsme tedy v barokních legendách našli motivické rozkošatění, avšak ne u všech, a tudíž ho nemůžeme považovat za pravidlo. Je otázkou, proč právě u svatodorotské legendy zaznamenáváme takový posun. Může souviset s několika vývojovými liniemi svatodorotské legendy, jak jsou popsány v *Icelandic Legend of Saint Dorothy*⁵⁵⁶. Dorota se navíc nevyskytuje v původním textu Legendy aurey, je do Pasionálu přidána českým autorem, což ji odlišuje od ostatních *virgines capitales*.

Markéta Soleiman pour Hashemi ještě mezi charakteristické vlastnosti barokní hagiografie řadí barokní nacionalismus a slavismus, které se ovšem netýkají našich legend.⁵⁵⁷

---

⁵⁵⁴ HORÁKOVÁ 2000, 12.

⁵⁵⁵ Pominěme nyní zpracování v pozdější Oboře panenské a ve *Vitae sanctorum*, která jsou výrazně zkrácená i oproti Zahradě panenské i oproti legendě v Pasionálu.

⁵⁵⁶ WOLF 1997, 11–18.

⁵⁵⁷ HORÁKOVÁ 2000, 13.

Zdeněk Kalista se zase dotýká i přímo našeho typu legend, tzn. legend o panenských mučednicích:

„Barokní vzdělavatel důsledně vypouští ve své úpravě veškery příliš rozvláčné a theologickou argumentací přeplněné rozhovory, v nichž libovala si jeho stará předloha a vši mocí omezuje dialog na opravdu prudkou a výraznou konfrontaci dvou životních typů. To je viděti z našich legend, zejména na legendě o svaté Agatě, životě sv. Teodory, sv. Anastázie a obecně na mučednických životech z dob prvních křesťanů, jež poskytovaly svým středověkým autorům namnoze příležitost, aby rozvinuli celé obsáhlé polemiky proti různým „pohanským“ názorům.“⁵⁵⁸

Při porovnání legend barokních a legend v Pasionálu nemůžeme zkonstatovat úbytek rozvláčných a theologickou argumentací přeplněných rozhovorů. Zvláště legendy v Zahradě panenské jsou dlouhé a s delšími rozhovory, i když je pravda, že spíš než o theologickou argumentaci v nich jde o vyjádření odhodlání světice nepodlehnutí tlaku tyrana. Shledáváme, že například v legendách svatokateřinských ve *Vitae sanctorum* a *Oboře panenské* chybí theologická argumentace, ale musíme to dát do souvislosti se stručností těchto legend, ve kterých obecně chybí rozhovory, jelikož se jedná o jakýsi krátký výtah. Porovnáme-li potom legendu svatodorotskou, můžeme zkonstatovat opak: barokní legendy obsahují výrazně delší rozhovory s theologickou argumentací. Nutné je však vzít v potaz, že středověkou legendistiku máme zastoupenou staročeským Pasionálem, který je zástupcem pozdně středověké legendistiky, je již značně zbeletrizovaný, tudíž je v tomto ohledu blíže barokní hagiografii než starší středověké hagiografii. To je patrné například na vypuštění Kateřininy disputace, která je v Pasionálu i v barokních legendách shrnuta bez přímé řeči a bez konkrétních argumentů. Více by se rozdíly mezi středověkými a barokními legendami ukázaly při zahrnutí dalších středověkých legend, jak učinila Pavla Rozkošná ve své diplomové práci *Ke srovnání středověké a barokní legendistiky na příkladu svatokateřinské legendy* na Masarykově univerzitě v Brně.⁵⁵⁹

„I v jiných legendách našeho baroka vidíme však zřetelně, jak uchýlil se vzdělavatel středověké legendy pod tlakem vlastního svého vkusu od původního textu: Je tu patrně jakési zesvětštění středověké látky, jež projevuje se tu tím, tu zase oním akcentem, podtrhujícím určité představy a obrazy starého epického pásma. — Zvlášť výrazně jeví se světská orientace barokní legendy v různých výběrech hagiografických životopisů, jež byly u nás v XVII. století vydávány, jako byla shora zmíněná Placaliova *Obrana panenská* nebo obdobné jí do značné míry Šteyrovo *Zrcadlo svaté*. Tyto výběry svým selektivním rázem daleko méně vázané než vyčerpávající celoroční *Vitae sanctorum*, uchylují se

---

⁵⁵⁸ KALISTA 1934a, 22.

⁵⁵⁹ Pavla ROZKOŠNÁ: *Ke srovnání středověké a barokní legendistiky na příkladu svatokateřinské legendy* (diplomová práce na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity). Brno 2005.

s oblibou k látkám, jež stojí na ostrém rozhraní světa smyslného a nadsmyslného, střídající obrazy prudké lásky světské s horoucí láskou duchovní: Scény, jako je třeba mučednická smrt sv. Agaty, jejíž jeden moment — odhalení znovu uzdravených krásných prsů svaté panny — bezděky připomíná starý antický motiv soudu nad krásnou Fryné...⁵⁶⁰.

Je pravdou, že srovnávané barokní legendy mají světský ráz, ten však nacházíme i u Pasionálu. Co je však opravdu u legend barokních zřetelnější, je důraz na mystickou lásku světice a jejího Ženicha Ježíše Krista, jež působí zvlášť silně v momentech utrpení. V Oboře panenské se svaté Markétě před smrtí zjevuje ve chvíli, kdy má být topena v kotli: „*Olibrius, hněvem jako jedem rozjedlý, znovu ji mučiti a prsy i boky pálení kázal. I v tom nepřemoženou její stálost shledav, velikou kad' vody naliti, a svázanou pannu do ni uvrci a utopiti, poručil. V té vodě divný se zázrak sběhl, nebo nejprvé počala se země třásti a ona jako by ke křtu šla. ,Choti Kristova Markéto, přijmeš neporušitedlný věnik s volenými Božími v příbytcích nebeských, kdež odpočineš na věky.*“⁵⁶¹ Je tu patrný silný kontrast mezi hrůzným mučením a vrháním světice do kotle a následným zlomem – vysvobozením svaté Markéty doprovázeným zemětřesením a hlasem z nebes zvoucím ji, jako choť Kristovu, do nebes.

---

⁵⁶⁰ KALISTA 1934b, 24.

⁵⁶¹ Obora panenská 1634, NK, sign. 54.E. 62, pag. 262–263.

Závěr

Na závěr můžeme zkonstatovat, že analýzou jednotlivých legend a projevů úcty jsme došli bližšímu poznání barokních kultů *virgines capitales*. Došli jsme k závěru, že ač byly na našem území v době baroka populární všechny, Kateřina, Barbora, Dorota i Markétě, některé ze světic přece jenom zaostávaly, či byly uctívány jinou skupinou věřících a jiným způsobem.

Svaté Barboře, která byla v baroku nejoblíbenější, byly věnovány všechny z námi zkoumaných projevů úcty: byla jí zasvěcena mnohá náboženská bratrstva i poutní místa, je dochovaná barokní lidová hra, byly vydány legendy v souborech i legendy vydané samostatně. Byla oblíbenou u obou pohlaví, jako patronka dobré smrti tak měla většího dosahu než například u žen oblíbená Dorota, patronka nevěst a pomocnice při porodu.

Kulty ostatních světic měly svá specifika a nenacházíme u nich všechny projevy úcty, jako u svaté Barbory. Svatá Kateřina byla velmi populární už ve středověku, a tak měl její kult silné kořeny, což se projevuje i v legendách. Barokní jsou oproti legendě v Pasionálu stručnější a používají formulace jako „*slavná panna*“, odkazují tedy na všeobecnou znalost života této světice.

Svatá Markéta byla, stejně jako Kateřina, uctívána již ve středověku, hlavně v tehdejšímu centru jejího kultu, Břevnovském klášteře, který zůstával významným střediskem svatomarkétského kultu i v době barokní. Markétě a Kateřině bylo pak i v baroku zasvěceno několik desítek nově vybudovaných kostelů, což vypovídá mnoho o životaschopnosti jejich kultů, přitahujících pozornost věřících po mnoho staletí.

U svaté Doroty chybí patrocinia kostelů, poutní místa i bratrstva, zato byly inscenované svatodorotské hry a v jejich folklorní podobě se hrály až hluboko do 19. století. Dorota byla oblíbenou osobní patronkou a v baroku byla světicí lidovou, jejíž svátek byl spojen s bujarými oslavami. Její barokní legenda je delší než legenda středověká, což svědčí o tom, že jí autor připisoval větší váhu jakožto světici v Čechách již usazené.

Podařilo se nám přiblížit jednotlivé topoi, které se vyskytují v legendách o panenských mučednicích, a představit, jak se mohou v konkrétních zpracováních lišit v závislosti na zbytku legendy.

Věnovali jsme se problematice vztahů středověké a barokní legendistiky. Díky volbě pozdně středověkého Pasionálu jsme však porovnávali legendy již značně zbeletrizované a romancizované, čemuž nebylo možné se vyhnout vzhledem k neexistenci výrazně

starších českých legend o *virgines capitales*. Dosáhli jsme tak jen dílčích závěrů o mystickém svazku Krista s *virgines capitales* a o, pro baroko typické a u *virgines capitales* ještě intenzivnější, mystické erotice.

Jako témata hodná dalšího bádání se nám jeví úcta k relikviím *virgines capitales* na našem území, *virgines capitales* v barokním kazatelství, zvláště u Karla Račina, jehož kázání jsme při psaní této práce také užili, a remnanty legend o *virgines capitales* ve folklóru, lidových písních i pohádkách.

Seznam literatury

- ABOTTOVÁ 2005 — Elizabeth ABOTTOVÁ: Historie celibátu. Praha 2005
- ANDERLE/DUDÁK 2008 — Jan ANDERLE / Vladislav DUDÁK: Plzeňsko. Příroda, historie, život. Praha 2008
- BARTLETT 2013 — Robert BARTLETT: Why Can the Dead Do Such Great Things? Saints and Worshippers from the Martyrs to the Reformation. Princeton 2013
- BOHÁČ 1995 — Zdeněk BOHÁČ: Poutní místa v Čechách. Praha 1995
- CURTIUS 1998 — Ernst Robert CURTIUS: Evropská literatura a latinský středověk. Praha 1998
- ČECHURA 2012 — Martin ČECHURA: Zaniklé kostely Čech. Praha 2012
- ČERNÝ 1996 — Václav ČERNÝ: Až do předsíně nebes. Praha 1996
- ČERNÝ 2004 — Jiří ČERNÝ: Poutní místa Českobudějovicka a Novohradska. České Budějovice 2004
- ČERNÝ 2009 — Jiří ČERNÝ: Poutní místa Soběslavska a Třeboňska s přílehlou částí Dolních Rakous. České Budějovice 2009
- DENOMY 1939 — Alexander Joseph DENOMY: An old French Life of Saint Barbara. In: *Mediaeval Studies*, 1939, 148–178
- DINZELBACHER 2003 — Peter DINZELBACHER: Světice, nebo čarodějky? Praha 2003
- DOSKOČIL 1962 — Karel DOSKOČIL: Zdomácnění jména Kateřina v českých zemích. In: *Listy filologické*, 1962, 136–150
- EICHLER 1888 — Karel EICHLER: Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku. Díl 1. Část 2. Brno 1888
- EKERT 1884 — František EKERT: Posvátná místa královského hlavního města Prahy. Svazek 2. Praha 1884
- EKERT 1899 — František EKERT: Církev vítězná. Životy svatých a světic Božích. Sv. 4. Praha 1899
- FARMER 2003 — David Hugh FARMER: *The Oxford Dictionary of Saints*. Oxford 2003⁵
- FOLTÝN 2005 — Dušan FOLTÝN: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005
- HANSOVÁ 2007 — Jarmila HANSOVÁ: Kostel sv. Markéty u vstupní brány do kláštera. In: Martin GAŽI (ed.): *Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé*. České Budějovice 2007, 233–248

HANUŠ 2012 — Bohumil HANUŠ: Dějiny a působení jezuitského řádu kutnohorského. Kutná Hora 2012

HIML 1994 — Petr HIML: Zbožné bratrstvo svaté Barbory v Mirovicích mezi vrcholným barokem a josefínskými reformami. In: Folia Historica Bohemica 17, 1994, 183–193

HLAVÁČEK 2001 — Petr HLA VÁČEK: K dějinám barokní obnovy františkánského kláštera v Kadani aneb nástin interpretace legendy o Čtrnácti svatých Pomocnících. In: Michaela HRUBÁ / Petr HRUBÝ (eds.): Barokní umění v severozápadních Čechách. Ústí nad Labem 2003, 71–85

HLAVÁČEK 2014 — Petr HLA VÁČEK: Čtrnáct svatých pomocníků. K pozdně středověké spiritualitě elit a její christocentrické dimenzi. Praha 2014

HORÁKOVÁ 2000 — Michaela HORÁKOVÁ: Ke vztahům středověké a barokní legendistiky. In: SPFFBU V 3, 2001, 11-17

HORYNA 1993 — Mojmír HORYNA: Stavebníci a stavitelé břevnovsko-broumovského kláštera v období baroka. In: Dagmar HEJDOVÁ / Pavel Preiss / Libuše UREŠOVÁ (eds.): Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, 77–82

HOŠNA 1981 — Jiří HOŠNA: Kníže Václav v obrazu legend. Praha 1981

HRABÁK 1976 — Josef HRABÁK: Literární komparatistika. Praha 1976

JAKUBCOVÁ 2007 — Alena JAKUBCOVÁ: Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla. Praha 2007

JENKINS/LEWIS 2003 — Jacqueline JENKINS / Katherine J. LEWIS: St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe. Turnhout 2003

KALISTA 1934a — Zdeněk KALISTA: Z legend českého baroka. Olomouc 1934

KALISTA 1934b — Zdeněk KALISTA: Literatura o našem baroku. In: Československý časopis historický, 1937, 424-433

KRÁL 1903 — Josef František KRÁL: Památník ochotnického divadla ve Vamberku. Vamberk 1903

KROUPA/SVATOŠ/ŠRONĚK 1992 — Jiří K. KROUPA / Martin SVATOŠ / Michal ŠRONĚK (ed.): Legenda, její funkce a zobrazení. I. Funkce legendy v proměnách křesťanské společnosti. II. Proměny zobrazení legendárního hrdiny. Praha 1992

KUBÍN 2011 — Petr KUBÍN: Sedm přemyslovských kultů. Praha 2011

LANGHAMMEROVÁ 2004 — Jiřina LANGHAMMEROVÁ: Lidové zvyky. Praha 2004

LINKA 2001 — Jan LINKA: Vitae sanctorum 1696. In: Bibliotheca strahoviensis, 2001, 191-230

LINKA 2003 — Jan LINKA: Kult českých patronů v díle Jiřího Fera-Plachého. In: Ivana ČORNEJOVÁ (ed.): Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci, 2003, 317-331

LINKA 2005 — Jan LINKA: Jiří Ferus-Plachý SJ a jeho okruh, aneb Dílo nejzáhadnějšího českého autora 17. století. In: Listy filologické CXXVIII, 2005, 145-180

MALURA/IVÁNEK 2019 — Jan MALURA / Jakub IVÁNEK: Horo krásná, spanilá! Poutní písňe na Moravě (1600–1850). Brno 2019

MALÝ/MAŇAS/ORLITA 2010 — Tomáš MALÝ / Vladimír MAŇAS / Zdeněk ORLITA: Vnitřní krajiny zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna. Brno 2010

MIKULEC 2000 — Jiří MIKULEC: Barokní náboženská bratrstva v Čechách. Praha 2000

MIKULEC 2007 — Jiří MIKULEC: Náboženská bratrstva – institucionalizovaná zbožnost i smrt. In: Martin HOLÝ / Jiří MIKULEC (ed.): Církev a smrt. Praha 2007, 163–184

MIKULEC 2013 — Jiří MIKULEC: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích. Praha 2013

NÁDENÍČEK 2005 — Petr NÁDENÍČEK: Legenda o svaté Kateřině v českém a německém prostředí (diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2005

PÁTKOVÁ 2006 — Hana PÁTKOVÁ: Svatý Eligius, svatý Lukáš a cechovní patroni ve středověkých Čechách. In: KUBÍN / Hana PÁTKOVÁ / Tomáš PETRÁČEK: Světci a jejich kult ve středověku. Praha 2006

PAVERA/VŠETIČKA 2002 — Libor PAVERA / František VŠETIČKA: Lexikon literárních pojmů. Olomouc 2002

PETERSON 1910 — Joseph Maria PETERSON: The Dorothea Legend: Its Earliest Records, Middle English Versions, and Influence on Massinger's „Virgin Martyr“. Heidelberg 1910

PETRŮ 1996 — Eduard PETRŮ: Obraz světice v legendách českého středověku. In: Dobrava MOLDANOVÁ (ed.): Žena – jazyk – literatura: sborník z mezinárodní konference, Brno, 14–20

PODLAHA 1909 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království českého. Řada první: Arcidiecese pražská. Díl III. Praha 1909

PODLAHA 1910 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království českého. Arcidiecese pražská. Díl IV. Praha 1910

POCHE 1980 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech. Svazek 3. P–Š. Praha 1980

Poutní místa brněnské diecéze 2016. Brno 2016

- PRACNÝ 1994 — Petr PRACNÝ: Český kalendář světců. Praha 1994
- RAVIK 2002 — Slavomír RAVIK: Velká kniha světců. Praha 2002
- ROYT/PREISS 1993 — Jan ROYT / Pavel PREISS: Světcí a jejich kultury v 17. a 18. století v Břevnově. In: Dagmar HEJDOVÁ / Pavel Preiss / Libuše UREŠOVÁ (eds.): Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, 70–76
- SCHAUBER/SCHINDLER 1994 — Vera SCHAUBER / Hanns Michael SCHINDLER: Rok se svatými. Kostelní Vydří 1994
- SKOUPÝ 2016 — Arnošt SKOUPÝ: Problémy počátků vsi Svatá Kateřina. In: Pavlína KOMÍNKOVÁ / Pavlína LESOVÁ / Milan KOUDELKA (ed.): Muzeum Blanenska Sborník, 2016, 45–50
- SLANAŘ 2006 — Otakar SLANAŘ: K otázce topiky ve středověké rytířské epice. In: Dvory a rezidence ve středověku, 2006, 273–285
- STEHLÍKOVÁ 1993 – Dana STEHLÍKOVÁ: Středověké umělecké památky z Břevnova. In: Dagmar HEJDOVÁ / Pavel Preiss / Libuše UREŠOVÁ (eds.): Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, 41–43
- STICH 1996 — Alexandr STICH: Václav Černý a (české) baroko. In: Václav ČERNÝ: Až do předsíně nebes. Praha 1996, 413–437
- ŠKARKA 1959 — Antonín ŠKARKA: Úvod k Životu svaté Kateřiny. In: Dvě legendy z doby Karlovy, 1959, 93–118
- ŠTOVÍČKOVÁ 1999 — Helena ŠTOVÍČKOVÁ: Barokní lidová hra o sv. Barboře z Vamberka – barokní lidové divadlo ve Vamberku. In: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27. – 29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou, 1999, 301–305
- ŠUBRT 2009 — Jiří ŠUBRT: Sanguis martyrum, semen christianorum: Idea mučednictví v rané církvi. In: Petr KITZLER (ed.): Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury. Praha 2009
- TARCALOVÁ 2010 — Ludmila TARCALOVÁ: Patronství světců a putování na jejich poutní místa. In: Jiří MIHOLA (ed.): Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu, 2010, 215–222
- UHRIN 2016 — Dorottya UHRIN: The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Medieval Upper Hungarian Towns. In: The Hungarian Historical Review, 2016, 557–586
- VEČERKOVÁ 2015 — Eva VEČERKOVÁ: Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře. Praha 2015

- VIDMANOVÁ 1984 — Anežka VIDMANOVÁ: Zlatá legenda jako pramen českých autorů. In: *Legenda aurea*, 1984, 56–64
- VIDMANOVÁ 1985 — Anežka VIDMANOVÁ: K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu. In: *Folia philologica*, 1985, 16–45
- VIDMANOVÁ 2012 — Anežka VIDMANOVÁ: Spletitá cesta Zlaté legendy do české literatury. In: *Legenda aurea*, 2012, 9–39
- VILIKOVSKÝ 1941 — Jan VILIKOVSKÝ: Vydavatelská studie a poznámky. In: *Legendy o svaté Kateřině*, 1941, 141–169
- VONDRUŠKA 1991 — Vlastimil VONDRUŠKA: *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice 1991
- VONDRUŠKOVÁ 2015 — Alena VONDRUŠKOVÁ: *Český lidový a církevní rok*. Brno 2015
- VŠETIČKA 1993 — František VŠETIČKA: Lidové hry českého baroka. In: KRATOCHVÍL 1993, 209–216
- VŠETIČKA 2004 — František VŠETIČKA: Komédie o sv. Barboře z Vamberka. In: *Listy filologické*, roč. 127, 2004, 112–116
- WEED 2010 — Stanley E. WEED: Venerating the Virgin Martyrs: The Cult of the „Virgines Capitales“ in Art, Literature, and Popular Piety. In: *The Sixteenth Century Journal*, 2010, 1065–1091
- WEINSTEIN/BELL 1982 — Donald WEINSTEIN / Rudolph M. BELL: *Saints & Society*. Chicago 1982
- WINSTEAD 1997 — Karen A. WINSTEAD: *Virgin Martyrs. Legends of Sainthood in Late Medieval England*. Ithaca 1997
- WIRTH 1906 — Zdeněk WIRTH: *Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres poličský*. Praha 1906
- WOLF 1997 — Kirsten WOLF: *Icelandic Legend of Saint Dorothy*. Toronto 1997
- ZAJÍČKOVÁ 2010 — Vendula ZAJÍČKOVÁ: *Staročeský passionál. Žánrová struktura pozdně středověké hagiografie*. Ostrava 2010
- ZÍBRT 2006 — Čeněk ZÍBRT: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha 2006
- ZUBER 1991 — Rudolf ZUBER: Lidová zbožnost a poutě na Moravě v 18. století. In: *Studie muzea Kroměřížska*, 1991, 74–86